

การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะ
ของพระเถระในประเทศไทย

AN ANALYTICAL STUDY OF THE EXHORTATORY
PATIMOKKHA ACCORDING TO THE PERSPECTIVE
OF THE SENIOR MONKS IN THAILAND

นายเจษฎากรณ์ รอดภัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะ
ของพระเถระในประเทศไทย

นายเจษฎากรณ์ รอดภัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An analytical Study of the Exhortatory Patimokkha according to
The Perspective of the Senior Monks in Thailand

Mr. Jasdagorn Rodphai

A Thesis Submitted in Partial Fullfilment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkorntajavidyaya University

Bangkok, Thailand

C.E.2012

(Copyright by Mahachulalongnonrajavidya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระมหาสุทิตย์ อากาศโร)

..... กรรมการ

(รศ.บุญเรือน อินทวรรณต์)

..... กรรมการ

(พระราชวชิรเมธี, ดร.)

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรกฤต เกื่อนช้าง)

..... กรรมการ

(ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระราชวชิรเมธี, ดร. ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.วรกฤต เกื่อนช้าง กรรมการ

ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะ
ของพระเถระในประเทศไทย
- ผู้วิจัย** : นายเจษฎากรณ์ รอดภัย
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระราชวชิรเมธี, ดร. ป.ธ.๕, พธ.บ., ศษ.บ., อ.ม., กศ.ด.
: ผศ.ดร.วรกฤต เกื้อนข้าง ป.ธ.๕, ศษ.บ., ศศ.ม.,ปร.ด.
: ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ ป.ธ.๕, พธ.บ., กศ.ม., Diploma Ph.D.
- วันสำเร็จการศึกษา** :

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑.ศึกษาบริบทและความสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ ๒. ศึกษาสาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ ๓. ศึกษาวิเคราะห์โอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย โดยวิธีการค้นคว้าสืบค้นจากคัมภีร์พระไตรปิฎก หนังสือ และเอกสารสำคัญทางวิชาการในทางพระพุทธศาสนา

ผลการศึกษาพบว่า

๑. โอวาทปาฏิโมกข์ คือ ปาฏิโมกข์ที่เป็นโอวาท กล่าวคือ สิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานในด้านคำกล่าวสอน หรือ หลักการโดยสรุปของพุทธศาสนา มีทั้งหลักคำสอนและหลักการปกครองคณะสงฆ์ ได้ประกาศหลักอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา วิธีการการประกาศพร้อมทั้งจรรยาบรรณของนักเผยแผ่ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพร่วมกันในการเผยแผ่พระศาสนา และเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

๒. ใจความพระโอวาทปาฏิโมกข์นั้น มี ๑๓ ประการ คือ หลักการ ๓ หมายถึง สาระสำคัญที่ควรยึดถือเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ได้แก่ การไม่ทำบาปทั้งปวง, การทำกุศลให้ถึงพร้อม, และการทำจิตให้ผ่องใส อุดมการณ์ ๔ หมายถึง หลักการที่ทรงวางไว้ เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ได้แก่ ความอดทน, ความไม่เบียดเบียน, ความสงบ, และนิพพาน วิธีการ ๖ หมายถึง แนวทางในการปฏิบัติสำหรับนักบวช ได้แก่ การไม่ว่าร้าย, การไม่ทำร้าย, การสำรวมในปาฏิโมกข์, การรู้จักประมาณ, การอยู่ในสถานที่ที่สงัด, และการฝึกหัดจิตใจให้สงบ สรุปได้แก่ สอนให้ละความชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ พระนิพพาน คือ การดับกิเลสทั้งปวง เป็นเป้าหมายสูงสุด เป็นการประกาศจุดยืนของพระพุทธศาสนาแก่ชาวโลก

๑. ในทัศนะของพระเถระทั้ง ๕ รูป มีทัศนะสรุปได้ดังนี้

๑) สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ทรงมุ่งให้พุทธบริษัทประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนโอวาทปาฏิโมกข์ โดยยึดหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

๒) พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) หรือ หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ ได้เน้นย้ำการปฏิบัติบูชาให้เข้าถึงความ “ว่าง” ที่เรียกว่า “สุญญตา” มองประเด็นพระคาถาโอวาทปาฏิโมกข์ที่เป็นใจความสำคัญ คือ การไม่ทำชั่ว การทำความดีให้ถึงพร้อม และการทำจิตให้ขาวรอบ ต้องการอะไร บรรณาอะไร ตามที่ใจปรารถนาต้องการที่สุดแล้ว เมื่อได้มาแล้ว อย่าไปหลงอย่าไปยึดมั่นถือมั่น คือ หัวใจพระพุทธศาสนา จิตจะขาวรอบเป็นปริโยทปนะ

๓) พระพรหมมงคลาจารย์ หรือ หลวงพ่อปัญญานันทะ ได้เน้นให้ชาวพุทธปฏิบัติต่อพระรัตนตรัยด้วยการแสดงความกตัญญูทศเวที ระลึกถึงวันสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เน้นการปฏิบัติบูชา

๔) พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) มองโอวาทปาฏิโมกข์อย่างเป็นองค์รวม และแยกแยะให้เห็นอย่างสมเหตุผล มองการปฏิบัติในแต่ละยุคแต่ละกาลอย่างเข้าใจ สามารถประยุกต์ได้ทุกองค์กร สร้างความเข้าใจและความสามัคคีให้เกิดขึ้นในพุทธศาสนิกชน

๕) พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้เน้นให้อยู่ร่วมกันด้วยขันติธรรม เพื่อสันติภาพโลกจักเกิดมีขึ้น

Thesis Title : An Analytical study of the exhortatory Patimokkha according to the perspective of the senior monks in Thailand

Researcher : Mr.Jasdagorn Rodphai

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrarachwaciramatee , Dr. Pali. IX, B.A, M.A.,Ph.D.

: Asst.Prof.Dr.Worrakrit Thuenchang, Pali. IX, B.A, M.A.,Ph.D.

: Dr.Prapat Srikulkich, Pali IX, B.A, M.A.,
Diploma Ph.D.

Date of Graduation :

ABSTRACT

This qualitative research had three main objectives: 1) to study the contexts and the importance of the Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*), 2) to study the important issues of the Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*) and 3) analytical study of the Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*) in accordance with Thai Sanghathera in Thailand. This research was done through studying and searching from the three divisions of the Buddhist Canon (the Tipitaka), books and academic documents of Buddhism.

The results of this study revealed as follows:

I. The Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*) was the fundamental precepts which were the principles of the teaching or the summary principles of Buddhism consisting of the teaching and the administrative principles of the monastic order, teaching and the main principles which were the significant Keywords of Buddhism, the approaches of the announcement and the code of conduct of the disseminators in order to create coordinate unity in disseminating Buddhism and to release from all sufferings.

II. The important issues of the Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*) had 13 aspects consisting of: 3 principles which meant to the important issues of practical guidelines like the prohibition to do all sins, doing all good actions and making the clear and joyful minds; 4 attitudes which meant to the principles of practice to meet the goal such as the patience, no exploitation, peace and the extinction of the fires of greed, of hatred and of ignorance (Nibbana);

6 approaches which meant to the practical guidelines for the monks as no speaking in bad ways to the others, no attacking anyone, being composed in the fundamental precepts, knowing of moderation, being in peace and quiet places and practicing the minds to be clear and peaceful. We could conclude that all mentioned above were the teachings of prohibition to do all bad actions but to do all good actions instead, including making the minds to be purity. Nibbana (the extinction of the fires of greed of hatred and of ignorance) was to end all defilements in order to release from all sufferings which was the highest goal of Buddhism and also be the certain announcement of Buddhism to all people in the world,

III. The analytical study of the Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*) in accordance with 5 Thai Sanghathera in Thailand Showed as the following:

1) Somdetphrayanasangworn Somdetphra sangharajsakunmahasanghapharinayok (His Holiness ; the Supreme Patriarch) pointed out on the Buddhist assembly to behave and practice according to the Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*) by holding on the principle of Sikkhattaya (the Threefold Learning) which were Sila (morality), Samadhi (concentration) and Panna (wisdom).

2) Phrathumakosajan (*Ngum nInthapanyo*) or Luangphorbuddhataaspikku emphasized on practical worship (external and mental) to reach into being empty (Suyata). He realized the significant issues of the Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*) on not doing bad actions, doing all good actions and making the white minds. Whenever one needed anything or desired whatever and he finally got them as his highest needs, he should not be misguided and should not hold on to them that were the heart of Buddhism. Your mind would be white all over as being Pariyothapana.

3) Phraprommanghalajan or Luangphor Panyanantha emphasized on th Buddhists to behave with gratefulness towards the Triple Gem and also always reminded themselves of the important days about Lord Buddha, Buddhist Teachings and the Orders which pointed out on practical worship (external and mental).

4) Phrathummapidok (Prayut Payutto) looked at the Fundamental Teaching (*Ovadapatimokkha*) as a whole issue and classified them with reasonable looking. He looked at the practices in each era, each time with best understanding which could be applied in all kinds of organization created best understanding and built the harmony among Buddhist people.

5) Phradhammakosajan (Prayoon *Dhammajitto*) emphasized on living together of all Buddhists with patience in order to create peace to the world.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็เพราะความช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่ายผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๓ ท่าน คือ พระราชวชิรเมธี ดร., ผศ.ดร.วรกฤต เดือนช้าง, และ ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ ที่ได้ช่วยเหลือให้คำแนะนำและตรวจแก้วิทยานิพนธ์ด้วยความเมตตาเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณพระคิเรก ธมฺมาเนโก (ภู่ทอง) เป็นพระนิสิตรุ่นพี่ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะ ทั้งจัดหาตำราที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย คอยให้กำลังใจในการเขียนวิทยานิพนธ์ อาจารย์อภิชาติ พรหมมาลุน เปรียญธรรม ๗ ประโยค ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาการ สำนักเรียนวัดวรรณถาวรพต พระอารามหลวง จังหวัดนครสวรรค์ ในการสืบค้นพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย หาข้อมูลในส่วนที่ต้องการ ในส่วนของข้อมูลรรถกถา-ฎีกา ขอกราบขอบพระคุณพระมหาประวีติ ถาวรจิตโต ป.ธ.๗ แห่งวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง เป็นอย่างยิ่งในการให้คำแนะนำแก่ผู้วิจัย และนางสาวสุวิมล วิเชียรนพวงศ์ ผู้ให้กำลังใจและอยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จการศึกษา และช่วยตรวจแก้อักษร สำหรับการตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์ผู้วิจัยได้รับคำแนะนำ อาจารย์รุ่งอรุณ อบเชย และอาจารย์คิเรก คีวงลอย เลขานุการศูนย์วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ มหาลัษมहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมถึงท่านผู้ที่เป็นเจ้าของผลงานวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่านที่ผู้วิจัยได้นำผลงานมาประกอบงานวิจัยฉบับนี้

ท้ายสุดนี้ผู้วิจัยขออุทิศผลงานอันเกิดจากวิริยะอุตสาหะและสติปัญญาบูชาพระคุณบิดามารดาและอุปัชฌาย์อาจารย์และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ให้คำแนะนำและกำลังใจในการดำเนินชีวิตตลอดมา ขออานุภาพแห่งพระรัตนตรัยช่วยปกปักรักษาท่านผู้มีพระคุณทุกท่านที่มีส่วนรวมในความสำเร็จในครั้งนี้

นายเจษฎากรณ์ รอดภัย

๒๒ กันยายน ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตในการวิจัย	๕
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ บริบทของโอวาทปาฏิโมกข์	๑๒
๒.๑ การศึกษาความหมายของโอวาทปาฏิโมกข์	๑๒
๒.๑.๑ นิยามความหมาย	๑๒
๒.๑.๒ วิเคราะห์ศัพท์	๑๔
๒.๒ ประวัติของโอวาทปาฏิโมกข์	๑๖
๒.๓ ประเภทปาฏิโมกข์ที่ปรากฏในพระคัมภีร์	๓๑
๒.๔ แนวคิดและทัศนะอรรถกถาจารย์ที่มีต่อโอวาทปาฏิโมกข์	๓๒
บทที่ ๓ สาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์	๕๐
๓.๑ ความสำคัญและคุณค่าของโอวาทปาฏิโมกข์	๕๐
๓.๒ สาระโอวาทปาฏิโมกข์	๕๑
๓.๒.๑ พระคาถาที่ ๑	๕๒
๓.๒.๒ พระคาถาที่ ๒	๖๖
๓.๒.๓ พระคาถาที่ ๓	๗๕

บทที่ ๔	การวิเคราะห์โอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย	๘๕
	๔.๑ ในทัศนะของพระเถระไทย	๘๕
	๔.๑.๑ ในทัศนะของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)	๘๕
	๔.๑.๒ ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)	๘๕
	๔.๑.๓ ในทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปิ่น ปญฺณานนฺโท)	๑๐๔
	๔.๑.๔ ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)	๑๑๖
	๔.๑.๕ ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)	๑๓๒
	๔.๒ ในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชนควรมีทำอย่างไร	๑๓๘
	๔.๒.๑ จุดยืนด้านอุดมการณ์	๑๓๘
	๔.๒.๒ จุดยืนด้านการปฏิบัติ	๑๓๙
	๔.๒.๓ จุดยืนด้านการปฏิบัติตนในสังคมในการสร้างความสัมพันธ์ กับศาสนาต่างๆ ในสังคม	๑๓๙
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๔๐
	๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๐
	๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๔๖
บรรณานุกรม		๑๔๘
ประวัติผู้วิจัย		๑๕๒

คำอธิบายการใช้อักษรย่อและเลขหน้า

๑. คำย่อในภาษาไทย

การวิจัยครั้งนี้ได้ใช้ทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ในที่นี้ใช้ระบบคำย่อดังนี้

๑.๑ การใช้อักษรย่อในคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์พระไตรปิฎก ในที่นี้หมายถึงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยใช้ระบบย่อคำดังต่อไปนี้เล่ม/ข้อหน้า เช่น พุ.เถร. (บาลี) ๒๕/๑๔/๓๓๗ = ขุททกนิกาย เถรคาถา พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๑๔ หน้า ๓๓๗ พุ.เถร. (ไทย) ๒๕/๑๔/๓๓๗ = ขุททกนิกาย เถรคาถา พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๑๔ หน้า ๓๓๗

พระวินัยปิฎก

อักษรย่อ			ย่อมาจาก	
วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สীগฺขนฺธวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สীগฺขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺคตฺรนิกาย อฎฐกนินฺปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.อฎฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย อฎฐกนินฺบาท	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ฐมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ฐมฺมบท	(ภาษาไทย)

๑.๒ การใช้อักษรย่อในปกรณ์วิเสส

การอ้างปกรณ์วิเสสจะระบุฉบับของปกรณ์ที่ชัดเจน การอ้างอิงจะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม/หน้า เช่น วิสุทฺธิ. (บาลี) ๓/๑๔๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย หมายถึงคัมภีร์วิสุทฺธมรรค ภาคที่ ๓ หน้าที่ ๑๔๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

วิสุทฺธิ. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

๑.๓ การใช้อักษรย่อในคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวิคฺคกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีสกฺขนฺทวิคฺคกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีสกฺขนฺทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคฺคกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ.(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย มธฺรตฺถวิลาสินี พุทฺธวีสอภฺทกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ.อ.(ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย มธฺรตฺถวิลาสินี พุทฺธวีสอภฺทกถา	(ภาษาบาลี)

๒. คำย่อในภาษาอังกฤษ

ibid	Ibiden	เรื่องเดียวกัน
P.	page	หน้า
Vol.	volume	เล่มที่

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สภาพทั่วไปของสังคมอินเดียในบุริมกาล ซึ่งเรียกว่า ชมพูทวีป นั้น มีความหลากหลาย ในทางความเชื่อ ลัทธิศาสนา ปรัชญา ด้านการเมืองการปกครอง มีรูปแบบเป็นระบบวรรณะ ๔ คือ วรรณะกษัตริย์, วรรณะพราหมณ์, วรรณะแพศย์, และวรรณะศูทร ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความ เลื่อมล้ำทางสังคมสูง ผู้ที่ตั้งตนเป็นเจ้าลัทธิจึงมีบทบาทอย่างมากต่อศรัทธาความเชื่อของประชาชน เนื่องจากลัทธิที่มีระบบวรรณะกษัตริย์ให้ความเคารพนับถือย่อมมีความเจริญรุ่งเรืองในแผ่นดินนั้น มากกว่าลัทธิอื่น ๆ ก่อนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และทรงประกาศพุทธศาสนาขึ้น ได้มีลัทธิศาสนาอื่นอยู่ ก่อนแล้ว เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงทำความเพียรที่เรียกว่า บำเพ็ญทุกรกิริยา^๑ อยู่ นั้น เป็นการ ปฏิบัติในการบำเพ็ญตบะของพวกคาสส ฤาษี ชิโพร ในสมัยนั้น ภายหลังทรงปฏิบัติตามแนวทาง สายกลาง คือ มัชฌิมปฏิปทา^๒ เมื่อกล่าวถึงเจ้าลัทธิที่มาตั้งสำนักและมีชื่อเสียงในแผ่นดินมคธใน สมัยนั้น ได้แก่ ครูทั้ง ๖ คือ ๑.ครูปุณณกัสสปะ เจ้าลัทธิอิกิริยวาทะ^๓ ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ทำแล้ว ไม่เป็นอันทำ ๒. ครูมัณฑลิกอสาล เจ้าลัทธิอเหตุกวาทะ^๔ ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ๓. ครูอชิตเกสสัมพล เจ้าลัทธินัตถิกวาทะและอุจเฉทวาทะ^๕ ถือว่าทาน, การบูชา, เช่น สรวง, กรรมดี-ชั่วไม่มีและทุกสิ่งทุกอย่างตายแล้วขาดสูญ ๔. ครูปุณณกัจจายนะ เจ้าลัทธินัตถิกวาทะ^๖ ถือว่าทุกสิ่ง ทุกอย่างไม่มีเหตุปัจจัย ผู้มาและผู้ถูกมาไม่มีบาป ๕. ครูนิครนถ์ นาฏบุตร หรือท่านมหาวิระ เจ้าลัทธิสัสตวาทะ^๗ ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของเที่ยง และถือว่าการทรมานตนเป็นการเผากิเลส ๖. ครูสัจจชัย เวลัญจบุตร เจ้าลัทธิอมราวิกเขปวาทะ^๘ มีวาทะกล่าวถึงสิ่งต่างๆ ชัดสายไม่ตายตัว

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๑.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑.

^๓ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๖๕-๑๖๖/๕๓-๕๔.

^๔ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๖๗-๑๖๘/๕๔-๕๖.

^๕ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๗๐-๑๗๒/๕๖-๕๗.

^๖ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๗๒-๑๗๕/๕๗-๕๘.

^๗ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๗๖-๑๗๘/๕๘-๕๙.

^๘ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๗๙-๑๘๑/๕๙-๖๐.

สิ้นแบบปลาไหล ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีความแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ ไม่มีอะไรตายตัว เจ้าลัทธินี้เหล่านั้นได้ทำการเผยแพร่ลัทธิตน มีผู้ศรัทธาในคำสอนเข้าไปศึกษาแนวคิดความเชื่อและปรัชญาอย่างมาก ผู้เป็นสาวกของเจ้าลัทธินี้เหล่านั้นแล้ว ต่างยกย่อง อวดอ้างว่า ลัทธิตนของตน คำสอนถูกต้อง การบำเพ็ญตบะอย่างยิ่งยวดสามารถหลุดพ้นความทุกข์ได้ พวกตนเป็นบรรพชิต เป็นสมณะอย่างแท้จริง

ภายหลังที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ต่อมาได้เสด็จไปประดิษฐานพระพุทธศาสนา ณ เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้ได้ ๕ เดือน ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอันเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์^๕ ซึ่งเป็นการประชุมพร้อมด้วยองค์ ๔ ประการ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต กล่าว คือ ๑.วันนั้นเป็นวันเพ็ญมาฆปุรณมี ๒.พระภิกษุ ๑,๒๕๐ องค์ มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย ๓.พระภิกษุเหล่านั้นเป็นพระอรหันต์ และ ๔.พระภิกษุเหล่านั้นเป็นเอหิภิกขุ คือ พระพุทธเจ้าทรงกล่าวให้อุปสมบทด้วยพระองค์เอง เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา^๖

หลักการสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ประกอบด้วยคาถามีทั้งหมด ๓ คาถากิ่ง ดังนี้

คาถาที่ ๑

ขณฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

น หิ ปพฺพชิตฺโต ปรุพฺพชาติ

สมฺโณ โหติ ปรี วิหฺลฺยฺนฺโต.^๗

ความว่า ขันติ ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสนิพพานว่าเป็นบรมธรรม หรือเป็นธรรมสูงสุด ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ.^๘

คาถาที่ ๒

สพฺพปาปสฺส อกรณํ

กุสลสฺสุปฺสมฺปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.^๙

ความว่า การไม่ทำความชั่วทั้งปวง หรือการไม่ทำบาปทั้งปวง การบำเพ็ญกุศล คือความดีให้ถึงพร้อม การทำจิตใจของตนให้สงบใสบริสุทธิ์ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

^{๑๔}

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๓๗๓.

^๗ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๕๖.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^๙ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๕๗.

คาถาที่ ๓ เรียกว่า คาถากิ่ง

อนุปวาโท อนุปมาโต

ปาติโมกฺเข จ สํวโร

มตฺตณฺณตา จ ภคฺตสฺมี

ปนฺตณฺจ สยนาสนํ

อริจิตฺเต จ อาโยโค

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.^{๔๔}

ความว่า การไม่กล่าวร้าย ๑ การไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในภัตตาหาร ๑ ที่นั่งที่นอนอันสงัด หรือ การนอนนั่งในที่สงัด ๑ การประกอบความเพียรในอริจิต หรือ การฝึกฝนพัฒนาจิตของตน ๑ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.^{๔๖}

จากหลักการดังกล่าวพบว่า หลักโอวาทปาฏิโมกข์นั้นถือว่าเป็นหลักการที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงประกาศจุดยืนและแนวทางในการปฏิบัติตนของพระภิกษุและข้อยึดถือปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ไว้อย่างเด่นชัด^{๔๗} ทั้งนี้เพื่อที่จะได้เป็นประโยชน์ต่อการประกาศพระศาสนาและเป็นการสร้างความเข้าใจแก่พุทธศาสนิกชนเกี่ยวกับจุดยืนของพระพุทธศาสนาที่มีความชัดเจนทั้งในแง่หลักการและวิธีการที่จะดำรงความเป็นศาสนาพุทธไว้ในสังคมอินเดีย ซึ่งหลักการดังกล่าวที่ปรากฏใน ๓ คาถากิ่งนั้น มีดังต่อไปนี้

ในคาถาที่ ๑ พระพุทธเจ้าได้แสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับ การปฏิบัติ ทั้งในรูปแบบและทฤษฎีว่า การบำเพ็ญตบะนั้น ต้องบำเพ็ญเพียรทางจิต ไม่ใช่การบำเพ็ญด้วยการทรมานร่างกายอันเป็นส่วนทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือนร้อน และประการต่อมาทรงแสดงจุดยืนเกี่ยวกับจุดหมายสูงสุดทางศาสนา ก็คือ นิพพาน โดยชี้ให้เห็นว่า นิพพาน คือ เป้าหมายสูงสุดของศาสนา นอกจากนั้น ได้อธิบายถึงรูปแบบพฤติกรรมของนักบวชในทางพระพุทธศาสนาว่า ต้องเป็นผู้ที่ไม่ทำร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

คาถาที่ ๒ ทรงแสดงกรอบในการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาว่า การสร้างชีวิตนั้นต้องปฏิบัติให้เป็นไปใน ๓ แนวทาง คือ (๑) ไม่ทำบาปทุกอย่าง (๒) ทำกุศลให้ถึงพร้อม และ (๓) ชำระจิตให้ผ่องใส ซึ่งถือว่าเป็นกรอบในเรื่องหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยชาวพุทธต้องดำเนินตามหลักการปฏิบัติทั้ง ๓ ประการนี้ จึงถือว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง

คาถาที่ ๓ กับกิ่งคาถา ทรงอธิบายถึงรูปแบบการปฏิบัติของนักบวชในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องปฏิบัติตามหลักการ ดังนี้

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^{๔๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๕๑.

^{๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๑.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ตามทางพุทธกิจ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๑-๑๐๔.

- (๑) การไปเผยแพร่ศาสนาจะต้องไม่เข้าไปว่าร้าย ทำร้ายคนอื่นหรือศาสนาอื่น (๒) ต้องสำรวมในพระปาฏิโมกข์ทั้งในส่วนของพระธรรมและพระวินัย และผู้ไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาก็จะต้อง
- (๑) รู้จักประมาณในการบริโภค (๒) นุ่งนอนในที่อันสงัดเงียบไม่พลุกพล่านคลุกคลี และ
- (๓) บำเพ็ญเพียรทางจิตอย่างเคร่งครัด

หลักการที่ปรากฏในคาถา ๓ กับกึ่งคาถานี้ ถือได้ว่าเป็นจุดยืนอันเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงประกาศก่อนการที่จะยังความมั่นคงของพระศาสนาให้เกิดขึ้น และพบว่าโอวาทปาฏิโมกข์นั้น ถือเป็นภาพลักษณ์ของ (๑) หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา (๒) ลักษณะของพุทธศาสนิกชน (๓) แนวทางปฏิบัติด้วยการสร้างคุณธรรมซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ และ (๔) วัตรปฏิบัติของนักเผยแผ่หรือผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา

จากการกล่าวมาทั้งหมดพบว่า คำสอนเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์นั้น เป็นคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงประกาศเพื่อแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนาทั้งในรูปของอุดมการณ์ หลักการ วิธีการ แนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ที่ทำหน้าที่ในการเป็นนักเผยแผ่หรือพุทธศาสนิกชน ดังนั้น จึงควรทำการศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งแจ่มชัด ในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติและคนไทยกว่า ๙๔ % เป็นชาวพุทธ แต่ปรากฏว่าชาวพุทธเองไม่ได้มีความเข้าใจในเรื่องของการประกาศจุดยืนในทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากการที่คนไทยหรือสังคมไทยได้ให้ความสำคัญกับคำสอนมากกว่าการพิจารณาในเรื่องของแก่นของพระพุทธศาสนา ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าสมควรวิเคราะห์ถึงแนวคิดและหลักการเกี่ยวกับโอวาทปาฏิโมกข์ โดยการศึกษาวิเคราะห์จากทัศนะของพระเถระในประเทศไทยว่า ท่านทั้งหลายนั้น มีความคิดเห็นในมุมมองของท่านเกี่ยวกับหลักคำสอนโอวาทปาฏิโมกข์ ทั้งนี้เพื่อนำเสนอผลของการศึกษาวิจัยให้กับสังคมได้อย่างชัดเจน และจักเป็นประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนาสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาริบทและความสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์โอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย

๑.๓ ขอบเขตในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งทำการศึกษาในเรื่องบริบท ได้แก่ ความหมาย ประวัติ ประเภท แนวคิด และสาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ โดยค้นคว้าจากพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และเอกสารในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง และศึกษาวิเคราะห์โอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย ๕ รูป ได้แก่ ๑.สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ๒.พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) ๓.พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปิ่น ปญฺญานนฺโท) ๔.พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทฺ์ ปยุตฺโต) ๕.พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) มาวิเคราะห์ สรุปผลการศึกษา และเผยแพร่ต่อไป

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ โอวาทปาฏิโมกข์ หมายถึง หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา หรือคำสอนอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธพจน์ ๓ คาถากึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ผู้ไปประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย ณ พระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญเดือน ๑ ที่เราเรียกกันว่า วันมาฆบูชา^{๑๔}

๑.๔.๒ ทัศนะของพระเถระ หมายถึง แนวความคิดเห็นเกี่ยวกับโอวาทปาฏิโมกข์ของพระเถระในประเทศไทย จำนวน ๕ รูป ได้แก่ ๑.สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ๒.พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) ๓.พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปิ่น ปญฺญานนฺโท) ๔.พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทฺ์ ปยุตฺโต) ๕.พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

๑.๔.๓ บริบท หมายถึง กลุ่มคำ หรือข้อความ ที่ทำให้เข้าใจโอวาทปาฏิโมกข์อัน ได้แก่ ความหมาย ประวัติ ประเภท แนวคิดและทัศนะอรรถกถาจารย์

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. เอกสาร

๑.๕.๑ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), ได้นิพนธ์ในหนังสือเรื่องหลักพระพุทธศาสนาไว้ว่า “การประกอบความดี หมายถึง

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๓๗๕.

การประกอบกระทำในปัจจุบัน ถ้าประกอบกระทำกรรมที่ดีที่ชอบอยู่ในปัจจุบัน กรรมชั่วที่ทำไว้ในอดีตก็อาจจะรับผลหรือแม้กำลังให้ผลอยู่แล้วก็อาจเบาลงได้ เช่นผู้ต้องถูกกักขังจองจำ เมื่อประพฤติตัวดี ก็ย่อมได้รับผ่อนผันและลดเวลาดังกักขังจองจำนั้นให้น้อยเข้า ถ้ากรรมเก่าคืออยู่แล้วก็ยิ่งส่งเสริม เหมือนอย่างนักเรียนที่ตั้งใจเรียนดีมาแล้ว และตั้งใจเรียนคืออยู่ในปัจจุบัน ก็ช่วยให้เรียนดียิ่งขึ้น แต่ถ้าในปัจจุบันนี้ ประกอบกรรมชั่วเสียหาย ก็จะตัดผลของกรรมดีที่เคยทำมาแล้วด้วย เหมือนอย่างข้าราชการที่ทำงานโดยสุจริต แต่มาทำทุจริตขึ้นก็อาจตัดผลของความดีที่ทำมา ในเมื่อการทำทุจริตในหน้าที่นั้นปรากฏขึ้น”^{๑๕}

๑.๕.๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ได้กล่าวถึงสาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ไว้ในหนังสือจาริกบุญ-จาริกธรรม ว่า ทรงแสดงหลักและลักษณะสำคัญที่เป็นจุดปรากฏของศาสนาแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงหลักขั้นปฏิบัติการของพระพุทธศาสนา โดยครัสต่อไปว่า สัพพปาปสฺส อภินิ กุสลสุสฺสูปสมฺปทา สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนนํ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ๑ ทำความดี หรือกุศลให้ถึงพร้อม ๑ การทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ๑ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระองค์ไม่ได้ตรัสว่าเป็นคำสอนของพระพุทธองค์นี้ แต่พระองค์ตรัสว่า พุทฺธานํ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือไม่ว่าพระพุทธเจ้าองค์ไหนก็สอนอย่างนี้หมด ฉะนั้น เป็นเวลาที่ชาวพุทธรู้จักมากที่สุด และพระกัณนิยมเอามาใช้เพราะเป็นหลักที่จะนำไปปฏิบัติ”^{๑๖}

๑.๕.๓ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูรญาณ), ได้บรรยายหน้าที่ของพระภิกษุจากหนังสือเรื่องประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ว่า พระภิกษุที่เข้ามาบวชในตอนแรก งานหน้าที่หลักที่จะต้องกระทำ คือ การศึกษาในเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุมรรคผลในทางพระพุทธศาสนา การบรรลุมรรคผลของท่านเหล่านั้นในตอนแรก เกิดจากการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อพระอรหันตสาวกเกิดขึ้นชุดแรก ๖๐ รูป งานอันเป็นหน้าที่ของพระข้อที่ ๓ คือ “สั่งสอนบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามพระธรรมด้วย” ก็เกิดขึ้น โดยพระผู้มีพระภาคเจ้าได้รับสั่งให้ท่านเหล่านั้นมาประชุมกัน ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี แล้วรับสั่งแก่ท่านเหล่านั้น ความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราและเธอทั้งหลาย พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กุลและมีความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ อันสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ

^{๑๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), **หลักพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวิวัฒน์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๒ – ๑๖๓.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **จาริกบุญ-จาริกธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๗๘.

สัตว์ที่มีรูป ในจักขุน้อยมีอยู่ หากไม่ได้ฟังธรรมจะเสื่อมจากธรรม ผู้ที่อาจรู้ทั่วถึงธรรมจักมี คุณกร ภิคุณทั้งหลาย แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม”^{๒๐} นับแต่บัดนั้นเป็นต้น มา งานเผยแผ่ศาสนาได้แผ่ขยายออกไป ทั้งจำนวนคนและสถานที่ และเพิ่มจำนวนคนที่หันมา นับถือพระพุทธศาสนา^{๒๑}

๑.๕.๔ ธนุ แก้วโอภาส ได้บรรยายในส่วนที่เกี่ยวกับโอวาทปาฏิโมกข์ของพุทธศาสนา หนังสือเรื่อง ศาสนาโลก ว่า ภายหลังที่มีสาวก ๕ องค์แรกในศาสนาพุทธแล้ว ต่อมาเมื่อผู้เลื่อมใส ในคำสอนของพระพุทธเจ้ามากขึ้น ในวันเพ็ญเดือน ๓ ภายหลังที่ทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ๕ เดือน มีพระสงฆ์ในพุทธศาสนาจำนวน ๑,๒๕๐ องค์ เดินทางมาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย กัน ครั้งนี้อาจเป็นเพราะวันเพ็ญเดือน ๓ เป็นวันสำคัญวันหนึ่งของศาสนาพราหมณ์ พระสงฆ์ใน พุทธศาสนาจึงพากันมาประชุมกันโดยไม่ต้องนัดหมาย พระพุทธเจ้าทรงแสดง โอวาทปาฏิโมกข์ ท่ามกลางประชุมของสงฆ์ทั้ง ๑,๒๕๐ องค์ เพื่อให้พระสงฆ์เหล่านั้นเผยแผ่หลักคำสอนของ พระพุทธองค์ต่อไป พุทธศาสนิกชนถือว่าวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม โอวาทปาฏิโมกข์เป็น วันสำคัญวันหนึ่งเรียกว่า วันมาฆบูชา นับจากวันมาฆบูชาเป็นต้นมา พระศาสนาพุทธก็แพร่ขยาย เดิมโตยิ่งขึ้น ในที่สุดก็ขยายออกนอกทวีปอินเดียแพร่ไปยังดินแดนต่าง ๆ ของทวีปเอเชีย ที่ใดที่ พระศาสนาพุทธแพร่ไปถึงแนวความคิดทางศาสนาเดิมในบริเวณนั้นก็เปลี่ยนแปลงไป หันมา ดำเนินชีวิตตามหลักธรรมในพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ศาสนาพุทธจึงนำปัญญาเข้าสู่มนุษยชาติ เป็น การยกระดับความคิดและการกระทำของมนุษย์ให้สูงขึ้น^{๒๒}

๑.๕.๕ วสิน อินทสระ ได้บรรยายเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ จากรายการวิทยุ “ธรรมและ ทรศนะชีวิต” ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้โลก สอนให้สันโดษ นี่เป็นคุณประโยชน์แก่จิตใจ ของผู้นั้น เป็นคุณประโยชน์แก่สังคม แก่ธรรมชาติ แก่ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ ที่จะเลี้ยง ประชากรไปได้ตลอดนานแสนนาน เพราะมันมีการเกิดขึ้นใหม่ ถ้าไม่ไปทำลายเสียมากมาย มันมีสมดุลของตัวเองอยู่ เหมือนกับน้ำ ๒ แก้ว เราดื่มแก้วหนึ่ง คนอื่นก็ได้ดื่มอีกแก้วหนึ่ง ถ้าเราเอามา ๒ แก้ว คนอื่นก็ไม่ได้กิน เราอาจจะกินได้แก้วครึ่งแล้วเททิ้ง หรือถ้าแย่งกัน ก็ไม่มีใคร ได้กิน แต่ถ้าแบ่งกันก็ได้กินทุกคน ความดีก็เหมือนกัน ถ้าแบ่งกันดี ก็จะได้ดีทุกคน แต่ถ้า แย่งกันดีก็จะได้ดีสักคน ฉะนั้นก็คือหลักการแบ่งแทนการแย่ง จะพบว่ามนุษย์เราได้เสียเวลาไป

^{๒๐} ส.ส. (ไทย) ๗/๔๒๘/๑๔๕.

^{๒๑} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรง พิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๕.

^{๒๒} ธนุ แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ตาตา พับลิเคชันจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๐.

มากเหลือเกินในการใช้ชีวิตให้เล่นไปตามความโลภ ความโกรธ และความหลง กว่าจะรู้ตัวก็สายเสียแล้วแทบทั้งสิ้น น่าเสียดายเวลาที่เสียไปตั้งครึ่งก่อนชีวิต ที่ต้องเป็นทาสมของความโลภ ให้ความโลภมันใช้จนหัวซุกหัวซุน เกยหน้าขึ้นมาอีกที่เวลาของชีวิตหมดเสียแล้ว”^{๒๔}

ข. งานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๖ พระธานี เขมธมฺโม (จำปา)^{๒๕} ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา” พบว่า สัมมาอาชีวะเป็นมรรคปฏิบัติที่สำคัญข้อหนึ่งในมรรคมงคล ๘ และเป็นมรรคปฏิบัติด้านศีลสิกขาเกื้อหนุนให้กระบวนการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างพอดีและสมดุล หลักการของสัมมาอาชีวะหรือการเลี้ยงชีพชอบตามหลักพระพุทธศาสนาจะครอบคลุมกระบวนการดำเนินชีวิต ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ความสุขหรือประโยชน์ทั้งสามด้าน คือ ประโยชน์ตน (อัตตประโยชน์) ประโยชน์ผู้อื่น (ปรมาตตประโยชน์) และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตตประโยชน์) ในกระบวนการดำเนินชีวิตตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อนำไปสู่ประโยชน์สามด้าน จะต้องเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับหลักธรรมอื่นที่เกื้อหนุนกันได้แก่ อริยมรรค มีองค์ ๘ อริยทรัพย์ ๗ อิทธิบาท ๔ ศีล ๕ สุจริต ๓ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ กุลจักริฎฐิติธรรม ๕ และหลักธรรมที่ส่งเสริมให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้า ได้แก่ สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ฌราวาสธรรม ๔ สัมปยุตธรรม ๗ ความสันโดษ และอคติ ๔

๑.๕.๗ พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (บุญถึง)^{๒๖} ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีธรรมกาย” พบว่า “ในช่วงต้นแห่งพุทธกาลพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแต่ทรงปกครองสงฆ์ด้วยหลักการคือ “โอวาทปาติโมกข์” สงฆ์ทั้งปวงก็อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเกือบทั้งหมดล้วนเป็นพระอริยบุคคลถึงขนาดที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อย่างต่ำที่สุดสาวกสงฆ์ของพระองค์ก็เป็นพระโสดาบันบุคคล เพราะฉะนั้นในช่วงแรกแห่งการบำเพ็ญพุทธกิจจึงยังไม่มีสิกขาบทที่เรียกกันว่าเป็น “อาณัติปาฏิโมกข์” เช่น ปฐมปาราชิก เป็นต้น มีแต่สิกขาบทเล็กน้อยบางข้อเท่านั้นที่ทรงบัญญัติไว้ ต่อมาในขณะเสด็จ

^{๒๔} วศิน อินทสระ, โอวาทปาติโมกข์ จากรายการวิทยุธรรมะและทัศนะชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ วังบูรพา), หน้า ๘๖.

^{๒๕} พระธานี เขมธมฺโม (จำปา), “ศึกษาสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

^{๒๖} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (บุญถึง), “บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ศึกษาเฉพาะกรณีธรรมกาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๖.

ประทับจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา พระสารีบุตรได้กราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อความดำรงมั่นแห่งพรหมจรรย์ (ศาสนา) แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ยังไม่ถึงเวลาที่จะบัญญัติ สิกขาบท จึงทรงยับยั้งพระสารีบุตรว่า ควรรอต่อไปก่อน ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยอันสมควรแล้วพระองค์ จะทรงบัญญัติสิกขาบทเอง”

๑.๕.๘ พระมหาสารวย ญาณสัวโร (พินดอน)^{๒๗} ได้ศึกษา เรื่อง “การศึกษาเรื่อง ผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๕ ที่มีต่อสังคมไทย” สรุปการวิจัยประเด็นปัญหาและ ผลกระทบที่มีต่อสังคมไทย พบว่า “ปัญหาที่มีผลกระทบมากที่สุดในปัจจุบัน ก็คือปัญหาเรื่อง สิ่งเสพติดในสังคมไทย พระพุทธศาสนาสอนว่า สุราเมรัยและของเมานั้นเป็นสิ่งต้องห้าม โดย เห็นโทษว่าสุราเมรัยและของเมาเป็นพิษร้ายแก่สังคม ทั้งทางสุขภาพกายและสุขภาพจิต ผลกระทบ ที่มีต่อสังคมไทย แบ่งออกเป็น ๒ ประเด็น คือ

๑. ด้านตนเอง

ก) สถิติปัญญาเสื่อมถอย ทำให้เสียสุขภาพกายและจิต เสียทรัพย์สิน เกิดโรคและเสีย ชื่อเสียงที่สำคัญทำให้หมดความละเอียด หมดความเกรงกลัวต่อการกระทำความชั่วทั้งปวง

ข) ผู้เสพของเมาเป็นนิตย์ เมื่อตายไป ย่อมมีนรกภูมิ เปรตภูมิ และเดรัจฉานภูมิ เป็นที่หวังได้ โทษอย่างเบาที่สุด แม้เมื่อได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกก็กลายเป็นคนบ้า

๒. ด้านทางสังคม นั้นเกิดผลกระทบทางสังคม คือ ชาวโลกติเตียน เพราะผู้เสพของ เมา ย่อมกระทำความกรรมทุกอย่างได้โดยไม่รู้สึกรู้สึ

๑.๕.๙ พระมหาแผน ฐมฺมเมธี (ศรีอภัย)^{๒๘} ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษารูปแบบและวิธีการ เผยแผ่พุทธธรรมของพันเอกปิ่น มุทุกันต์” พบว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า แม้จะมีมากเท่าไรก็ตาม ความมุ่งหมายที่แท้จริงก็มีเพียง ๓ อย่าง คือ มุ่งกำจัดขจัดเกลาคความชั่วร้ายออกไปจากตัว และ เสริมสร้างความดีงามขึ้น กับชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ สะอาด โดยหลักธรรมดังกล่าวนี้ พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ท่านได้อธิบายขยายความว่า การไม่ทำความชั่วทั้งปวง หมายถึง ไม่ทำความชั่วทุกอย่าง คือไม่ทำการใด ๆ ที่จะทำให้ตัวเราเลวทรามต่ำช้าลง คำว่า บาป ก็คือความชั่วนั้นเอง ความชั่วนั้น ได้แก่ ทุจริต ๑๐ คือ กายทุจริต ๓ วจิตุจริต ๔ มโนทุจริต ๓ การยังกุศลให้ถึงพร้อม หรือการทำ

^{๒๗} พระมหาสารวย ญาณสัวโร (พินดอน). “การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๕ ที่มีต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒.

^{๒๘} พระมหาแผน ฐมฺมเมธี (ศรีอภัย), “ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพันเอกปิ่น มุทุกันต์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

ความดี หมายความว่า พยายามทำตัวให้ดีขึ้น ทำความดีให้มากให้เพียงพอ คือเมื่อเว้นจากทำชั่วแล้ว ก็หันมาทำความดี ความดีที่กล่าวนี้ ได้แก่การกระทำที่เป็นความดีทุกอย่าง นับแต่ความดีที่เป็นโลกีย์ เช่น การศึกษาเล่าเรียน การหาเลี้ยงชีพ การทำบุญสุนทาน ฯลฯ จนถึงความดีที่ทำให้ตนเองเป็นผู้บริสุทธิ์พ้นจากโลก การชำระจิตของตนให้ผุดผ่อง หมายถึงการทำจิตของตนให้พ้นจากอำนาจกิเลส คือความโลภ ความโกรธ และความหลง จากหลักปฏิบัติทั้งสามประการนี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนานิยมความดี ความสะอาดบริสุทธิ์ ไม่นิยมความสกปรกโสมม ฉะนั้นผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องหมั่นปฏิบัติตนตามหลักแห่งศาสนาทั้งสามประการนั้นอย่างเคร่งครัด

๑.๕.๑๐ พระอุบล กตปุณฺโญ (แก้ววงษ์ล้อม)^{๒๕} ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย” พบว่า ศีลเป็นหลักความประพฤติทางกาย วาจา และการเลี้ยงชีพ สุจริตโดยมีเจตนาเป็นเครื่องประพฤติดังเว้นจากทุจริต เพื่ออบรมจิตใจให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย การฝึกอบรมตนในทางที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกายกับใจ ศีลเมื่อประพฤติตรงตามหลักการสภาพจิตใจจะเป็นอิสระจากตัณหา คุณธรรมที่มีฐานมาจากศีลย่อมมีคุณค่าที่รักษาและส่งเสริมคุณภาพของจิตใจ ประโยชน์ที่ต้องการจากศีล คือการควบคุมความประพฤติ ป้องกันไม่ให้ตกไปสู่ความชั่ว จิตใจสงบจากกิเลส เป็นสมาธิที่ส่งคุณค่า สนองปัญญาที่เกี่ยวเนื่องกับการกำจัดอวิชชา และความบริสุทธิ์หลุดพ้น ดังนั้น ศีลจึงเป็นหลักความประพฤติที่ต่อเนื่องกันตามเหตุผล เป็นระบบจริยธรรม เพราะผู้ปฏิบัติจะประพฤติได้ถูกต้องก็ต่อเมื่อมีความเข้าใจในระบบและเหตุผลที่เกี่ยวข้องเป็นพื้นฐานอยู่ด้วยการปลุกฝังให้มีศีล ด้วยการเรียนรู้มีสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี การสั่งสอนที่ถูกต้อง นำหลักการมาประพฤติปฏิบัติอย่างต่อเนื่องด้วยความไม่ประมาท

ศีลในทางด้านสังคม ซึ่งมุ่งเน้นฝ่ายของวินัยย่อมครอบคลุมการจัดระเบียบด้านนอกทั้งหมด รวมถึงข้อกำหนดกฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียมและข้อปฏิบัติ กิจกรรมทั้งหลายของหมู่ชน ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และสภาพที่ควรจัดได้ให้ความสัมพันธ์กับด้านจิตใจส่งผลออกมาสู่สังคม คุณค่าของศีลทางสังคม คือ สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการปรับการแสดงออกทางกาย วาจาให้เรียบร้อยเกี่ยวเนื่องในความเป็นอยู่ร่วมกันด้วยดี จิตใจของสมาชิกในสังคมประกอบด้วยเมตตาและกรุณามีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ทำให้เกิดสภาพความเป็นอยู่เกี่ยวเนื่องแก่การปฏิบัติกิจต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ดีงามโดยลำดับจนถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต ศีลจึงมีความเข้มงวด กวดขัน เกร่งครัด หยาบประณีต ด้วยเหตุผลที่ต้องสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องในการปฏิบัติธรรม นั่นคือความ

^{๒๕} พระอุบล กตปุณฺโญ (แก้ววงษ์ล้อม), “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗.

สงบใจเป็นไปเพื่อสมาธิ แม้เพียงศีล ๕ ที่ประพฤติอย่างถูกต้อง ก็จัดว่าเป็นผู้มีศีลอย่างบริบูรณ์ สำหรับสมาชิกในสังคมปัจจุบัน

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยสามารถจัดลำดับได้ดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการศึกษา ค้นคว้าหลักโอวาทปาฏิโมกข์ในส่วนของบริบท ความสำคัญ และสาระสำคัญที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๒ ฉบับ

๑.๖.๒ ศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาที่ได้ขยายความอรรถโอวาทปาฏิโมกข์ และเอกสารตำราทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับโอวาทปาฏิโมกข์ ศึกษาบริบท อันได้แก่ ความหมาย ประวัติ ความสำคัญ และสาระสำคัญ

๑.๖.๓ ศึกษาตามทัศนะโดยการวิเคราะห์จากหนังสือหรือผลงานของพระเถระทั้ง ๕ รูป มีผลงานที่ได้กล่าวถึงเกี่ยวกับโอวาทปาฏิโมกข์ พร้อมทั้งประมวลแนวคิดที่ท่านได้วิเคราะห์ไว้ในมุมมองของท่านทั้ง ๕ รูป ได้แก่ ๑.สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ๒.พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) ๓.พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปิ่น ปญฺญานนฺโท) ๔.พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทฺ์ ปยุตฺโต) ๕.พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

๑.๖.๔ ศึกษาวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๑.๖.๕ สรุปผลและนำเสนองานวิจัยต่อไป

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้ทราบถึงบริบทเกี่ยวกับโอวาทปาฏิโมกข์

๑.๗.๒ ได้ทราบถึงสาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์

๑.๗.๓ ได้ทราบถึง การวิเคราะห์โอวาทปาฏิโมกข์ ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย

บทที่ ๒ บริบทของโอวาทปาฏิโมกข์

ในบทนี้จะได้ศึกษาความหมาย ประวัติ ประเภท และแนวคิดที่สนะอรรถกถาจารย์
ที่มีต่อโอวาทปาฏิโมกข์

๒.๑ การศึกษาความหมายของโอวาทปาฏิโมกข์

การอุบัติของพระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาล การศึกษาบริบทของโอวาทปาฏิโมกข์
ในส่วนของอดีตกาล ที่ผ่านมามีปรากฏให้สามารถศึกษาค้นคว้าได้ คือ พระไตรปิฎก ซึ่งถือว่ามี
เค้ามูลที่เป็นหลักฐานให้ได้สืบค้นสามารถศึกษาประวัติความเป็นมา โดยเฉพาะการแสดงโอวาท
ปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในสุดตันตปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรคทีดี ในส่วนของ
พระวินัยปิฎก จุฬวรรค ภาค ๒ ทีดี ได้กล่าวถึงการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ว่าด้วยมูลเหตุ
แห่งการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ในสุดตันตปิฎก ทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์โดยยกเอา
พุทธประเพณี สรุบบาทคถา “เอตํ พุทธาน สาสนํ” แปลความว่า นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ดังนั้น พระพุทธเจ้าที่ล่วงมาแล้ว ได้ทรงกระทำกันทุกพระองค์ รวมทั้งพระพุทธเจ้าองค์
ปัจจุบันนี้ และที่จักอุบัติในอนาคตกาลอีกอย่างแน่นอน

ก่อนที่จะศึกษาประวัติความเป็นมาโดยละเอียด เพื่อให้เกิดกุศลจิตและความปิติแห่งใจ
โดยเฉพาะการใช้สติปัญญาศึกษาวิเคราะห์ ในเบื้องต้นนี้ควรที่ทราบความหมาย การวิเคราะห์ศัพท์
โอวาทปาฏิโมกข์ให้เข้าใจก่อน

๒.๑.๑ นิยามความหมาย

มีผู้ให้ความหมายคำว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ไว้ดังนี้

อรรถกถาพระสุตันตปิฎก พระอรรถกถาจารย์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บทว่า
ปาฏิโมกฺเข แยกศัพท์เป็น ป+อติ+โมกฺข แปลว่า การพ้นทวยัง คือ สิ้นสูงสุด ย่อมรักษาด้วยความ
วิเศษคือสุคติ และยอมให้พ้นจากภัยคือทุคติ หรือยอมรักษาสุคติ ย่อมให้พ้นทุคติ เพราะฉะนั้น
ศีลนั้น ท่านเรียกว่า ปาฏิโมกข์ ผู้สำรวมปาฏิโมกข์นั้น”^๑

^๑ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๕๔/๑๖๒.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วันมาฆบูชา ถือเป็นวันสำคัญทางพระศาสนา เพราะเป็นวันที่พระบรมศาสดาทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ แก่พระสาวก ๑,๒๕๐ องค์ ที่มาประชุมพร้อมกันโดยมิได้นัดหมาย ซึ่งถือเป็นการวางรากฐานของพระพุทธศาสนา พวกเราควรใส่ใจพระโอวาทนี้ “ปาฏิโมกข์” แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องพ้นความหมาย โอวาทปาฏิโมกข์ ธรรมเป็นเครื่องพ้น ซึ่งเป็นโอวาทของพระบรมศาสดา อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้รู้แล้ว เห็นแล้ว ได้ประกาศไว้”^๒

พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “โอวาทปาฏิโมกข์ แปลว่า โอวาท หรือ คำกล่าวสอนที่เป็นหลักเป็นประธาน อย่างที่เรียกว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นหลักสำคัญให้ยึดถือปฏิบัติกัน”^๓

ศาสตราจารย์พิเศษ เสถียร พันธรัณย์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การล่วงมาถึงเดือนมาฆะ (เดือนสาม) ถัดปีที่ตรัสรู้ธรรมนั้น ถึงวันเพ็ญแห่งเดือน อันเป็นวันทำพิธีสิวารাত্রีของพรหมณ์ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน แขวงกรุงราชคฤห์ มีเหตุบังเอิญให้เป็นไปในบ่ายวันนั้น พระสงฆ์สาวกที่ทรงส่งจาริกไปประกาศสังฆธรรมในที่ต่างๆ มีจำนวน ๑,๒๕๐ องค์ ได้มาประชุมเฝ้าพร้อมกัน พระพุทธเจ้าทรงถือเป็นโอกาสพิเศษจึงได้ทรงประกาศหลักศาสนา คือ ธรรมและวินัย เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์”^๔

สุทธีวงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธี ผู้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือ หลักพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า “หลักโอวาทปาฏิโมกข์ หลักธรรมภาคปฏิบัติที่เป็นแก่น เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแก่ประชาชนชาวโลก เพื่อให้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ และดำเนินไปถึงความพ้นทุกข์ สรุปลงเหลือ ๑ ประการ คือ ๑.งดเว้นทำบาปอกุศล ๒.ประกอบแต่บุญกุศล ๓.ทำจิตใจสะอาด บริสุทธิ์ ปราศจากอาสวะกิเลส เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์”^๕

^๒ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร), *สาระสำคัญพระธรรมเทศนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ตรีโอแอนด์เวอร์ไทซิ่ง จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒๖.

^๓ พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), *ตามทางพุทธกิจ*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๕.

^๔ เสถียร พันธรัณย์, *ศาสนาเปรียบเทียบ*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฮลโล่ การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

^๕ สุทธีวงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธี, *หลักพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

๒.๑.๒ วิเคราะห์ศัพท์

โอวาทปาฏิโมกข์ แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ คำว่า โอวาท ศัพท์หนึ่ง และ คำว่า ปาฏิโมกข์ ศัพท์หนึ่ง

๒.๑.๒.๑ คำว่า โอวาท หมายความว่า คำกล่าวสอน, คำแนะนำ, คำตักเตือน ตัวอย่าง เช่น โอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง คือ ๑.เว้นจากทุจริต คือ ประพฤติชั่วด้วยกาย วาจาใจ (ไม่ทำความชั่ว) ๒.ประกอบสุจริต คือ ประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ (ทำแต่ความดี) ๓.ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น (ทำจิตของตนให้สะอาดบริสุทธิ์), โอวาทวรรค ตอนที่ว่าด้วยเรื่องโอวาทแก่ภิกษุณีเป็นต้น เป็นชื่อวรรคที่ ๓ แห่ง ปาจิตตีย์กัณฑ์ ในมหาวิภังค์พระวินัยปิฎก, และที่มีใช้อีกคำหนึ่ง คือ โอวาทานุสาสนี ได้แก่ คำกล่าวสอน และพร่ำสอน, คำตักเตือน และแนะนำพร่ำสอน^๖

๒.๑.๒.๒ คำว่า ปาฏิโมกข์ หมายความว่า ชื่อคัมภีร์ที่ประมวลพุทธบัญญัติอันทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณัติ ได้แก่ อาทิพรหมจริยกาสิกขา มีพระพุทธานุญาติให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระสงฆ์ทำอุโบสถ คัมภีร์ที่รวมวินัยของสงฆ์ สำหรับภิกษุ เรียกว่า ภิกษุปาฏิโมกข์ มีสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ และสำหรับภิกษุณี เรียกว่า ภิกษุณีปาฏิโมกข์ มีสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ

คำว่า ปาติโมกข์ นี้เป็นเบื้องต้น นี้เป็นประธาน นี้เป็นประมุขแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสเรียกว่า “ปาติโมกข์”^๗

ตามรากศัพท์เดิม คำว่า “ปาติโมกข์” แต่เดิมเรามักจะนิยมเขียนในรูปว่า “ปาฏิโมกข์” ในพจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ หน้า ๓๓๘ ท่านเขียนเป็นรูป “ปาติโมกข์” ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้คือ ปาติโมกข์ น. คัมภีร์ว่าด้วยวินัยของสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ ชื่อบาลีประมวลพุทธบัญญัติ อันทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณัติ ได้แก่ อาทิพรหมจริยกาสิกขา มีพระพุทธานุญาติให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน คำว่า “ปาติโมกข์” ตามรากศัพท์เดิมนัยแห่งคัมภีร์ธาตุปัจจัยที่ปนี หน้า ๒๐๕ ท่านอาจารย์ธรรมสารโพธิ ท่านได้ตั้งวิเคราะห์และแยกศัพท์ไว้ดังนี้ ปาติ บุคคล ทุทุกเขหิ โมกขติ โมกขตีติ ปาติโมกข์ มุจ โมจเน. แปลว่า ธรรมชาติใด ย่อมพ้นคือยังบุคคลผู้รักษาให้รอดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เหตุนี้ ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า “ปาติโมกข์” เป็น มุจ ธาตุ ในความหลุดพ้น ส่วนใน

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๓๗๕-๓๗๖.

^๗ วิมหา. (ไทย) ๔/๑๓๕/๓๘๐.

วิภาวินีฎีกาของไทยฉบับพิมพ์ พุทธศักราช ๒๕๐๘ หน้า ๒๖๘ ท่านได้แสดงไว้ดังนี้ โย นํ ปาติ ตํ ปาติ โมกฺเขติ อปายาทิหิ ทุกฺเขหิติ ปาฎิโมกฺขํ. แปลว่า ธรรมชาติใด ย่อมยัง อ.บุคคลใด ย่อมรักษา ซึ่งสิกขาบทนั้น บุคคลผู้รักษาสิกขานั้น ให้รอดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย มีอบายเป็นต้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า “ปาฏิโมกข์” ตรงคำว่า “ปาฏิโมกข์” นี้ ข้อสังเกต การพิมพ์ ต (เล็ก) เป็น ฎ (ใหญ่) แล้วต่อมา ก็เขียนกันแบบ ฎ (ใหญ่) ทั้งนี้ ฟังจะมาปฏิรูปกันเป็น ต (เล็ก) เมื่อไม่นานมานี้เอง เมื่อเป็นเช่นนี้ เราควรจะยึดหลักอะไรกันแน่ ว่าอันไหนผิด อันไหนถูกกันแน่ เพื่อยืนยันข้อสงสัยนี้ ใครขอยกหลักฐานมายืนยันว่า ในคัมภีร์กัจจายนะ ฉบับสุโขทัย หน้า ๔๘ สันนิษฐานที่ ๗ พระกัจจายนะ ท่านได้ตั้งสูตรไว้ว่า กุจจิ ปฎิ ปติสฺส. แปลว่า ในเพราะสระหรือพยัญชนะตัวหลังเป็นนิमितเหตุ ก็ให้อาเทศ ปติ (ต เล็ก) ให้เป็น ปฎิ (ฎ ใหญ่) ได้ ในที่บางแห่ง ตรงสูตรนี้ ท่านได้ออกอุตติขยสูตรไว้ว่า ปติ อิจฺเจตสฺส สเร วา พุชฺชเน วา ปเร กุจจิ ปฎิอาเทโส โหติ. ปฎุคฺคิ ทาทพฺโพ, ปฎิหฺลฺลติ. กุจฺจติ กสฺมา, ปจฺจนฺติเมสุ ชนปฺเทสุ, ปติลฺลิตฺติ, ปติรูปฺเทสวาโส จ. แปลความว่า ในเพราะสระหรือพยัญชนะตัวหลังเป็นเหตุ ก็ให้อาเทศศัพท์ว่า “ปติ” นี้ให้เป็น “ปฎิ” ได้ในที่บางแห่ง เช่นอุทาหรณ์ว่า ปฎุคฺคิ ทาทพฺโพ, และ ปฎิหฺลฺลติ เป็นต้น ถามว่า ท่านจะพูดถึงบทว่า “กุจจิ” ไว้ เพราะอะไร? แก้วว่า เท่าที่ท่านพูดไว้อย่างนั้น ก็เพื่อจะห้ามมิให้อาเทศ ต (เล็ก) เป็น ฎ (ใหญ่) ในอุทาหรณ์ว่า ปจฺจนฺติเมสุ ชนปฺเทสุ, ปติลฺลิตฺติ และ ปติรูปฺเทสวาโส เป็นต้น ตามแนวที่ท่านแสดงไว้ก็พอจะเทียบเคียงได้ว่า ควรจะมีรูปเป็น ปาติโมกข์ เหมือนคำว่า “ปติรูปเทสวาโส” จะเหมาะกว่า แม้ในปัญจกัถาจรโรชานาภาค ๓ ฉบับของไทย หน้า ๕๔๕ ข้อ ๓๗๒ ก็ยังพิมพ์ว่า โย ปุคฺคโล นํ ลีลํ ปาติ รกฺขติ ลีลํ ตํ ปาติ รกฺขนฺตํ ปุคฺคลํ อปายาทิหิ ทุกฺเขหิ โมกฺเขติ โมจฺยติ อิติ ตสฺมา ตํ ลีลํ ปาติโมกฺขํ. ความว่า คนใด รักษาศีลนั้น ศีลย่อมช่วยให้บุคคลผู้รักษาศีลนั้น ให้รอดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย มีอบายทุกข์ เป็นต้น เพราะเหตุนั้นแล ศีลนั้น จึงชื่อว่า “ปาติโมกข์”^๔

[ในความคิดเห็นของผู้วิจัย หรือ แม้แต่พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านกล่าวว่า ใช้ได้ทั้งสองศัพท์ สองรูป ไม่มีผิดหรือถูก เพียงศึกษาให้รู้ที่ไปที่มาของศัพท์ทั้งสอง เพราะยังมีประโยชน์ที่ยิ่งไปอีก คือ การนำหลักโอวาทปาฏิโมกข์มาใช้ดำเนินชีวิตประจำวันอย่างเป็นรูปธรรม พัฒนาจิตให้พ้นสังสารวัฏโดยเร็ว]

๒.๑.๒.๓ ประมวลศัพท์ทั้งสองได้รูปศัพท์ คือ โอวาทปาฏิโมกข์ (โอ-วา-ทะ-ปา-ติ-โมกข์) หมายความว่า หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา หรือคำสอนอันเป็นหัวใจของ

^๔ พระครูศรีโชติญาณ (แสวง โชติปาโล), พุทธวิทยานำรู้ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคียงเคียง, ๒๕๓๓), หน้า ๕๓ - ๕๕.

พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธพจน์ ๓ คาถากึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ผู้ไปประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย ณ พระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่เราเรียกกันว่า วันมาฆบูชา (อรรถกถากล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้ แก่ที่ประชุมสงฆ์เป็นเวลา ๒๐ พรรษา ก่อนที่จะโปรดให้สาวกปาฏิโมกข์อย่างปัจจุบันแทนต่อมา)^๕

สรุปได้ว่า คำว่า โอวาทปาฏิโมกข์ คือ ปาฏิโมกข์ที่เป็นโอวาท กล่าวคือ สิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานในด้านคำกล่าวสอน หรือ หลักการโดยสรุปของพุทธศาสนา มีทั้งหลักคำสอน และหลักการปกครองคณะสงฆ์ ประกาศหลักอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา วิธีการแห่งการประกาศ พร้อมทั้งจรรยาบรรณของนักเผยแผ่พระศาสนา ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพ ร่วมกันในการเผยแผ่ศาสนา หรือ คำกล่าวสอนสำหรับรอดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ใจความโอวาทปาฏิโมกข์นั้น มีทั้งหมด ๑๓ ประการ ดังนี้ หลักการ ๓ หมายถึง สาระสำคัญที่ควรยึดถือเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ได้แก่ การไม่ทำบาปทั้งปวง, การทำกุศลให้ถึงพร้อม, และการทำจิตให้ผ่องใส อุดมการณ์ ๔ หมายถึง หลักการที่ทรงวางไว้ เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ได้แก่ ความอดทน, ความไม่เบียดเบียน, ความสงบ, และนิพพาน วิธีการ ๖ หมายถึง แนวทางในการปฏิบัติสำหรับนักบวช ได้แก่ การไม่ว่าร้าย, การไม่ทำร้าย, การสำรวมในปาฏิโมกข์, การรู้จักประมาณในภัตตาหารหรืออาหาร, การอยู่ในสถานที่ที่สงัด, และการฝึกหัดจิตใจให้สงบ^๖ กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า พุทธศาสนาสอนให้ ละความชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ บรรลุพระนิพพาน ดับกิเลสพันทุกข์ คือ เป้าหมายสูงสุด และพระสงฆ์ผู้สืบทอดศาสนา จักต้องสำรวมกายจิตในธรรมวินัย กินอยู่พอประมาณ อดทน ไม่กล่าวร้าย ไม่ทำร้าย หรือว่าร้ายเช่นฆ่าคนอื่น เป็นต้น นี่คือการประกาศจุดยืนของพระพุทธศาสนาแก่ชาวโลก และเป็นศาสนาแห่งสันติภาพโลกอย่างแท้จริง

๒.๒ ประวัติของโอวาทปาฏิโมกข์

การศึกษาประวัติความเป็นมาโอวาทปาฏิโมกข์ ควรจะพินิจพิจารณาถึงความสัมพันธ์บริบททั่วไป ในยุคนั้นสมัยนั้น หลังจากที่ทราบกันบ้างแล้วว่าในอดีตพระพุทธเจ้าที่ผ่านมาทุกพระองค์ทรงปฏิบัติอย่างนี้ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าวิปัสสีเป็นต้น ซึ่งรายละเอียดตามนัยแห่ง

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

^๖ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺโญ), อมตวาจา : สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพชรเกษมพริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๐๕.

พระไตรปิฎกและอรรถกถา ในเบื้องต้นนี้ผู้วิจัยขอแบ่งเป็น ๒ ภาค ในการนำเสนอส่วนที่เป็นประวัติความเป็นมา คือ

ในส่วนที่ ๑ จะนำเสนอส่วนอดีตล่วงมาแล้วในการประทานโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ โดยยกเอาประวัติการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสีและพระพุทธเจ้าทีปังกร มาเทียบเคียงศึกษา

ในส่วนที่ ๒ ศึกษาบริบทเกี่ยวกับกำเนิดโอวาทปาฏิโมกข์ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ พระพุทธเจ้าโคดม แม้จะล่วงไปแล้ว ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว จะนำเสนอพุทธประวัติตอนต้นเริ่มตั้งแต่ทรงแสวงหาโมกขธรรม และผนวกล้วนปัญหาความสงสัยของพระอานนที่ได้ทูลถามพระพุทธองค์ในเรื่องเกี่ยวกับโอวาทปาฏิโมกข์ของอดีตพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

๒.๒.๑ กำเนิดโอวาทปาฏิโมกข์ที่เคยมีมาแล้วในสมัยพระพุทธเจ้าในอดีต

๒.๒.๑.๑ ในพระสูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ มหาปทานสูตร ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๑ พระองค์ โดยได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าวิปัสสี ในการประกาศพระศาสนา ได้บรรพชิตเข้ามาอุปสมบท และฟังธรรมจากสำนักพระองค์ จนได้บรรลุธรรมในสมัยนั้น ได้ส่งบรรพชิตประกาศพระศาสนา และทรงประทานพระโอวาทปาฏิโมกข์ มีประวัติความเป็นมา ดังนี้

บรรพชิตประมาณ ๘๔,๐๐๐ รูป ได้การบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระวิปัสสีพุทธเจ้า พระองค์ทรงให้ภิกษุเหล่านั้นเห็นชัด ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า ปล่อยขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ทรงประกาศโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของสังขารและอนิสงส์ในนิพพาน จิตของภิกษุเหล่านั้นอันพระวิปัสสีพุทธเจ้า ทรงชี้แจง ให้เห็นชัด ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปล่อยขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา ไม่นานนัก ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

ส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา ภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้น มีภิกษุอยู่ประมาณ ๑๖๘,๐๐๐ รูปในกรุงพันธุมดีราชธานี ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีพุทธเจ้าประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด มีพระรำพึงอย่างนี้ว่า “เวลานี้ กรุงพันธุมดี มีภิกษุสงฆ์อยู่จำนวนมากถึง ๑๖๘,๐๐๐ รูป ทางที่ดีเราควรประกาศให้ภิกษุทั้งหลายรู้ทั่วกันว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและ

พยัญชนะบริสุทธบริบูรณ์ครบถ้วน ในโลกนี้ยังมีเหล่าสัตว์ผู้มีฐลีในดวงตาเบาบาง สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม เหล่าสัตว์ผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมได้ ยังมีอยู่”^{๑๑} แต่เมื่อเวลาล่วงไปทุกๆ ๖ ปี เธอทั้งหลาย ควรกลับมายังกรุงพันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงปาติโมกข์”

ครั้งนั้น ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง ทราบพระราฟิ่งของพระวิปัสสิพุทธเจ้า ด้วยใจ ได้หายตัวไปจากพรหมโลก มาปรากฏเฉพาะพระพักตร์ของพระวิปัสสิพุทธเจ้า เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู่แขนเข้าฉะนั้น ท้าวมหาพรหมนั้น ห่มผ้าเฉวียงบ่า ประนมมือน้อมไปทางพระวิปัสสิพุทธเจ้า ได้กราบทูลดังนี้ว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น เวลานี้ ในกรุงพันธุมดีราชธานีมีภิกษุสงฆ์อยู่จำนวนมากถึง ๑๖๘,๐๐๐ รูป พระองค์โปรดทรงอนุญาตภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อเกื้อกูล แก่คนหม่มมาก เพื่อสุขแก่คนหม่มมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธบริบูรณ์ครบถ้วน ในโลกนี้ยังมีเหล่าสัตว์ผู้มีฐลีในดวงตาเบาบาง สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม เหล่าสัตว์ผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมได้ยังมีอยู่” ข้าพระองค์จักหาวิธีให้ภิกษุทั้งหลายกลับมากกรุงพันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปทุกๆ ๖ ปี พระพุทธเจ้าข้า”

เมื่อท้าวมหาพรหมกราบทูลอย่างนี้แล้ว จึงถวายอภิวัตพระวิปัสสิพุทธเจ้ากระทำประทักษิณแล้วหายไป ณ ที่นั่นเอง

ครั้นในเวลาเย็น พระวิปัสสิพุทธเจ้าเสด็จออกจากที่หลีกเร้น รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ณ ที่นี้ ได้มีความรำพึงอย่างนี้ว่า “เวลานี้ ในกรุงพันธุมดีราชธานีมีภิกษุสงฆ์อยู่จำนวนมากถึง ๑๖๘,๐๐๐ รูป ทางที่ดีเราควรประกาศให้ภิกษุทั้งหลายรู้ทั่วกันว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหม่มมาก เพื่อสุขแก่คนหม่มมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธบริบูรณ์ครบถ้วน ในโลกนี้ยังมีเหล่าสัตว์ผู้มีฐลีในดวงตาเบาบาง สัตว์เหล่านั้น จะเสื่อม

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๖/๔๒.

เพราะไม่ได้ฟังธรรม เหล่าสัตว์ผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมได้ยังมีอยู่ แต่เมื่อเวลาล่วงไปทุกๆ ๖ ปี เธอทั้งหลาย ควรกลับมายังกรุงพันธุมศิราชธานี เพื่อแสดงปาติโมกข์”

ต่อมา ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง ทราบความรำพึงของเราด้วยใจแล้ว ได้หายตัวจากพรหมโลกมาปรากฏเฉพาะหน้าเรา เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนออก หรือ กู้แขนเข้า ฉะนั้น ท้าวมหาพรหมนั้นห่มผ้าเจี๋ยงบำ ประนมมือน้อมมาทางที่เราอยู่ ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น เวลานี้ ในกรุงพันธุมศิราชธานีมีภิกษุสงฆ์อยู่จำนวนมากถึง ๑๖๘,๐๐๐ รูป พระองค์โปรดทรงอนุญาตภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน ในโลกนี้ยังมีเหล่าสัตว์ผู้มีธุลีในดวงตาเบาบาง สัตว์เหล่านั้น จะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม เหล่าสัตว์ผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมได้ยังมีอยู่” ข้าพระองค์จักหาวิธีให้ภิกษุทั้งหลายกลับมายังกรุงพันธุมศิราชธานี เพื่อแสดงปาติโมกข์ เมื่อเวลาล่วงไปทุกๆ ๖ ปี พระพุทธเจ้าข้า”

เมื่อท้าวมหาพรหมนั้น ได้กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงถวายอภิวัตเทรกระทำประทักษิณแล้วหายไป ณ ที่นั่นเอง ภิกษุทั้งหลาย เราประกาศให้รู้ทั่วกันว่า “เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน ในโลกนี้ยังมีเหล่าสัตว์ผู้มีธุลีในดวงตาเบาบาง สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม เหล่าสัตว์ผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมได้ยังมีอยู่ แต่เมื่อเวลาล่วงไปทุกๆ ๖ ปี เธอทั้งหลายควรกลับมายังกรุงพันธุมศิราชธานี เพื่อแสดงปาติโมกข์” ภิกษุส่วนมากได้จาริกไปตามชนบทโดยวันเดียวเท่านั้น

โดยสมัยนั้นแล ในชมพูทวีปมีอวาสาอยู่ ๘๔,๐๐๐ อวาสา เมื่อล่วงไปได้พรรษาหนึ่งแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปพรรษาหนึ่งแล้ว บัดนี้ยังเหลือห้าพรรษา โดยอีกห้าพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมศิราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้สองพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปสองพรรษาแล้ว บัดนี้ ยังเหลือสี่พรรษาโดยอีกสี่พรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลาย พึงเข้าไปยังพระนครพันธุมศิราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้

สามพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปสามพรรษาแล้ว บัดนี้ ยังเหลือสามพรรษา โดยอีกสามพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้สี่พรรษาแล้ว บัดนี้ ยังเหลือสองพรรษา โดยอีกสองพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลาย พึงเข้าไปยังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้ห้าพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปห้าพรรษาแล้ว บัดนี้ ยังเหลือพรรษาเดียว โดยอีกพรรษาเดียวล่วงไป ท่านทั้งหลาย พึงเข้าไปยังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้หกพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ล่วงไปหกพรรษาแล้ว บัดนี้ ถึงเวลาแล้ว ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์

ทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิพุทธเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์^{๑๒} ในที่ประชุมสงฆ์ ที่กรุงพันธุมดีราชธานีนั้น ดังนี้

“ขันติ คือ ความทนทาน เป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ตรัสว่า พระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง
ผู้ทำร้ายผู้อื่น ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต
ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะเลย
การไม่ทำบาปทั้งสิ้น การยังกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิต
ของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
การไม่กล่าวร้าย ๑ การไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมใน
พระปาติโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้ประมาณในภัตตาหาร ๑
ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ การประกอบความเพียรในอธิจิต ๑
หกอย่างนี้ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๑๓}

เนื้อความที่น่าเสนอในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ สามารถศึกษาความเป็นมาของโอวาทปาฏิโมกข์ ในสมัยพุทธเจ้าองค์ก่อน มีพระเจ้าวิปัสสิเป็นต้น สังเกตได้ว่าจะคงใช้ศัพท์ว่า “เพื่อแสดงปาติโมกข์” ซึ่งจะพ้องกับคำว่า ปาฏิโมกข์ ในสมัย

^{๑๒} ปาติโมกข์ ในที่นี้มีได้หมายถึงอาณาปาติโมกข์ (ประมวลพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาทิพรหมจริยาลีกขา ที่มีพระพุทธานุญาตให้สวด ในที่ประชุมสงฆ์ทุกกิ่งเดือน) แต่หมายถึง โอวาทปาติโมกข์ซึ่งประกอบด้วยคาถา ๓ คาถา มี ขนฺติ ปรมิ ตโป ตีติกขา เป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงแสดงเอง (ที.ม.อ. ๕๐/๗๖, วิ.อ. ๑/๑๕/๑๕๐-๑๕๒)

^{๑๓} ที.ม.อ.(ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐-๕๕.

พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ในพระไตรปิฎกได้แสดงข้อความเชิงอรรถไว้มีใช้หมายถึงประมวลพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณานิคม เพราะในสมัยพุทธเจ้ามีพระวิปัสสีเป็นต้น พระพุทธสาวกล้วนได้บรรลุพระอรหัตต์ทั้งหมด

๒.๒.๑.๒ ในคัมภีร์พระสูตรตันปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม ๘ ภาค ๒ ได้กล่าวถึงการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าที่ปังกรไว้ ดังนี้

พระศาสดาที่ปังกรทรงบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงยับยั้งอยู่ ๗ สัปดาหฺ์ ณ โคนโพธิพฤกษ์ ในสัปดาหฺ์ที่ ๘ ก็ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ สุนันทาราม ตามปฏิญญาที่ทรงรับอาราธนาแสดงธรรมของท้าวมหาพรหม ทรงยังเทวดาและมนุษย์ร้อยโกฏิให้ตั้งมอมฤตธรรมนี้เป็นอภิสมัยคือการตรัสรู้ธรรมครั้งแรก พระศาสดาที่ปังกรทรงบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงยับยั้งอยู่ ๗ สัปดาหฺ์ ณ โคนโพธิพฤกษ์ ในสัปดาหฺ์ที่ ๘ ก็ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ สุนันทาราม ตามปฏิญญาที่ทรงรับอาราธนาแสดงธรรมของท้าวมหาพรหม ทรงยังเทวดาและมนุษย์ร้อยโกฏิให้ตั้งมอมฤตธรรม นี้เป็นอภิสมัยคือการตรัสรู้ธรรมครั้งแรก สาวกสันนิบาตของพระที่ปังกรศาสดา มี ๓ ครั้ง ครั้งที่หนึ่งประชุมสัตว์แสนโกฏิ สมัยต่อๆ มา พระทศพลอันภิกษุสี่แสนรูปแวดล้อม ทรงทำการอนุเคราะห์มหาชนตามลำดับ ตามนิคมและนคร เสด็จจาริกมาโดยลำดับ ก็ลุถึงภูเขาลูกที่น่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง ชื่อนารทภู มิยอดสูงจรดเมฆ มิยอดคอบอวลด้วยไม้ต้น ไม้ดอกส่งกลิ่นหอมนานาชนิด มิยอดที่ฝูงมฤคนานาพันธุ์ท่องเที่ยวกัน อันอมมนุษย์ห้วงแหวน นำกล่าวอย่างนี้ เลื่องลือไปในโลกทั้งปวง ทิมหาชนเช่นสักการะในประเทศแห่งหนึ่ง เขาว่าภูเขาลูกนั้น ยักษ์มีชื่อนารทห้วงแหวน ณ ที่นั้นมหาชนนำมนุษย์มาทำพลีสั่งเวทย์ยักษ์คนนั้นทุกๆ ปี

ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าที่ปังกร ทรงเห็นอุปนิสัยสมบัติของมหาชน แต่ก็นั้นก็ทรงส่งภิกษุไปสี่ทิศ ไม่มีเพื่อน ไม่มีสหาย มีพระหฤทัยอันมหากษณฺ์กำลังเข้ากำกับแล้ว เสด็จขึ้นภูเขานารทลูกนั้น เพื่อทรงแนะนำยักษ์คนนั้น ลำดับนั้น ยักษ์ที่มีมนุษย์เป็นภักษา ไม่เล็งประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน ขยันแต่ฆ่าผู้อื่นตนนั้น ทนการลบหลู่ไม่ได้ มีใจอันความโกรธครอบงำแล้ว ประสงค์จะให้พระทศพลกลัวแล้วหนีไปเสีย จึงเขย่าภูเขาลูกนั้น เล่ากันว่า ภูเขาลูกนั้น ถูกยักษ์คนนั้นเขย่า ก็มีอาการเหมือนจะหล่นทับบนกระหม่อมยักษ์คนนั้นนั้นแหละ เพราะอำนาจของพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่นั้น ยักษ์คนนั้นก็กลัว คิดว่า เอาเถิด เราจะใช้ไฟเผาสมณะนั้นแล้วก็บันดาลกองไฟที่ดูน่ากลัวยิ่งกองใหญ่ ไฟกองนั้นกลับทวนลมก่อทุกข์แก่ตนเอง แต่ไม่สามารถจะไหม้แม้เพียงชายจิวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ฝ่ายยักษ์ตรวจดูว่า ไฟไหม้สมณะหรือไม่ไหม้ ก็เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทศพล เหมือนประทับนั่งเหนือกลีบบัว ที่อยู่บนผิวน้ำเย็นดุจดวงจันทร์ส่องแสงนวลในฤดูสารททำความยินดีแก่ชนทั้งปวง จึงคิดได้ว่า โอ ! พระสมณะ ท่านนี้มี

อานูภาพมาก เราทำความพินาศใดๆ แก่พระสมณะท่านนี้ ความพินาศนั้นๆ กลับตกลงเหนือเราผู้เดียว ปล่อยพระสมณะท่านนี้ไปเสีย เราก็ไม่มีที่พึ่งที่ซัดงัดอย่างอื่น คนทั้งหลายที่ปลั่งพลาคบนแผ่นดิน ยังต้องย่นแผ่นดิน เท่านั้นจึงลุกขึ้นได้ เอาเถิด จำเราจักถึงพระสมณะท่านนี้แหละเป็นสรวณะ ดังนั้น ยักษ์ตนนั้น ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงหมอบสรีระลงแทบเบื้องยุคลบาท ที่ฝ่าพระบาท ประคับด้วยจักรของพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์สำนึกผิดในความล่วงเกิน ขออุซึ่งโทษพระเจ้าข้า แล้วได้ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสรวณะ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสอนุบุพพิคาโปรดยักษ์ตนนั้น จบเทศนา ยักษ์ตนนั้น ก็ตั้งอยู่ในโศคาปีตติผล พร้อมด้วยยักษ์หนึ่งหมื่น ได้ยินว่าในวันนั้น มนุษย์ทั้งหมดพากันไปทำบุญแต่ละหมู่บ้านๆ ละคนมาเพื่อปลีสังเวชยักษ์ตนนั้น และนำสิ่งอื่นๆ มีงา ข้าวสาร ถั่วพู ถั่วเขียว และถั่วเหลืองเป็นต้นเป็นอันมาก และมีเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อย เป็นต้น ขณะนั้น ยักษ์ตนนั้นให้ของทั้งหมดที่นำมาวันนั้นคืนแก่ชนเหล่านั้น แล้วมอบมนุษย์ที่เขานำมาเพื่อปลีสังเวชถวายพระทศพล ครั้งนั้น พระศาสดาทรงให้มนุษย์เหล่านั้นบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ภายใน ๗ วัน ก็ทรงให้เขาตั้งอยู่ในพระอรหัตต์ทั้งหมด ประทับท่ามกลางภิกษุหรือโยกวิทรวงกโธวาทปาติโมกข์ขึ้นแสดงในที่ประชุมอันประกอบด้วยองค์ ๔ วันเพ็ญมาฆปุรณมี องค์ ๔ เหล่านั้น คือ ทุกรูปเป็นเอหิภิกขุ, ทุกรูปได้อภิญญา ๖, ทุกรูปมามีได้นัตถมาตย, และเป็นวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ ชื่อว่า มีองค์ ๔ นี้เป็นสันนิบาตการประชุมครั้งที่ ๒ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า

เมื่อพระชินเจ้า ประทับสงัด ณ ภูเขานารทภูฏออีก

ภิกษุหรือโยกวิทรวงกเป็นพระชินาสพ ปราศจากมลทิน ก็ประชุมกัน^{๑๔}

๒.๒.๒ กำเนิดโธวาทปาฏิโมกข์ในครั้งพุทธกาล

พระพุทธประวัติตอนต้นในขณะที่พระพุทธเจ้าโคดมองค์ปัจจุบัน เมื่อครั้งทรงแสวงหาโมกขธรรม ทรงใช้วิธีการบำเพ็ญตบะทรมาณร่างกายตน อันมีส่วนหรือเป็นเหตุประกอบในการไตร่ตรองพิจารณาให้พระพุทธองค์ได้ตรัสสิ้นพระทัยทรงดำเนินทางสายกลาง ดังที่ได้ศึกษากันมาแล้วในพุทธประวัติ เป็นทราบกันดีว่า การบำเพ็ญทุกกรกิริยา เป็นรูปแบบหนึ่งที่ทรงตั้งพระทัยแบบเอาชีวิตเข้าแลก เพื่อบรรลุอมตธรรมตามความนิยมของพวกดาบส ฤาษี ชีไพร ในยุคนั้น ทรงใช้เวลาถึง ๖ ปี ขอนำประเด็นนี้เข้ามาเสนอให้เห็น เพื่อประกอบการศึกษาวิเคราะห์นำมาเทียบเคียง เพื่อให้เห็นความแตกต่างในพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าในแต่ละองค์ว่ามีความเป็นมาอย่างไรและสอดคล้องกับคำสอนโธวาทปาฏิโมกข์ในส่วนไหนบ้าง

^{๑๔} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๘/๒๕๐-๒๕๔.

๒.๒.๒.๑ เหตุการณ์ก่อนประทานโอวาทปาฏิโมกข์

เมื่อพวกปัญจวัคคีย์ ได้แก่ โกณฑัญญะ, วัปปะ, ภัททิยะ, ภัททิยะ, มหานามะ, และอัสสชิ ซึ่งพากันติดตามพระองค์มาหลายท้องที่หลายเมือง ก็ได้มาพบพระองค์ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เห็นพระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีต่างๆ อยู่ ก็คิดว่าพระองค์คงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นแน่แท้ จึงได้พากันเข้าไปช่วยปรนนิบัติรับใช้พระองค์

ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา^๔ ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมนี้เอง พระโคตมได้เริ่มบำเพ็ญทุกรกิริยาซึ่งเป็นวิธีการนิยมบำเพ็ญกันอย่างมากของพวกดาบส ฤาษี ซีไพร ในสมัยนั้น โดยคิดว่าเป็นหนทางไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ พระองค์ได้ตั้งพระทัยบำเพ็ญทุกรกิริยาแบบเอาชีวิตเข้าแลก คือ ทรงใช้วิธีปฏิบัติ ๓ วิธี ได้แก่

วิธีแรก : กดพระทนต์ด้วยพระทนต์ กดพระดาลู (เพดาน) ด้วยพระชิวหา คือ ใช้ลิ้นดันเพดานไว้ให้แน่นจนพระเสโท (เหงื่อ) ไหลออกจากพระกัจฉะ (รักแร้) จนเกิดความทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส ก็ยังไม่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

วิธีที่สอง : หลังจากทรงทดลองวิธีแรกแล้วไม่เป็นผล จึงทรงหันมาใช้วิธีแบบที่สอง คือ ทรงกลืนลมหายใจเข้าออก เมื่อลมเดินไม่สะดวกทางช่องพระนาสิก (จมูก) และพระโอษฐ์ไม่สะดวก ก็เกิดเสียงอุ้งทางช่องพระกรรม (หู) ทำให้ปวดพระเศียร เสียคนในพระอุทร ร้อนไปทั่วพระวรกาย ก็ยังไม่ได้บรรลุสัมมาสัมพุทธเจ้า

วิธีที่สาม : ทรงใช้วิธีการอดอาหาร ผ่อนเสวยวันละน้อยๆ บ้าง เสวยอาหารที่ละเอียดบ้าง จนพระวรกายเหี่ยวแห้งทรุดโทรมลง พระฉวีวรรณเศร้าหมอง พระอัฐิปรางหายไปทั่วพระวรกาย พระกำลังก็ลดน้อยถอยลงตามลำดับ

เวลาล่วงไป ๖ ปี แม้พระองค์ทรงทรมานหนักหนาสาหัส ก็ยังไม่พบคุณวิเศษใดๆ เลย พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า การบำเพ็ญเพียรทางกายอย่างมากก็ทำได้เพียงแค่นี้ ไม่ดีไปกว่านี้อีกแล้ว ถึงทรมานร่างกายขนาดนั้นแล้วก็ยังไม่เห็นทางที่จะบรรลุและพ้นไปจากทุกข์ได้เลย พระองค์ทรงหวนระลึกถึงการบำเพ็ญเพียรทางจิตว่า คงจะเป็นหนทางทำให้ตรัสรู้ได้ และทรงเทียบกับพิน ๓ สาย คือ ถ้ำตึงเกินไป พอคิดก็จะขาดออกไป ถ้ำชิงหย่อนเกินไป คิดก็จะไม่เป็นเสียงเพลง แต่ถ้ำชิงปานกลาง ย่อมคิดฟังเสียงไพเราะเจริญใจ เมื่อเทียบกับการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน ถ้ำชิงปานกลาง คือ หมกมุนหนักไปในทางกามารมณ์จนเกินไปก็เป็นเสมือนพินที่ชิงหย่อน ย่อมไม่สามารถออกจากทุกข์ได้ ถ้าหากปฏิบัติตึงเกินไป เช่น การบำเพ็ญทุกรกิริยาที่เคยปฏิบัติมานั้นก็

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๒/๔๐๑.

เป็นเสมือนพิณที่ขึงตึงนักพอดิดก็ขาด พระองค์ก็เช่นเดียวกันบำเพ็ญทุกรกิริยาลำบากเปล่า แทบจะขาดใจก็หาผลใดๆ ไม่ได้ ฉะนั้นจึงควรเดินสายกลางไม่ตึงนักและหย่อนนัก ซึ่งเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คงจะเป็นทางที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้

ฝ่ายพวกปัญจวัคคีย์พอเห็นพระองค์เลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยากลับมาเสวยอาหาร เช่นเดิม คิดว่า พระองค์คลายจากความเพียรเวียนมาเพื่อความมักมากเสียแล้ว ทั้งหมดจึงพร้อมใจกันหนีไปอยู่ยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน^{๑๖} ใกล้เมืองพาราณสี การที่พวกปัญจวัคคีย์หลีกหนีไปก็เป็นความดีแก่พระองค์อยู่เหมือนกัน เพราะพระองค์สามารถบำเพ็ญเพียรทางจิตได้อย่างเต็มที่

ในเช้าวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ พระองค์ได้รับข่าวมรุปายาสพร้อมภคานางสุชาคา ซึ่งนางนำมาแก่นบนที่ได้บุตรคนแรกเป็นชาย เมื่อเสวยข้าวมรุปายาสจำนวน ๔๕ ก้อนแล้ว ทรงนำภคานางไปลอยที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงอธิษฐานเสียงพระบารมีว่า ถ้าพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอให้ภคานางทวนน้ำขึ้นไป ถ้าไม่สำเร็จขอให้ภคานางไปตามน้ำปรากฏว่าภคานางได้ลอยทวนกระแสน้ำ พระองค์เมื่อทรงเห็นเช่นนั้น ทรงมันพระทัยว่า พระองค์ต้องได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าโดยไม่ต้องสงสัยอย่างแน่นอน

ก่อนบรรลุมรรคธรรม ในระหว่างทางพระองค์ได้พบโสถถิยพราหมณ์ถือหญ้าคา ๘ กำ เดินสวนทางมา พอพราหมณ์นั้นพบพระองค์ก็เกิดความเลื่อมใสจึงน้อมหญ้าคาทั้ง ๘ กำไปถวาย พระองค์ทรงรับไว้แล้ว เสด็จต่อไปยังต้นมหาโพธิ์ เมื่อเสด็จถึงต้นมหาโพธิ์แล้ว พระองค์ได้ทรงพิจารณาว่า ทิศตะวันออกของต้นมหาโพธิ์เป็นสถานที่เหมาะจึงทรงลาดหญ้าคา ๘ กำปู ณ ที่นั้น ทรงพอพระทัยในบัลลังก์หญ้านั้น ทรงนั่งขัดสมาธิ บนบัลลังก์หญ้านั้น หันพระพักตร์ไปในทิศตะวันออก แล้วทรงตั้งสัจจะอธิษฐานว่า “ถ้าเรายังไม่ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตราบดีเราจักไม่ลุกขึ้นตราบนั้น แม้ว่าเนื้อเลือดจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที”^{๑๗} ทรงกระทำจิตเข้าสู่สมาธิอย่างเข้มข้น ทรงประมวลเอาพระบารมีทรงสั่งสมมาหลายร้อยหลายพันชาติมาเป็นพระกำลัง จนสามารถเอาชนะธรรมชาติฝ่ายต่ำได้ มีพระทัยที่แน่วแน่มากยิ่งขึ้นตามลำดับและในราตรีนั้นเอง ได้ทรงบรรลุญาณตามลำดับแห่งราตรี ตามเวลาดังนี้ คือ

๑. เวลา ๑๘ – ๒๒ น. ในช่วงยามแรก ทรงบรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือรู้และเข้าใจอดีตชาติหนหลังของพระองค์ได้อย่างแจ่มแจ้ง

^{๑๖} ปัจจุบันนี้ เรียกว่า สารนาถ ใกล้จากสถานที่พระองค์บำเพ็ญทุกรกิริยามาประมาณ ๒๐๐ ก.ม.

^{๑๗} อัง.อุฎฐก. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๑๖๘.

๒. เวลา ๒๒ - ๐๒ น. ในช่วงยามที่สอง ทรงบรรลุจตุปปาตญาณ คือ รู้และเข้าใจเหตุที่สัตว์โลกต้องเกิดและตายมีสภาพที่แตกต่างกัน ทั้งรู้แจ้งการกำเนิดและเรื่องของชีวิต

๓. เวลา ๐๒ - ๐๖ น. ในยามที่สาม ทรงบรรลุอาสวัภยญาณ คือ ความรู้ความเข้าใจความสิ้นไปของกิเลสอาสวะทั้งหลาย คือ ทราบว่าการที่ขันธประชุมกันขึ้นเป็นตัวเราตัวเขา นี้ เพราะความโง่เขลา (อวิชชา) ความต้องการ ความปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด (ตัณหา) ความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) และการกระทำของเรา (กรรม) นั่นเอง ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นเหตุและผลของกันและกัน เหมือนกับสายโซ่ที่ร้อยเรียงกันเป็นสาย เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ทำให้ถอนความหลงเพติดเพตินในเบญจขันธ์เสียได้

และรู้ความจริงอันประเสริฐที่พระองค์ไม่เคยได้ทรงทราบมาจากเจ้าลัทธิดามา ก่อน เรียกว่า อริยสัจ^{๘๘} ๔ ประการ คือ

๑. ทุกข์ คือ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ เป็นสภาวะที่ทนได้ยาก

๒. สมุทัย คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์

๓. นิโรธ คือ วิธีที่ทำให้ความทุกข์สิ้นไป

๔. มรรค คือ แนวทางปฏิบัตินำไปสู่ความดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง

ทรงดำริประกาศธรรม เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว หลังจากเสวยวิมุตติสุขตามสถานที่ร่มไม้ต่างๆ มีร่มไม้ชบาลนิโครธ เป็นต้น รวมแล้วเป็นเวลา ๔๕ วัน (๗ สัปดาห์) ทรงพิจารณาเห็นความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า สัตว์ทั้งหลายนั้นมีระดับสติปัญญาไม่เหมือนกัน และทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว^{๘๙} ดังนี้ คือ

๑. อุคฆฏัตถัญญ ได้แก่ บุคคลที่มีสติปัญญาดิเคียม มีกิเลสเบาบาง สามารถสอนให้รู้ได้โดยง่าย เปรียบเหมือนดอกบัวที่พ้นจากน้ำแล้ว พอได้สัมผัสแสงอาทิตย์ส่องก็จะบานในทันที

๒. วิปจิตถัญญ ได้แก่ บุคคลที่มีสติปัญญาค่อนข้างดี เมื่อได้รับการอบรมจนมีอุปนิสัยแก่กล้า ก็ย่อมจะสามารถรู้ตามได้ เปรียบเหมือน ดอกบัวที่เสมอน้ำ รอวันจะบานในวันพรุ่งนี้

๓. เนยยะ ได้แก่ บุคคลผู้มีสติปัญญาปานกลาง เมื่อได้ฟังธรรมโดยย่อและโดยพิศดารแล้ว ยังไม่สามารถรู้ได้ในทันที เมื่อได้ฟังพร่ำสอนอยู่เสมอๆ สามารถบรรลุธรรมนั้นได้ เปรียบเหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ จักบานในวันถัดไป

^{๘๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๖-๘๗/๕๕-๕๖.

^{๘๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๕/๓๕-๔๐.

ส่วนปทปรมะ^{๒๐} ได้แก่ บุคคลที่มีปัญญาอ่อน และไม่สนใจใฝ่ศึกษาหาความรู้ แม้ได้รับการแนะนำทั้งโดยย่อและโดยพิสดารแล้วก็ตาม พระอรธกถาจารย์ท่านได้เปรียบเหมือนกับบัวที่ยังอยู่ในโคลนตม ซึ่งเป็นอาหารของปลาและเต่า ไม่อาจขึ้นพ้นน้ำได้

พุทธวิธีการเผยแผ่ หลังจากพิจารณาเหล่าเวไนยสัตว์ ทรงตัดสินพระทัยแสดงธรรมเสด็จไปโปรดพวกปัญจวัคคีย์ ได้เสด็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ฝ่ายพวกปัญจวัคคีย์เห็นพระองค์เสด็จมาแต่ไกล แสดงอาการกระด้างกระเดื่องไม่เคารพ กล่าวว่า “อาวุโสโคดม ท่านประพฤติอย่างนั้นปฏิบัติอย่างนั้น ยังไม่สามารถบรรลุคุณธรรมวิเศษได้ เมื่อท่านคลายจากความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากอย่างนี้ ไหนเลยท่านจะบรรลุคุณธรรมวิเศษได้” พระองค์ทรงตรัสการบรรลุธรรมซ้ำอีก พวกปัญจวัคคีย์คัดค้านอยู่อย่างนั้น ๒ - ๓ ครั้ง ท้ายที่สุดพระองค์ได้ตรัสว่า “วาจาเช่นนี้ เราได้เคยพูดกับพวกเธอในกาลก่อนหรือ” พวกปัญจวัคคีย์อุกคิกได้ จึงเชื่อว่าพระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษจริงๆ จึงมีจิตอ่อนลงและพร้อมตั้งใจฟังพระธรรมเทศนา เมื่อพระองค์ทรงเตือนให้ปัญจวัคคีย์ตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาได้แล้ว จึงได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนากันต์แรกเรียกว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร”^{๒๑} แก่ปัญจวัคคีย์ในวันอาสาฬหปุณณมี คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี

เมื่อปัญจวัคคีย์ได้พิจารณาไตรตรองธรรมที่ทรงแสดงแล้ว ท่านโกณฑัญญะซึ่งเป็นผู้มีอาวุโสที่สุด ได้ดวงตาเห็นธรรม (ธรรมจักขุ) ท่านอัญญาโกณฑัญญะเป็นพยานยืนยันได้เป็นอย่างดี พระองค์ถึงกับเปล่งอุทานว่า “อณฺหาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโฆ อณฺหาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโฆ” แปลว่า “โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ” พระองค์ก็ได้ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้เป็นภิกษุโดยสมบูรณ์ ด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” นับได้ว่าเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา และเป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้า ในพรรษาแรก พระพุทธเจ้าได้จำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ในระหว่างพรรษา พระองค์ได้แสดงธรรมโปรดยสะกุลบุตร พร้อมกับสหายอีก ๔ คน คือ วิมลละ, สุภาหุ, ปุณณชิ, คัมปติ และสหายไม่ปรากฏชื่อจำนวนหนึ่งในเมืองพาราณสีรวม ๕๐ คน ได้บรรลุอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด รวมแล้วพรรษาแรกเท่านั้นพระองค์ได้สาวกเพิ่มเป็น ๖๐ องค์ รวมทั้งพระองค์เป็น ๖๑ องค์

^{๒๐} อ.จตุตถก (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

๒.๒.๒.๒ ทรงประทานโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์สาวก ๑,๒๕๐ องค์ ในวันมาฆบูชา

งานประกาศศาสนา ที่มาแห่งพระอรหันต์สาวก ๑,๒๕๐ องค์ เมื่อพระองค์ออกพรรษาแล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า ควรออกไปประกาศหลักธรรม หลักคำสั่งสอน หลักศาสนา ของพระองค์ให้แพร่หลายได้แล้ว พระองค์จึงเรียกประชุมสงฆ์สาวก ทั้ง ๖๐ องค์มา เพื่อประกาศหลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน และได้ตรัสว่า “จรต ภิกขเว จาริกึ ๗เปฯ คุก่อนภิกขุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก จงอย่าไปที่เดียวกันสองรูปเลย จงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด ให้สมบูรณ์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง แม้ตัวเราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรมเช่นเดียวกัน”^{๒๒}

พระคำรัสที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ตรงนี้ เราจะเห็นได้ว่าน่าประทับใจ ลึกซึ้งกินใจชาวพุทธยิ่งนัก พระองค์ทั้งขอร้อง ทั้งบังคับ ให้พระสงฆ์สาวกของพระองค์ทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ให้ถึงประชาชนมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ พระพุทธศาสนานับได้ว่าเป็นศาสนาแรกของโลกที่มีการจัดระบบงานเผยแผ่ศาสนา โดยส่งสาวกไปสอนศาสนาที่อื่นศาสนาใดๆ ทั้งสิ้น จึงเป็นที่น่าภูมิใจสำหรับชาวพุทธทั่วโลกที่พระสาวกในพระพุทธศาสนาได้ทำงานแบบนี้มาเป็นเวลานานมาแล้ว

วิธีการเผยแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้า หลักการเผยแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้า มีความแตกต่างจากศาสนาของศาสนาอื่นๆ เป็นอย่างมาก พระองค์ทรงเน้นไปที่ผู้เป็นใหญ่หรือปัญญาชนในชุมชนนั้นๆ เป็นหลัก สอนหัวหน้าของเขาให้กลับใจมานับถือได้แล้ว ย่อมสามารถดึงบริวารของเขามาได้โดยปริยาย ทำให้พระพุทธศาสนาสามารถขยายไปได้อย่างรวดเร็ว เช่นพระพุทธเจ้าเสด็จไปเผยแผ่ศาสนาแก่พวกชฎิล ๓ พี่น้อง แต่ผลได้มากเกินคาด ได้บริวารของพวกชฎิลเหล่านั้นมานับเป็น ๑,๐๐๐ คน มาเป็นสาวกของพระองค์ เรื่องที่เป็นตัวอย่างได้ดีคือพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ทำให้พระเจ้าพิมพิสารได้บรรลุโศดาปัตติผล และพร้อมกันนั้นข้าราชการเป็นจำนวนมากของพระองค์กลับใจมานับถือพระพุทธศาสนา แล้วได้ถวายวัดเวฬุวันให้เป็นสังฆาราม นับเป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนาอีกด้วย อีกตัวอย่าง ทรงแสดงธรรมแก่นาถปิณฑกเศรษฐี จนเกิดมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้สร้างวัดเชตะวันถวาย มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่เป็นจำนวนมาก และพระองค์ก็จำพรรษาที่วัดเชตะวันถึง ๑๕ พรรษา มาก

^{๒๒} ส.ส. (ไทย) ๗/๔๒๘/๑๔๕.

ที่สุดกว่าที่ใดๆ ตัวอย่างสุดท้าย คือ พระองค์แสดงธรรมโปรดนางวิสาขา ธิดาของเศรษฐีใน กัททียนคร ได้บรรลุโศคาปัตติผล พร้อมด้วยบริวารเป็นจำนวนมากหันมานับถือพระพุทธศาสนา และมีศรัทธาได้สร้างวัดบุพพาราม และโลหะปราสาทให้เป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าและ หมู่ภิกษุสงฆ์

จากตัวอย่างดังกล่าวนี้ยกมาให้ศึกษาเป็นตัวอย่าง เห็นได้ว่าพระพุทธเจ้านั้นมีความแตกต่างจากศาสดาในศาสนาอื่นๆ เป็นอย่างมากในการสอนศาสนิกชน คำสั่งสอนหลักธรรมในศาสนาของพระองค์นั้นทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีข้อบกพร่อง ทันสมัย ใหม่อยู่เสมอหรือที่เรียกกันว่า “อกาลิก” พระองค์เน้นไปที่ผู้เป็นใหญ่ในชุมชนนั้นๆ เป็นหลัก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า พระองค์ทรงละเลยคนชั้นปลายแถว แต่เพราะทรงมีพระประสงค์ที่จักให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปได้อย่างรวดเร็ว และตั้งมั่น จึงเน้นไปที่ชนชั้นที่มีพลังในทางสังคมหรือชนชั้นปกครองเป็นหลัก

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมณะโคดมได้ตรัสรู้ ๕ เดือนล่วงมาแล้ว ภายหลังจากพระโมคคัลลานะ พระสารีบุตรบวชได้ไม่นานนัก ในวันตรงกับขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ (มาฆบูชา) ซึ่งตรงกับวันสำคัญของศาสนาพราหมณ์ เป็นวันทำพิธีลอยบาป ที่เรียกว่า ศิวาราตรี ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอันเป็นหลักการที่สำคัญของพระพุทธศาสนา เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นการประชุมพร้อมด้วยองค์ ๔ ประการ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต (จตุ + องค + ส + นิบาต จตุ แปลว่า ๔, องค แปลว่า องค์, ส แปลว่า พร้อม, นิบาต แปลว่า ตกลง หรือ ประชุม) แปลว่า การประชุมพร้อมด้วยองค์ ๔ กล่าว คือ

๑. วันนั้นเป็นวันเพ็ญมาฆปุรณมี
๒. พระภิกษุ ๑,๒๕๐ องค์ มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย
๓. พระภิกษุเหล่านั้น เป็นพระอรหันต์
๔. พระภิกษุเหล่านั้น เป็นเอหิภิกขุ คือ พระพุทธเจ้าทรงกล่าวให้อุปสมบทด้วยพระองค์เอง เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา^{๒๓}

ใจความสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ มีพระคาถาทั้งหมด ๓ คาถากึ่ง ดังนี้

ขณฺฐิ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา	นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
น หิ ปพฺพชิตฺโต ปฺรฺพมาตี	สมโณ โหติ ปรี วิหฺงยนฺโต. ^{๒๔}

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๓๗๑.

^{๒๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๕๖.

สพพปาปสฺส อกรณํ	กุสฺสสฺสอุปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ	เอตํ พุทฺธาน สาสนํ. ^{๒๕}
อนุปฺวาโท อนุปฺมาโต	ปาติโมกฺเข จ สํวโร
มคฺคตณฺฑตา จ ภคฺคตสฺมี	ปนฺตยจ สยนาสนํ
อริจิตฺเต จ อาโยโก	เอตํ พุทฺธาน สาสนํ. ^{๒๖}

แปลความว่า ชั้นดี ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสนิพพานว่า เป็นบรมธรรม หรือ เป็นธรรมสูงสุด ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ.^{๒๗}

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง หรือการไม่ทำบาปทั้งปวง การบำเพ็ญกุศล คือความดี ให้ถึงพร้อม การทำจิตใจของตนให้สงบบริสุทธิ์.^{๒๘}

การไม่กล่าวร้าย ๑ การไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในภัตตาหาร ๑ ที่นั่งที่นอนอันสงัด หรือการนอนนั่งในที่สงัด ๑ การประกอบความเพียรในอธิจิต หรือการฝึกฝนพัฒนาจิตของตน ๑ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.^{๒๙}

๒.๒.๒.๓ ส่วนที่ปรากฏในธัมมปทฎจกตา อานนฺตเถรปญฺหวัตถุ^{๓๐} ธัมมปทฎจกตา ขุทฺทกนิกาย หน้า ๑๕๑ เรื่องที่ ๔ เป็นการทูลถามปัญหาของพระอานนเถระ ได้สงสัยเกี่ยวกับหลักโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้คลายความสงสัยแก่พระอานนท์ ดังนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมณะโคดม เสด็จประทับอยู่ในพระเชตวันวิหาร ทรงปรารภปัญหาของพระอานนเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สพพปาปสฺส อกรณํ” เป็นต้นว่า

ได้ยินว่า พระเถระนั่งในที่พักกลางวัน คิดว่า “พระศาสดาตรัสบอกเหตุ พระพุทธเจ้าเจ็ดพระองค์ทุกอย่าง คือ พระมารดา, พระบิดา, การกำหนดพระชนม์มายุ, ไม่ใช่เป็นที่ตรัสรู้, การประชุมแห่งพระสาวก, พระอัครสาวก (และ) อุปัฏฐาก, แต่มิได้ตรัสอุโบสถเข้าไว้

^{๒๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๕๗.

^{๒๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๕๗.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^{๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^{๒๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๑.

^{๓๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธัมมปทฎจกตา (ฉฐุโฆภาโก), พิมพ์ครั้งที่

อุโบสถของพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น จะเป็นอย่างไร หรือเป็นอย่างอื่นกันแน่” ท่านจึงได้เข้าไปเฝ้า พระศาสดาแล้วทูลถามถึงเนื้อความนั้นๆ

ก็เพราะความแตกต่างแห่งกาล ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ท่านนั้นได้มีแล้ว ความแตกต่างแห่งกาลไม่มี ด้วยว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า พระวิปัสสี ได้ทรงทำอุโบสถ ในทุกๆ เจ็ดปี เพราะโอวาทที่พระองค์ทรงประทานในวันเดียวเท่านั้น ก็พอไปได้ถึงเจ็ดปีๆ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสิขี และเวสสภู ได้ทรงกระทำอุโบสถ ใน ทุกๆ หกปี เพราะพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์ ประทานโอวาทวันเดียวเท่านั้น ใช้ไปได้หกปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า กกุสันธะ และ โจนาคมนะ ทรงทำอุโบสถในทุกๆ ปี เพราะพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์นั้น ประทานโอวาทวันเดียวเท่านั้น ก็พอใช้ไปได้ปีหนึ่งทีเดียว พระกัสสปทศพล ทรงทำอุโบสถทุกๆ หกเดือน เพราะพระโอวาทที่ทรงประทานเพียงวันเดียว เท่านั้น ก็พอใช้ไปได้หกเดือน เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงตรัสความแตกต่างกันแห่งกาลนี้ของ พระพุทธเจ้าเหล่านั้นว่า “โอวาทกาลของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ก็เป็นเหล่านั้นนั่นแหละ” ดังนี้ เมื่อ จะทรงทำอุโบสถของพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ให้เป็นอันเดียวกันอย่างแจ่มแจ้ง จึงได้ทรงภายิต พระคาถาเหล่านี้ ว่า

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุปฺสมุปฺปทา
 สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.
 ขนฺตี ปรมฺมํ ตโป ตีติกฺขา
 นิพฺพานํ ปรมฺมํ วทฺนฺติ พุทฺธา
 น หิ ปพฺพชิตฺโต ปฺรูปฺภมาตี
 สมโณ โหติ ปรี วิหฺรยฺนฺโต
 อนุปฺวาโท อนุปฺภมาโต ปาติโมกฺเข จ สํวโร
 มตฺตตณฺณฺดา จ ภตฺตสฺมี ปนฺตณฺจ สยนาสนํ
 อธิจฺจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนนฺติ.

การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นตบะเครื่องเผาบาปอย่าง เยี่ยม ท่านผู้รู้ทั้งหลาย กล่าวพระนิพพานว่า เป็นธรรมอันเยี่ยม ผู้ที่เข้าไปทำร้ายคนอื่น หาชื่อว่า เป็นบรรพชิตไม่ ผู้ที่เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ใช่ชื่อว่าเป็นสมณะ, การไม่เข้าไปกล่าวร้ายเอง ไม่ใช่ให้ ไปกล่าวร้าย ๑ การไม่เข้าไปทำร้ายเอง ไม่ใช่ให้ทำร้าย ๑ การสังวรระวังในพระปาติโมกข์ ๑ ความ

เป็นผู้รู้จักประมาณในภัตตาหาร ๑ ที่นอนที่นิ่งอันเจียบสังค ๑ ประกอบความเพียรในอธิจิต ๑ ทั้งหกข้อนี้ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๑}

จากการที่ได้ศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีตทั้งสองพระองค์ คือ พระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าที่ปังกร และพระพุทธเจ้าปัจจุบัน คือ พระพุทธเจ้าโคดม รวมถึงได้ศึกษาปัญหาความสงสัยของพระอานนทเถระ สามารถทราบได้ว่า บรรดาพระพุทธเจ้าทั้งที่อุบัติมาแล้ว และพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน มีความแตกต่างแห่งกาลของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น พระพุทธเจ้าวิปัสสี ได้ทรงทำการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในทุก ๆ เจ็ดปี ส่วนการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าโคดม ทรงแสดงเอง ๒๐ พรรษาแรก ในส่วนของพระคาถาโอวาทปาฏิโมกข์นั้นไม่มีความต่างกัน สมดังพระบาลีว่า “เอตํ พุทฺธาน สาสนํ” ที่ปรากฏสรุปในบาทสุดท้ายของพระคาถา ดังนั้น พุทธศาสนิกชนจึงควรแน่วแน่และไม่ควรประพฤตินั้น ประมาทละเลยขาดความใส่ใจต่อโอวาทปาฏิโมกข์อันเป็นจุดยืนของพระพุทธศาสนา

๒.๓ ประเภทปาฏิโมกข์ที่ปรากฏในพระคัมภีร์

ท่านอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ตลอดเวลา ๒๐ พรรษาต้น แสดงว่า โอวาทปาฏิโมกข์นี้ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงเฉพาะในวันมาฆบูชาเท่านั้น แต่วันมาฆบูชาเป็นนิमितหรือปรากฏการณ์ครั้งสำคัญ เป็นวันแรกเริ่มที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็ได้ทรงแสดงในการประชุมสงฆ์อีกเป็นคราวๆ รวมแล้วทรงปฏิบัติอยู่ ๒๐ พรรษา

๒.๓.๑ เหตุที่ทำให้เกิดการแสดงปาฏิโมกข์

ภิกษุทั้งหลาย ที่นี้เอง ปริวิตกแห่งใจได้เกิดขึ้นแก่เรา เมื่ออยู่ในที่สงัดว่า “ถ้าไหน เรา จะอนุญาตสิกขาบททั้งหลาย ที่ได้บัญญัติ ให้เป็นปาติโมกข์ทุกเทศ แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ปาติโมกข์ทุกเทศนั้น จักเป็นอุโบสถกรรมของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น” ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาต เพื่อแสดงขึ้นซึ่งปาติโมกข์^{๑๒}

๒.๓.๒ เหตุผลที่ทรงงดแสดงโอวาทปาฏิโมกข์

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ดำรงพระชนมายุ ๒๐ พรรษา ถือว่าคณะสงฆ์เริ่มขยายเป็นวงกว้างมากขึ้น มีพระภิกษุบวชใหม่ไม่ใช่น้อย และในจำนวนพระบวชใหม่นี้เองเป็นผู้มาจากชาติ

^{๑๑} พระสุตฺตปิฎก (แสง โขติปาโล ป.ธ.๖), พุทธวิทยานำรู้ เล่ม ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๘-๑๗๐.

^{๑๒} มหา.วิ. (ไทย) ๔/๒๐๓/๑๔๕.

ตระกูลต่างๆ กัน มีความประพฤติยิ่งหย่อนกว่ากัน เป็นเหตุให้ภิกษุบางพวกประพฤติปฏิบัติไม่ดีงาม ทำความผิดเกิดขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงให้มีการบัญญัติพระวินัย เรียกว่า “สิกขาบท” ขึ้น

ฉะนั้น ปาฏิโมกข์ จึงเป็นชื่อ คัมภีร์ที่ประมวลพุทธบัญญัติอันทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณัติ ได้แก่ อาทิพรหมจริยกาสิกขา มีพระพุทธานุญาตให้สวดในวันที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เรียกกันว่า พระสงฆ์ทำอุโบสถ

๒.๓.๓ ปาฏิโมกข์ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายแสดงเอง เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ เป็นหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาเป็น “ปาฏิโมกข์” ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตลอดปฐมโพธิกาล คือ ๒๐ พรรษาแรก เฉพาะครั้งแรกในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน ๓) หลังจากตรัสรู้แล้ว ๕ เดือน เป็นการแสดงปาฏิโมกข์ที่ประกอบด้วยองค์ ๔ เรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต” มีเพียงครั้งเดียว ส่วนประเภทปาฏิโมกข์ที่พระสงฆ์ใช้สวดกันที่ปรากฏในพระคัมภีร์ มี ๒ ประเภท คือ

๑) คัมภีร์ที่รวบรวมวินัยสงฆ์ เรียกว่า ภิกขุปาฏิโมกข์ มีสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ

๒) คัมภีร์ที่รวบรวมวินัยสงฆ์ ฝ่ายภิกษุณี เรียกว่า ภิกษุณีปาฏิโมกข์ มีสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ

๒.๓.๔ ปาฏิโมกข์ย่อ มีพุทธานุญาตให้สวดปาฏิโมกข์ย่อได้ ในเมื่อมีเหตุจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเหตุ ๒ อย่าง คือ

๑. ไม่มีภิกษุจำปาฏิโมกข์ได้จนจบ (พึงสวดเท่าอุเทศที่จำได้)

๒. เกิดเหตุฉุกเฉิน

๒.๔ แนวคิดและทัศนคติของอรรถกถาจารย์ที่มีต่อโอวาทปาฏิโมกข์

ในทัศนะของอรรถกถาจารย์ ที่มีต่อโอวาทปาฏิโมกข์ ผู้วิจัยขอนำเรียนก่อนเพื่อความเข้าใจ เนื่องจากการศึกษาในหลักโอวาทปาฏิโมกข์ตามทัศนะของพระอรรถกถาจารย์ที่ได้แสดงความเห็น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งที่ท่านอรรถกถาจารย์นำไปอ้าง เพื่อขยายเนื้อความให้เกิดความชัดเจนตามที่ท่านมุ่งประเด็นที่ต้องการอธิบายไว้นั้น

ผู้วิจัยได้ยืมคัมภีร์อรรถกถา-ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยท่านอาจารย์พรรัตนสุวรรณ ได้ดำเนินการจัดพิมพ์ขึ้น ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ - ๒๕๕๐ มีจำนวน ๑๐๓ เล่มเป็นหลักในการสืบค้นในส่วนของพระอรรถกถา-ฎีกา ไปตามลำดับ เริ่มตั้งแต่อรรถกถาพระวินัย มี ๖ เล่ม อรรถกถาพระสูตร มี ๔๑ เล่ม และอรรถกถาพระอภิธรรม มี ๖ เล่ม ปกรณวิเสศอีก ๗ เล่ม อรรถกถาปกรณ์วิเสศ ๒ เล่ม คัมภีร์ฎีกาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นฎีกาพระวินัย

๑๒ เล่ม ฎีกาพระสูตร ๑๓ เล่ม ฎีกาพระอภิธรรม ๑๐ เล่ม ฎีกาปกรณ์วิเสศ ๔ เล่ม และคัมภีร์ ๑ เล่ม รวมทั้งสิ้น ๑๐๓ เล่ม

การสืบค้นและค้นคว้าในครั้งนี้ เกิดขึ้นด้วยความวิริยะอุตสาหะของผู้วิจัย และการสอบถามท่านผู้รู้ทั้งหลาย มีปรากฏ ๕ แห่ง ๕ เล่มด้วยกัน ยังมีปรากฏในที่อื่นๆ อีก เท่าที่สืบค้นพบ ๕ แห่ง การนำเสนอจกนำเสนอไปตามลำดับ โดยเรียงลำดับจากอรรถกถาพระวินัยพระสูตร และพระอภิธรรม ปกรณ์ ฎีกา ไปตามลำดับแห่งคัมภีร์อรรถกถา-ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒.๔.๑ ในสมันตปาสาทิกาวินัยปิฎกอรรถกถา ว่าด้วยเรื่องปาราชิก ภาคที่ ๑ มีชื่อภาษาบาลีว่า “สมันตปาสาทิกาย นาม วินยปิฎกภูทกถาย ปาราชิกวณณนา ปจโม ภาค” ในส่วนว่าด้วยเรื่องเวรญชกัณฑ์ ท่านอรรถกถาจารย์ได้อรรถาธิบายเรื่อง วินยปญตติยาจนกถาวณณนาตรงนี้ในสมันตปาสาทิกาได้อธิบายและแสดงให้เห็นความสำคัญของการบัญญัติพระวินัยแก่พระสาวกทั้งหลาย กล่าวถึงเรื่องอาณาปาฏิโมกข์และโอวาทปาฏิโมกข์ トラบใดเมื่อยังไม่มีโทษน้อยใหญ่เกิดขึ้นแก่พระสาวกทั้งหลาย พระพุทธองค์ก็จะไม่ทรงบัญญัติอาณาปาฏิโมกข์ ทรงแสดงแต่โอวาทปาฏิโมกข์อย่างเดียว อรรถกถาจารย์ได้ยกการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ที่พระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประทานแก่บริษัทผู้นั่งประชุมกัน มีอรรถาธิบายในเชิงอรรถไว้ ดังนี้

บัดนี้ ท่านพระอุบาลี เมื่อจะแสดงการที่พระสารีบุตรเถระเกิดความรำพึง ที่ปฏิสังขตด้วยลิกขาบท เพื่อแสดงนิทานตั้งต้นแต่เค้าเดิมแห่งการทรงบัญญัติพระวินัย จึงได้กล่าวคำมีอาทิ “อถ โข อายสุมโต สารีปุตตสฺส” ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รโหคตสฺส แปลว่า “ไปแล้วในที่สงัด.”

บทว่า ปฏิสลลินสฺส แปลว่า “หลีกเร้นอยู่ คือ ถึงความเป็นผู้โดดเดี่ยว.”

บทว่า กตเมสนัน ความว่า “บรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระวิปัสสิเป็นต้น ที่ล่วงไปแล้ว ของพระพุทธเจ้าพระองค์ไหน ? พรหมจรรย์ ชื่อว่า ดำรงอยู่นาน เพราะอรรถว่า พรหมจรรย์นั้นดำรงอยู่ตลอดกาลนาน หรือมีการดำรงอยู่นาน” คำที่ยังเหลือในบทว่า “อถ โข อายสุมโต” เป็นต้นนี้ มีใจความเฉพาะบทตั้งต้นทั้งนั้น.

ถามว่า “ก็พระเถระ ไม่สามารถจะวินิจฉัยความปริวิตกของตนนี้ด้วยตนเองหรือ ?” ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยต่อไป :- พระเถระ ทั้งสามารถ ทั้งไม่สามารถ. จริงอยู่ พระสารีบุตรเถระนี้ย่อมสามารถวินิจฉัยเหตุมีประมาณเท่านี้ได้ คือ “ธรรมคาสาสนา ของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ ดำรงอยู่

ไม่ได้นาน, ของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ ดำรงอยู่ได้นาน” แต่ท่านไม่สามารถจะวินิจฉัยเหตุนี้ว่า “ศาสนาดำรงอยู่ไม่ได้นาน เพราะเหตุนี้ ดำรงอยู่ได้นาน เพราะเหตุนี้” ดังนี้.

ส่วนพระมหาปทุมเถระ กล่าวไว้ว่า “เหตุการณ์เมื่อนั้น ก็เป็นของไม่หนักแก่ พระอัครสาวก ผู้ได้บรรลุที่สุดยอดแห่งปัญญา ๑๖ อย่างเลย, ส่วนการที่พระอัครสาวก ผู้อยู่ใน สถานที่เดียวกันกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำการวินิจฉัยเสียเอง ก็เป็นเช่นกันการทิ้งตราขังแล้ว กลับขังด้วยมือ เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเสียทีเดียว ถัดจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงวิสัชนาคำทูลถามของพระเถระนั้น จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า “ภควโต จ สารีปุตฺต วิปสฺสึสฺส” ดังนี้ คำนี้มีเนื้อความตื้นทั้งนั้น.

พระเถระ เมื่อจะทูลถามถึงเหตุการณ์ต่อไปอีก จึงได้กราบทูลคำมีอาทิว่า “โก นฺุ โข ภนฺเต เหตุ”. [แปลว่า “อะไรหนอแลเป็นเหตุ พระเจ้าข้า!”]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า “โก นฺุ โข ภนฺเต” เป็นคำทูลถามถึงเหตุการณ์. ใจความ แห่งบทนั้นว่า “เหตุเป็นไฉนหนอแล พระเจ้าข้า!” คำทั้งสองนี้คือ “เหตุ ปัจจุโย” เป็นชื่อแห่ง การณ์. จริยอยู่ การณ์ ท่านเรียกว่า “เหตุ” เพราะเป็นเครื่องไหลออก คือเป็นไปแห่งผล ของ การณ์นั้น. เพราะผลอาศัยการณนั้นแล้วจึงดำเนิน คือ จึงเป็นไปได้ ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า “ปัจจุโย”. บทแม่ทั้งสองนี้ในที่นี้ๆ แม้เป็นอันเดียวกันโดยใจความ พระเถระก็กล่าวไว้ ด้วย อำนาจแห่งโวหาร และด้วยความสละสลวยแห่งถ้อยคำ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น. คำที่เหลือ ในคำว่า “โก นฺุ โข” เป็นต้นนี้ ก็มีเนื้อความตื้นทั้งนั้น.

ก็เพื่อจะแสดงเหตุและปัจจัยนั้น ในบัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิ ว่า “สารีปุตฺต วิปสฺสึ.” บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า “กิลาสฺโน อเหตุ” ความว่า พระพุทธเจ้า ทั้งหลาย มีพระวิปัสสีเป็นต้น ได้ทรงท้อพระทัยเพราะความเกียจคร้าน ก็หาไม่ได้ จริยอยู่ ความ เกียจคร้านก็ดี ความมีพระวิริยภาพย่อหย่อนก็ดี ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาไม่. เพราะ ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่จักรวาลหนึ่งก็ดี สองจักรวาลก็ดี จักรวาลทั้งสี่ก็ดี ย่อมทรงแสดง ด้วยพระอุตสาหะเสมอกันทีเดียว ครั้นทอดพระเนตรเห็นบริษัทมีจำนวนน้อยแล้ว ทรงลดพระวิริยภาพลงก็หาไม่ ทั้งทอดพระเนตรเห็นบริษัทมีจำนวนมากแล้ว ทรงมีพระวิริยภาพ มากขึ้นก็หาไม่. เหมือนอย่างว่า พญาสีหมฤคธาข ล่วงไป ๗ วัน จึงออกไปเพื่อหากิน ครั้นพบ เห็นสัตว์เล็กหรือใหญ่ก็ตาม ย่อมวิ่งไปโดยเขวอันเร็ว เช่นเดียวกันเสมอ. ข้อนั้น เพราะเหตุแห่ง อะไร? เพราะเหตุแห่งความใฝ่ใจว่า “ความเร็วของเราอย่าได้เสื่อมไป” ดังนี้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้า ทั้งหลาย ก็ฉนั้นนั้น ย่อมทรงแสดงธรรมแก่บริษัท จะมีจำนวนน้อยหรือมากก็ตามก็ด้วย พระอุตสาหะเสมอกันทั้งนั้น, ข้อนั้น เพราะเหตุไร? เพราะเหตุแห่งความใฝ่พระทัยอยู่ว่า “เหล่า

ชนผู้หนักในธรรมของเรา อย่าได้เสื่อมไป” ดังนี้. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงหนักในธรรม ทรงเคารพพระธรรม. เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ทรงแสดงธรรมโดย พิศดาร คัจ (วลาหกเทวดา) ยังมหาสมุทรสาครให้เต็มเปี่ยมอยู่ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มี พระวิปัสสีเป็นต้นเหล่านั้น หาได้แสดงธรรมฉนั้นไม่.

ถามว่า “เพราะเหตุไร?”

แก้ว่า “เพราะความที่สัตว์ทั้งหลาย มีฐิติ คือ กิเลสในปัญญาจักขุน้อยเบาบาง.”

ดังได้สดับมาว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าเหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายมีอายุยืนนาน ได้เป็นผู้มีฐิติ คือ กิเลส ในปัญญาจักขุน้อยเบาบาง สัตว์เหล่านั้น พอได้สดับแม้พระคาถาเดียว ที่ประกอบด้วยสัจจะ ๔ ย่อมบรรลุธรรมได้ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงไม่ทรงแสดงธรรมโดยพิศดาร.

ก็เพราะเหตุฉนั้นแหละ นวังกัตตศาสนาของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น คือ สุตตะ เถยยะ เวชยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ภุตธรรม เวทลละ จึงได้มีน้อย ความที่ นวังกัตตศาสน์มีสุตตะเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ในคำว่า “อปปภิญจ” เป็นต้นนั้น เป็นต่างๆ กัน ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในวรรณนาปฐมสังคีตินั้นแล.

หลายบทว่า อปฺณตฺตํ สวากานํ สิขยาปทํ ความว่า “สิกขาบทคือข้อบังคับด้วย อานาจาบติ ๗ กอง ที่ควรทรงบัญญัติ โดยสมควรแก่โทษ อันพระพุทธเจ้ามีพระวิปัสสีเป็นต้น เหล่านั้น ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ แก่พระสาวกทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ไม่มีโทษ.”

สองบทว่า อนุทฺทิกฺขํ ปาฏิโมกฺขํ ความว่า “พระปาฏิโมกข์คือข้อบังคับ ก็มีได้ทรง แสดงทุกกึ่งเดือน.” พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ได้ทรงแสดงเฉพาะโอวาทปาฏิโมกข์เท่านั้น. และแม้ โอวาทปาฏิโมกข์นั้น ก็มีได้แสดงทุกกึ่งเดือน. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาควิปัสสี ทรงแสดง โอวาทปาฏิโมกข์ ๖ ปีต่อครั้งๆ ก็แลโอวาทปาฏิโมกข์นั้น ทรงแสดงด้วยพระองค์เองทั้งนั้น ส่วนพวกสาวกของพระองค์ มิได้แสดงในที่อยู่ของตนๆ. ภิกษุสงฆ์แม้ทั้งหมดในสกลชมพูทวีป กระทำอุโบสถ ในที่แห่งเดียวเท่านั้น คือ ในอุทยานเขมมฤคทายวันใกล้ราชธานี ชื่อ พันธุมดี อันเป็นที่เสด็จประทับของพระผู้มีพระภาควิปัสสี. ก็แล อุโบสถนั้น ได้กระทำเป็นสังฆอุโบสถ อย่างเดียว หาได้กระทำเป็นคณะอุโบสถ บุคคลอุโบสถ ปาวิสุทฺธิอุโบสถ อธิษฐานอุโบสถไม่.

ได้ทราบว่าเป็นเวลานั้น ในชมพูทวีป มีวิหารแปดหมื่นสี่พันตำบล. ในวิหารแต่ละ ตำบลมีภิกษุอยู่เคลื่อนไป วิหารละหมื่นรูปบ้าง สองหมื่นรูปบ้าง สามหมื่นรูปบ้าง เกินไปบ้าง. พวกเทวดาผู้บอกวันอุโบสถ เทียวไปบอกในที่นั้นๆ ว่า “ท่านผู้มีนिरทุกข์ทั้งหลาย! ล่วงไปแล้วปี

หนึ่ง ล่วงไปแล้ว ๒ ปี ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปี, นีปีท่หก เมื่อคถิเดือนเพ็ญมาถึง พวกท่านควรไปเพื่อ
เฝ้าพระพุทธเจ้าและเพื่อทำอุโบสถ กาลประชุมของพวกท่านมาถึงแล้ว.” ในเวลานั้น พวกภิกษุผู้มี
อานุกาพก็ไปด้วยอานุกาพของตน. พวกนอกนี้ไปด้วยอานุกาพของเทวดา.

ถามว่า พวกนอกนี้ไปด้วยอานุกาพของเทวดาได้อย่างไร ?

ตอบว่า ได้ทราบว่ ภิกษุเหล่านั้นผู้ยู่ใกล้สมุททางทิศปราจีนหรือใกล้สมุททางทิศ
ปัจฉิม อุดร และทักษิณ บำเพ็ญกมยวัตรแล้วถือเอาบาตรและจีวร ยังความคิดให้เกิดขึ้นว่
“จะไป”. พร้อมด้วยจิตตูปบาท พวกเธอก็เป็นผู้ไปสู่วโธสถทีเดียว. พวกเธอถวายอภิวาท
พระวิปีสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วนั่งอยู่.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้ ในบริษัทผู้นั่งประชุมกันแล้วว่า

ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นธรรมเฝ้า
บาปอย่างยั้ง ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมกล่าว
พระนิพพานว่เป็นเยี่ยม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า
เป็นบรรพชิตเลย ผู้เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ.
ความไม่ทำบาปทั้งสิ้น ความยังกุศลให้ถึงพร้อม ความทำจิต
ของตนให้ผ่องใส นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.
ความไม่กล่าวร้าย ๑ ความไม่ทำร้าย ๑
ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้
ประมาณในภัตตอาหาร ๑ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑
ความประกอบโดยเอื้อเพื่อในอธิจิต ๑
นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

ฟังทราบปาฏิโมกข์เทศของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แม้นอกนี้ โดยอุบายนี้ นั่นแล
จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ มีพระโอวาทปาฏิโมกข์คาถาเพียง ๓ คาถานี้เท่านั้น คาถา
เหล่านั้น ย่อมมาสู่อุเทศจนถึงที่สุดแห่งพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระชนมายุยืนยาวนาน
ทั้งหลาย แต่สำหรับพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุสั้นทั้งหลาย คาถาเหล่านั้นมาสู่อุเทศเฉพาะใน
ปฐมโพธิกาลเท่านั้น. ด้วยว่า จำเดิมตั้งแต่เวลาทรงบัญญัติสิกขาบทมา ก็แสดงเฉพาะอาณ
ปาฏิโมกข์เท่านั้น ก็แลอาณปาฏิโมกข์นั้น พวกภิกษุเหล่านั้นแสดง พระพุทธเจ้าทั้งหลายหาทรง
แสดงไม่ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ของพวกเรา ก็ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้
ตลอดเวลาเพียง ๒๐ พรรษาในปฐมโพธิกาลเท่านั้น.

ต่อมาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งอยู่ที่ปราสาทของมิกการมารดา ในบุพพาราม ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า “ภิกษุทั้งหลาย! ตั้งแต่บัดนี้ไป เราจักไม่ทำอุโบสถ จักไม่แสดงปาฏิโมกข์, ภิกษุทั้งหลาย! ต่อแต่นี้ไปพวกเธอเท่านั้น พึงทำอุโบสถ พึงแสดง ปาฏิโมกข์, ภิกษุทั้งหลาย! มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่พระตถาคตจะพึงทำอุโบสถ พึงแสดง ปาฏิโมกข์ ในบริษัท ผู้ไม่บริสุทธิ์”.

ตั้งแต่นั้นมา พวกภิกษุก็แสดงอาณานิปาฏิโมกข์. อาณานิปาฏิโมกข์นี้เป็นปาฏิโมกข์ที่ พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ มีพระวิปัสสีเป็นต้น ไม่ทรงยกขึ้นแสดงแก่ภิกษุเหล่านั้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำว่า “อนุทฺธิจฺจ ปาฏิโมกฺข”^{๓๓}

๒.๔.๒ ในพระสูตรต้นคปิฎก อรรถกถา มีชื่อพระบาลีว่า “ปรมคฺคทีปนิยา นาม ขุทฺทกนิกายกฺกุชฺชกถา อิติวคฺคกวางฺณณนา” ในอรรถกถานี้ ท่านกล่าวถึงบุคคลผู้มีจิตเลื่อมใส ตั้งอยู่ ด้วยความไม่ประมาท จักบริสุทธิ์ได้ด้วยการชำระเครื่องเสราห์หมองภายใน ด้วยการหมั่นประพฤติ ปฏิบัติตามโอวาทปาฏิโมกข์ ย่อมหลุดพ้นแน่นอน โดยได้ อรรถาธิบายเชิงอรรถไว้ว่า

บุคคลเหล่าใด มีจิตเลื่อมใสในพระสัทธรรมในพระศาสนา ของพระสุคตพระผู้มี พระภาคเจ้า ตั้งอยู่ในศีลวิมุตตายนะ นั้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง กล่าวคือ การอนุเคราะห์การ จำแนกธรรมทานและการจำแนกกรรม ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยการชำระสัพพกิเลสและมลทินที่เหลือ คือตัณหาและสังกิเลสเป็นต้น

ผู้ดำรงอยู่เช่นนั้นได้ จะต้องเป็นผู้ไม่ประมาท ในพระศาสนาของพระสุคตเจ้า ผู้ไม่ ประมาทในพระโอวาท อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงปราสาธนประกาศไว้โดยสังเขปว่า

“ความไม่ทำบาปทั้งสิ้น ความยังกุศลให้ถึงพร้อม
ความทำจิตของตนให้ผ่องใส นี้เป็นคำสอน ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

แล้วยังอริศีลสิกขาเป็นต้นให้ถึงพร้อม ด้วยความเคารพ ความหมัดจด ย่อมมีแก่ บุคคลเหล่านั้น คือ ย่อมผ่องใส ด้วยความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ในพระอรหัตตผลฯ^{๓๔}

๒.๔.๓ ในสูตรต้นคปิฎก อรรถกถา มีชื่อในบาลีว่า “ธมฺมปทกฺกุชฺชกถา ทฺติโย ภาโก” ธรรมบทอรรถกถา ภาคที่ ๒ ในขุทฺทกนิกาย พุทฺทวรรค ได้กล่าวปรารภปัญหาของพระเถระ

^{๓๓} วิ.อ. (บาลี) ๑๘๘-๑๘๒.

^{๓๔} พุ.อติ.อ. (บาลี) ๓๕๓-๓๕๔.

ชื่อว่าอานนท์ ในเรื่องเกี่ยวกับกาลแห่งพระพุทธเจ้าต่างกันแต่คำสอนโอวาทปาฏิโมกข์เหมือนกัน ท่านอรรถกถาจารย์ได้แสดงขยายและแสดงเชิงอรรถไว้ดังนี้

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภปัญหาของพระอานนทเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า “สพฺพปาปสฺส อกรรม” เป็นต้น.

ได้ยินว่า พระเถระนั่งในที่พักกลางวัน คิดว่า “พระศาสดาตรัสบอกเหตุแห่งพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ทุกอย่าง คือ พระชนนีและพระชนก, การกำหนดพระชนมายุ, ไม่เป็นที่ตรัสรู้, สวากสันนิบาต, อัครสาวก, อุปีฏฐาก, แต่อุโบสถมิได้ตรัสบอกไว้; อุโบสถแห่งพระพุทธเจ้าแม่เหล่านั้น เหมือนอย่างนี้ หรือเป็นอย่างอื่น.” ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา แล้วทูลถามเนื้อความนั้น. ก็เพราะความแตกต่างแห่งกาลแห่งพระพุทธเจ้าเหล่านั้นเท่านั้น ได้มีแล้ว, ความแตกต่างแห่งกาลไม่มี; ด้วยว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงกระทำอุโบสถในทุกๆ ๓ ปี, เพราะพระโอวาทที่พระองค์ประทานแล้วในวันหนึ่งเท่านั้น พอไปได้ ๓ ปี, พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขีและเวสสภู ทรงกระทำอุโบสถในทุกๆ ๖ ปี, (เพราะพระโอวาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงประทานในวันหนึ่งเท่านั้น พอไปได้ ๖ ปี); พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุกสันธะ และโกนาคนนะ ได้ทรงกระทำอุโบสถทุกๆ ปี [เพราะพระโอวาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์นั้น ทรงประทานในวันหนึ่งเท่านั้น พอไปได้ปีหนึ่งๆ];

พระกัสสปทสพล ได้ทรงกระทำอุโบสถทุกๆ ๖ เดือน, เพราะพระโอวาทที่พระองค์ทรงประทานในวันหนึ่งเท่านั้น พอไปได้ ๖ เดือน; ฉะนั้น พระศาสดา จึงตรัสความแตกต่างกันแห่งกาลนี้ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า “ส่วนโอวาทคาถาของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นอย่างนี้แหละ” ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงกระทำอุโบสถแห่งพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ ซึ่งเป็นอันเดียวกันทั้งนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า :-

“ความไม่ทำบาปทั้งสิ้น ความยังกุศลให้ถึง
พร้อม ความทำจิตของตนให้ผ่องใส นี้เป็น
คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ความอดทน
คือความอดกลั้น เป็นธรรมเผาบาปอย่างยิ่ง,
ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมกล่าวพระนิพพานว่าเป็น
เยี่ยม, ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าบรรพชิต,
ผู้เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ. ความ
ไม่กล่าวร้าย ๑ ความไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวม

ในพระปาฏิโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้ประมาณ
 ในภัตตอาหาร ๑ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ ความ
 ประกอบโดยเอื้อเฟื้อในอธิจิต ๑ นี้เป็นคำสอน
 ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.”

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพปาปสฺส ได้แก่ อกุศลธรรมทุกชนิด, การยังกุศลให้
 เกิดขึ้น ตั้งแต่อกบวชจนถึงพระอรหันตมรรค และการยังกุศลที่ตนให้เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ ชื่อว่า
 อุปสมฺปทา, การยังจิตของตนให้ผ่องใสจากนิเวรทั้ง ๕ ชื่อว่า สจิตฺตปริโยทปนํ.

บาทพระคาถาว่า เอตํ พุทฺธาน สาสนํ อรรถวํ นี้เป็นวาจาเครื่องพร่ำสอนของ
 พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์.

บทว่า ขนฺติ ความว่า ขึ้นชื่อว่า ความอดทน กล่าวคือ ความอดกลั้น, นี้ เป็นตบะ
 อย่างยอดเยี่ยม คืออย่างสูงสุด ในพระศาสนา.

บาทพระคาถาว่า นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา ความว่า พุทธบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้
 คือ พระพุทธเจ้าจำพวก ๑ พระปัจเจกพุทธเจ้าจำพวก ๑ พระอนุพุทธเจ้าจำพวก ๑ ย่อมกล่าว
 พระนิพพานว่า “เป็นธรรมชาติอันสูงสุด.”

บทว่า น หิ ปพฺพชิตฺ ความว่า บุคคลผู้ที่ตั้งผลาญบีบบั่นสัตว์อื่นอยู่ ด้วยเครื่อง
 ประหารต่างๆ มีฝ่ามือเป็นต้น ชื่อว่า ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต. บทว่า สมโณ ความว่า
 บุคคลผู้ยังเบียดเบียนสัตว์อื่นอยู่ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะด้วยเหมือนกัน.
 การไม่ติเตียนเอง และการไม่ยังผู้อื่นให้ติเตียนชื่อว่า อนุปวาโท. การไม่ทำร้ายเอง และการไม่ใช้
 ผู้อื่นให้ทำร้ายชื่อว่า อนุปฆาโต.

บทว่า ปาฏิโมกฺเข ได้แก่ ศีลที่เป็นประธาน. การปิด ชื่อว่า สํวโร. ความเป็นผู้รู้จัก
 พอดี คือความรู้จักประมาณ ชื่อว่า มตฺตตฺถญฺญา บทว่า ปนฺตํ ได้แก่ เจริญ. บทว่า อธิจิตฺเต
 ความว่าในจิตอันยิ่ง กล่าวคือ จิตที่สหระคด้วยสมาบัติ ๘. การกระทำความเพียร ชื่อว่า อาโยโค.
 บทว่า เอตํ ความว่า นี้ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ ก็ในพระคาถานี้
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสศีลอันเป็นไปทางวาจา ด้วยอนุปวาท, ตรัสศีลอันเป็นไปทางกายด้วย
 อนุปฆาต ตรัสปาฏิโมกข์ศีลกับอินทริยสังวรศีล ด้วยคำนี้ว่า ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร. ตรัส
 อาชีวปาริสุทฺธิศีล และ ปัจจยสํนนิสฺสิตศีล ด้วยมัตตตฺถญฺญา, ตรัสเสนาสนะอันสัปปายะด้วย
 ปันตเสนาสนะ, ตรัสสมาบัติ ๘ ด้วยอธิจิต ด้วยประการนี้ ลึกขามแม้ทั้ง ๓ ย่อมเป็นอันพระองค์

ตรัสแล้วด้วยพระคาถานี้ที่เดียว ฉะนี้แล. ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอุริยผลทั้งหลาย มีโศคาปตติผลเป็นต้น ฉะนี้แล.^{๓๕}

๒.๔.๔ ในสุดตันตปิฎก อรรถกถาว่าด้วย “มธุรสตถวิลาสินียา นาม ขุพุทธนิกาชอฏฐกถาย พุทธวิสวณฺณา” ได้กล่าวพรรณนางค์แห่ง พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระผู้มีพระยศหาประมาณมิได้ ทรงประกาศสั่งจะในที่ประชุม ได้มีอภิสมัยถึง ๓ ครั้ง แก่สัตว์เป็นจำนวนมากมาย ทรงแสดงธรรมโปรดบรรพชิต แล้วยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง ท่านอรรถกถาจารย์ได้ อรรถาธิบาย ดังนี้

แม้พระโพธิสัตว์ ก็เสด็จเข้าไปสู่บรรณศาลา ประทับนั่งทรงพระดำริว่า นี่เป็นเวลาเหมาะที่จะออกไปได้ จึงเสด็จออกอกิเนชกรรมณ์ ทรงปิดประตูบรรณศาลา เสด็จบ้ายพระพักตร์ไปยังโพธิมณฑลสถาน นัยว่า บรรพชิตเหล่านั้น เวลาเย็นก็พากันไปยังที่ปรนนิบัติพระโพธิสัตว์ นั่งล้อมบรรณศาลา กล่าวว่ วิกาลมีคค่ำแล้ว ตรวจกันดูเถิด จึงเปิดประตูบรรณศาลาก็ไม่พบพระองค์ก็คิดกันว่า พระมหาบุรุษเสด็จไปไหนหนอ ยังไม่พากันติดตาม คิดแต่ว่าพระมหาบุรุษเห็นที่จะเบื่อการอยู่เป็นหมู่ ประสงค์จะอยู่แต่ลำพัง เราจะพบพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าท่านนั้น จึงพากันออกจาริกมุ่งหน้าไปภายในชมพูทวีป

ลำดับนั้น บรรพชิตเหล่านั้นฟังข่าวว่า เขาว่า พระวิปัสสี ถึงความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ประกาศพระธรรมจักร จึงประชุมกันที่เขมมิกทายวัน กรุงพันธุมดีราชธานี โดยลำดับ. แต่ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงแสดงธรรมโปรดบรรพชิตเหล่านั้น ครั้งนั้นธรรมภิสมัย ได้มีแก่ภิกษุแปดหมื่นสี่พัน นั้นเป็นอภิสมัยครั้งที่ ๓. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า

บุรุษแปดหมื่นสี่พัน บวชตามเสด็จพระวิปัสสี
 สัมมาพุทธเจ้า พระผู้มีจักขุทรงแสดงธรรมโปรดบรรพชิต
 เหล่านั้นซึ่งมาถึงอาราม.
 บรรพชิตแม้เหล่านั้น ฟังธรรมของพระองค์
 ซึ่งตรัสประทาน โดยอาการทั้งปวง ก็บรรลุธรรมอันประเสริฐ
 อภิสมัยครั้งที่ ๓ ก็ได้มีแก่บรรพชิตเหล่านั้น.

ในคำว่า จตุราตีติสสุสานิ สมพุทฺธํ อนุปพุทฺธํ นี้ ในคาถานั้น ฟังทราบว่ ท่านทำเป็นทุดิยาวิภัตติว่า สมพุทฺธํ โดยประกอบนิคคหิตไว้ ความว่า บวชภายหลังพระสัมมาพุทธเจ้า ฟังถึอลักษณะตามศัพทศาสตร์ปาฐะว่า “ตตฺถ อารามปตฺตฺตานํ” ดังนี้ก็มี.

^{๓๕} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑๗๕-๑๗๖.

บทว่า ภาสโต แปลว่า ตรัสอยู่. บทว่า อุปนิสาทิโน ความว่า ผู้เสด็จไปประทาน
 ธรรมทานถามอุปนิสสัย บทว่า เตปิ ได้แก่ บรรพชิตนับได้แปดหมื่นสี่พันเหล่านั้น เป็นผู้รับใช้
 พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า. บทว่า คนฺตุวา ได้แก่ ฐัฏฐมของพระองค์. อภิสมัยครั้งที่ ๓ ได้มี
 แก่บรรพชิตเหล่านั้น ด้วยประการอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าวิปัสสีประทับนั่งท่ามกลางภิกษุแสน
 แปดหมื่นหกพัน ซึ่งบวชตามพระวิปัสสีสัมพุทธเจ้า และพระอัครสาวก ณ เขมมิกทายวัน ทรงยก
 ปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง ดังนี้ว่า

ขณฺตี ปรมํ ตโป ตีตฺติกา
 นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
 น หิ ปพฺพชิตฺโต ปรุพฺมาตี
 น สมโณ โหติ ปรี วิหฺเจยฺนฺโต.

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสตติศึกษาขึ้นคำว่า
 เป็นตบะอย่างยิ่ง ตรัสนิพพานว่า เป็นบรมธรรม
 ผู้ยังทำร้ายผู้อื่น หาเป็นบรรพชิตไม่ ผู้ยังเบียดเบียน
 ผู้อื่นอยู่ หาเป็นสมณะไม่.

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุปสมฺปทา
 สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.

การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม
 การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้เป็นคำสอนของ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

อนฺูปวาโท อนฺูปมาโต ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร
 มตฺตตฺถญฺจ จ ภาตฺตสฺมี ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
 อธิจฺจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.

การไม่ว่าร้าย การไม่ทำร้าย ความสำรวมใน
 พระปาฏิโมกข์ [คำสอนที่เป็นหลักเป็นประธาน] ความรู้จัก
 ประมาณในภัตตาหาร ที่นอนที่นั่งอันสงัด และการประกอบ
 ความเพียรในอธิจิต นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

พึงทราบว่า ถ้าปาฏิโมกข์เทศเหล่านี้ เป็นของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ นั้นเป็น
 สันนิบาตครั้งที่ ๑ ต่อมาอีก สันนิบาตครั้งที่ ๒ ได้มีแก่ภิกษุแสนหนึ่ง ซึ่งเห็นยมกปาฏิหาริย์

แล้วบวช ครั้งพระกนิษฐภคินี ๓ พระองค์ต่างพระมารดา ของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ปราบปัจจันตประเทศให้สงบแล้ว ได้รับพระราชทานพร ด้วยการทำการบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้า นำเสด็จมาสู่พระนครของพระองค์บำรุง ทรงสดับธรรมของพระพุทธองค์แล้ว ทรงผนวชพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งท่ามกลางภิกษุแปลดล้านเหล่านั้น ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ณ เขมมิกทายวัน นั้นเป็นสันนิบาตครั้งที่ ๓ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า

พระวิปัสสีพุทธเจ้า ผู้แสวงคุณยิ่งใหญ่ มีสันนิบาต
ประชุมพระสาวกผู้จิณาสพ ผู้ไรรวมทิน มีจิตสงบ
คงที่ ๓ ครั้ง.

การประชุม พระสาวกหกล้านแปดแสน เป็นสันนิบาตครั้งที่ ๑ การประชุมพระสาวกหนึ่งแสนเป็นสันนิบาตครั้งที่ ๒. การประชุม พระภิกษุสาวกแปลดหมื่น เป็นสันนิบาตครั้งที่ ๓ พระสัมมาพุทธเจ้า ทรงรุ่งโรจน์ ท่ามกลางหมู่ภิกษุ ณ เขมมิกทายวันนั้น.^{๓๖}

๒.๔.๕ ในสุดตันตปิฎก อรรถกถา มีชื่อพระบาลีว่า “ปรมตถทีปนิยา นามขุททกนิกายกุกกถาย จริยาปิฎกถกขณนา” ท่านอรรถกถาจารย์ได้แสดงถึงความเพียรชอบที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชักชวนด้วยการยกเอาโอวาทปาฏิโมกข์แสดงเป็นพุทธานุสาสนี มีอรรถาธิบายไว้ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ ในการปรารภความเพียรด้วย หัวข้อแสดงถึงโทษในฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ ด้วยบทที่ว่า โสชชฺ ภยโต ทิสฺวา, วิริยารมฺภณฺจ เขมโต เห็นความเกียจคร้านโดยความเป็นภัย และเห็นการปรารภความเพียรโดยเป็นธรรมเกษม ดังนี้ ทรงชักชวนในการปรารภความเพียร ด้วยบทที่ว่า อารทุวิริยา โทถ ความว่า ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ปรารภความเพียรเถิด. อนึ่ง เพราะทรงประกาศไว้โดยสังเขปว่า :-

การไม่ทำบาปทั้งปวง ๑ การเข้าถึงกุศล ๑
การทำจิตของตนให้ผ่องใส ๑ ทั้ง ๓ นี้
เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

แต่โดยพิสดาร ทรงประกาศความสมบูรณ์ แม้ทุกอย่างอาศัยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเพียรชอบ โดยส่วนเดียวเท่านั้น ด้วยพุทธพจน์ทั้งสิ้น. ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงชักชวนในการปรารภความเพียรแล้ว จึงตรัสว่า เอสา พุทธานุสาสนี นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในบทนั้น มีความสังเขปดังต่อไปนี้.

^{๓๖} พุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๓๔๓ - ๓๔๔.

การปรารภความเพียร ประกอบด้วยสัมมัมปธาน ด้วยยังอริสติกขาเป็นต้น ให้สมบูรณ์ เพราะเห็นความเกียจคร้านโดยความเป็นภัยว่า ความเกียจคร้านเป็นตัวจัดความพินาศทั้งปวง โดยเป็นรากแห่งความเศร้าหมองทั้งปวง และการปรารภความเพียรโดยความเป็นปฏิบัติยกต่อความเกียจคร้านนั้น โดยให้ปลอดจากโยคะ ๔ โดยความเป็นธรรมเกษม การชักชวนชอบในการปรารภความเพียรนั้นว่า ท่านทั้งหลาย จงปรารภความเพียรกันเถิด ดังนี้ นี้เป็นคำสอนคำปราถนาของพระพุทธเจ้าผู้มีพระภาคทั้งหลาย. แม้ในกาลาที่เหลือ ก็พึงทราบความโดยนัยนี้แล.^{๓๖}

๒.๔.๖ ในอรรถกถาปกรณ์วิเสส ชื่อว่า “เนตติอฏฐกถา” ซึ่งแต่งโดย พระภทันตาจริยธัมมपालเถระ ซึ่งท่านได้แสดงให้เห็นการบูชาคุณพระไตรรัตน์ของพระมหากัจจายนะที่ได้ยกเอาโอวาทปาติโมกข์เป็นพุทธพจน์อันงาม โดยมีอรรถาธิบายไว้ว่า

เมื่อพระมหากัจจายนะกล่าววาทะ บัณฑิตพึงบูชาคำสอนอันดีงาม ก็ชื่อว่าแสดงคุณของพระธรรมโดยสิ้นเชิงด้วยกาลานี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงคุณของพระธรรมเป็นอันมากที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ด้วยพระสูตรหลายสูตร เช่น ความเป็นธรรมอันประเสริฐเป็นต้น การนำออกจากวัฏฏะเป็นต้น การสิ้นราคะและสํารอกราคะเป็นต้น การข่มความมัวเมาเป็นต้น การไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งเป็นต้น ความเป็นธรรมที่ตรัสไว้ดีเป็นต้น และความงามในเบื้องต้นเป็นต้น

อนึ่ง บุคคลผู้เพิกถอนอวิชชาแล้ว ด้วยการแทงตลอดอริยสัจ ย่อมได้ชื่อว่าบัณฑิต ด้วยการยังเห็นสภาวะธรรม เพราะล่วงพ้นความเป็นคนเขลาเป็นต้น ดังนั้น พระอริยบุคคลผู้เจริญโลกุตตรมรรค และผู้แจ้งสามัญญผลแล้ว จึงชื่อว่าบัณฑิตโดยพิเศษ ความจริงแล้ว ท่านเหล่านั้นสามารถจะเข้าใจและสอนผู้อื่นให้เข้าใจคำสอนอันดีงามดังกล่าวโดยไม่ผิดพลาด เพราะเหตุนี้พระมหากัจจายนะจึงแสดงคุณของพระอริยสงฆ์ ความเป็นผู้ปฏิบัติชอบเป็นต้น ไว้ในที่นี้โดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นคุณที่พระพุทธองค์ ทรงอธิบายไว้ด้วยพระสูตรเป็นอันมาก เพราะในที่นี้หมายถึงสงฆ์โดยปรมาตถ์ ที่เป็นหมู่พระอริยบุคคล ๘ [บรรพชิตและคฤหัสถ์]

พระมหากัจจายนะกระทำการแสดงคุณของพระไตรรัตน์อย่างดียิ่งด้วยคาถาแรกอย่างนี้แล้ว บัณฑิต ได้กล่าวคาถาว่า ทิวาทส ปทานิ (บท ๑๒) เพื่อแสดงว่า คำสอนเป็นที่ประมวลแห่งไตรสิกขาโดยย่อ ดังพระพุทธดำรัสว่า

สพฺพปาปสฺส อกรรมิ

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ

กุสลสฺส อุปสมฺปทา

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

^{๓๖} พุ.จริยา.อ. (บาลี) ๓๘๕.

“ไม่ควรทำชั่ว ทำความดี และทำจิตของตนให้หมัดจด
นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”

อนึ่ง ไตรสิกขานั้น มี ๓ อย่าง โดยจำแนกตามความเป็นวิสัยแห่งญาณพิเศษ และ
โดยจำแนกตามระยะเวลา

ถามว่า : ไตรสิกขานั้น มี ๓ อย่างได้อย่างไร

ตอบว่า : พระสังฆกรรมที่เป็นอารมณ์ของสุตมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการสดับ) ชื่อ
ว่า ปริยัติสังฆกรรม พระสังฆกรรมที่เป็นอารมณ์ของจินตามยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการดำริ)
มีลักษณะที่พึงถือเอาด้วยอาการ ความดำริ ความเห็น ความเพ่งพินิจ และความพอใจเห็นตาม
อันเป็นเหตุพิเศษแห่งความหลุดพ้น ชื่อว่า ปฏิบัติสังฆกรรม ส่วนพระสังฆกรรมที่เกิดร่วมกับ
วิปัสสนาญาณ เป็นต้น อันเป็นอารมณ์แห่งญาณที่เกิดจากการอบรมจิต ชื่อว่า ปฏิเวธสังฆกรรม

โดยประการดังนี้ พระมหากัจจายนะได้ประมวลคำสอนทั้งสามอย่าง ด้วยคำว่า
ศาสนาวรี [คำสอนอันดีงาม] แล้วจำแนกปริยัติศาสนาอันเป็นรากเหง้าของศาสนาทั้งหมดก่อน
โดยสังเขป เพราะปริยัติศาสนาเป็นเหตุให้บรรลुศาสนาทั้งสองนอกจากนี้ และเป็นวิสัยแห่งปรกณ์
ของตน

ในคานานัน คำว่า ทิวาทส (๑๒ ประการ) เป็นเครื่องกำหนดจำนวน^{๓๘}

๒.๔.๗ ในฎีกาพระวินัย ชื่อว่า “สารตถทีปนีฎีกา (ปจโม ภาโค)” ซึ่งแต่งโดย
พระภิกษุสังฆปริณายก ท่านได้ขยายความในสมันตปาสาทิกา วินัยอรรถกถา กล่าวถึง
โอวาทปาฏิโมกข์ คือ ศาสนธรรม ๓ ประการ มีปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ในพระคามีความ
งามในเบื้องต้นกล่าว คือ ศีล งามในท่ามกลาง คือ สมာธิ และงามในที่สุด คือ ปัญญา อันเกิด
จากการปฏิบัตินั่นเอง โดยท่านได้อรรถาธิบายไว้ ดังนี้

ท่านกล่าว ศาสนธรรม ว่า เป็นพระปริยัติธรรม พระปริยัติธรรม มี ๓ ประการ คือ
ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ความที่ศาสนามีศีลเป็นมูลราก ท่านจึงกล่าวว่า “สีเลน อาทิกุลยาโณ”
เพราะท่านกล่าวถึงธรรมทั้งหลาย มีสมถวิปัสสนาเป็นต้น รวมเข้ากับศาสนปฏิบัติ คำว่า
“สมถวิปัสสนามคฺคผลหิ มชฺเณกฺกุลยาโณ” เพราะว่าบรรลุพระนิพพาน ที่ความเป็นกิจอันควรทำ
ให้อยู่ ท่านจึงกล่าวว่า “นิพพาน ปริโยสานกฺกุลยาโณ” ขึ้นชื่อว่า สัมมาปฏิบัติ ในพระศาสนา
ย่อมมิได้ด้วยปัญญา ศีลและสมာธิถือว่าเป็นรากฐานแห่งสัมมาปฏิบัติ

^{๓๘} เนตติ.อ. (บาลี) ๑๐-๑๑

คำว่า “ศีลสมาธิ วิ อาทิกุลยาโณ” ความว่า ก็ปัญญานั้น มี ๒ อย่าง ด้วยความสามารถแห่งการแทงตลอด ซึ่งการตรัสรู้ตาม ถือเอาบททั้ง ๒ นั้น จึงกล่าวว่ “วิปัสสนามกุเคหิ มชฌกกุลยาโณ” ก็คือผลที่สำเร็จด้วยปัญญานั้น การกระทำที่แจ้งซึ่งพระนิพพาน ย่อมมีด้วยปัญญานั้น

คำว่า “ผลนิพพานเหติ ปรีโยสานกกุลยาโณ” ท่านกล่าวถึง พระนิพพานที่เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน ด้วยการถือนาผล ส่วนบททั้ง ๒ นอกนี้นั้น เป็นที่สุดแห่งศาสนปฏิบัติ ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่ “ผลนิพพานเหติ ปรีโยสานกกุลยาโณ” คือ ความงามโดยที่สุครอบด้วยผลแห่งพระนิพพาน ดังนี้^{๓๕}

๒.๔.๘ ในฎีกาพระสูตร ชื่อว่ “สาธุวิลาสิเน นาม สีลกขณชวคคอกินวฎีกา (ทุดิโยภาโค) ซึ่งแต่งโดย พระมหาเถระ ชื่อว่ ญาณากังสम्मเสนาปติ ได้อธิบายความมุ่งหมายของศีล หมายถึงศาสนปฏิบัติ ปัญญา มุ่งหมายเอาธรรมที่ไม่มีโทษ และ ทิฏฐิ [วิปัสสนา] และสมาธิ มุ่งหมายเอาจิตที่ไม่ขุ่นมัว ดังที่ได้อธิบายไว้ ดังนี้

พระอรรถกถาจารย์ ทำให้แจ้งซึ่งคำสอนว่ เป็นธรรมข้อปฏิบัติ ด้วยบทกาลว่่า ศีลสมาธิวิปัสสนา เป็นต้น แต่ในอรรถกถาพระวินัย ท่านกล่าวว่่า ศาสนธรรม ดังนี้ พระปริยัติธรรม ที่ท่านประกาศสัตตศาสนา ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ดังนี้ว่่า

สพพปาปสฺส อภณฺติ กุสลสฺส อุปสมฺปทา

สจิตฺตปรีโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน ศาสนนฺตึ

“การไม่ควรทำชั่ว การทำความดี และทำจิตของตนให้หมดจด

นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” ดังนี้

ท่านเปิดเผยความงามสามอย่าง ด้วยอรรถมีศีลเป็นต้น แต่ในพระปริยัติธรรมนี้ ก็คือข้อปฏิบัติตนเอง ความงามในเบื้องต้น ความงามในท่ามกลาง และความงามในที่สุดนี้ ที่ชื่อว่่า ศีลสมาธิวิปัสสนา เพราะเป็นรากฐานแห่งธรรมของมนุษย์อันยิ่ง อันเป็นศาสนสมบัติ ธรรมไม่มีโทษทั้งหลาย ท่านกล่าวว่่า “กุสลาณํ ชมฺมานํ วิปัสสนา” ชื่อว่่า ทิฏฐิ การถือนาซึ่งสมาธิในพระคานนี้ เพราะเป็นสมาธิที่ไม่ขุ่นมัว บทนี้ว่่า พาหิยสุตฺตปทํ ที่มีในมหาวรรคสังยุต ท่านกล่าวว่่าความเป็นมัจฉิมปปาทาแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยการบรรลุนิติสุต ๒ อย่าง แห่งอริยมรรคในพระสูตรแน่นอน^{๓๖}

^{๓๕} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๔๐๕ – ๔๐๖.

^{๓๖} ที.สี.ฎีกา (อกินว) (บาลี) ๘๖ – ๘๗.

๒.๔.๕ ในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมคค์ ชื่อว่า “ปรมคตมณชฺสา นาม วิสุทธิมคคฺมหาฎีกา (ปจฺโม ภาโค)” ซึ่งแต่งโดย พระภทนต์จาริยธมฺมปาลเถระ ในวิสุทธิมรรคมหาฎีกานี้ พระอรรถกถาจารย์ได้มุ่งถึง ศิลที่มีความงามในเบื้องต้น สมณะมีความงามในท่ามกลาง และพระนิพพานมีความงามในที่สุด อันมีอยู่ครบในพระคาถาโอวาทปาฏิโมกข์ ดังมีอรรถาธิบายไว้ดังนี้

พระอรรถกถาจารย์ ท่านได้แสดงความงามในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด แห่งพระปริยัติธรรม ด้วยอำนาจแห่งพระสูตรและพระวินัย รวมเอาปิฎกทั้ง ๓ เข้าเป็นอย่างเดียวกัน ด้วยบทว่า สกโล เป็นต้น ในพระปริยัติธรรมนั้น ก็คือ ศาสนธรรม นั่นเอง

บัณฑิตพึงทราบ ปริยัติธรรม ที่ประกาศสัตตสุตตันตพระพุทธรเจ้าตรัสแล้วว่า

สพฺพปาปสฺส อกรรม	กุสลสฺส อุปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ	เอตํ พุทฺธาน ศาสนนฺติ

“ไม่ควรทำชั่ว ทำความดี และทำจิตของตนให้หมดจด นี่เป็นคำสอนของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย” ดังนี้แล

ปริยัติธรรม ชื่อว่า งามเบื้องต้นด้วยศีล เพราะเป็นคำสอน ดังสองบทว่า สีเลนอาทิกุลยาโณ เพราะศาสนสมบัติก็เป็นความงามในท่ามกลางแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยสองบทว่า สมถาทีหิ มชฺเฌกุลยาโณ สองบทว่า นิพฺพานเนน ปริโยสานกฺกุลยาโณ ความว่า เพราะบรรลุถึงพระนิพพานนั้น เพราะเป็นกรณียกอีกอันยิ่ง ขึ้นชื่อว่า สัมมาปฏิบัติ ในศาสนานี้ ย่อมมีศีลและสมาธิ จัดเป็นมูลรากของปัญญา นั้น บาทพระคาถาว่า สีลสมาธิหิ อาทิกุลยาโณ ความว่า ปัญญามีสองอย่าง ด้วยอำนาจการตรัสรู้ตาม เพราะการถือเอาบททั้งสองนั้น ท่านกล่าวว่า วิปสุตฺตนามกฺกุเล ปริโยสานกฺกุลยาโณ อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวถึง สอุปาทิเสสนิพฺพาน ด้วยการถือเอาผลที่สุดแห่งศาสนสมบัติ ชื่อว่า ผลคือพระนิพพาน ปริโยสานกฺกุลยาโณ^{๔๐}

สรุปวิเคราะห์การนำเสนอให้เห็นทัศนะท่านอรรถกถาจารย์ที่มีต่อโอวาทปาฏิโมกข์ที่ท่านต้องการจักอธิบายขยายให้มีความชัดเจนในเชิงอรรถตามความประสงค์ท่าน ทำให้สามารถทราบถึงการวิเคราะห์ในเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธรเจ้าในอดีตและของพระพุทธรเจ้าสมณโคดม เป็นพระโอวาทที่ทรงประทานให้แก่พระสาวกซึ่งล้วนแล้วได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และพรหมจรรย์ของพระพุทธรเจ้าจักดำรงอยู่นานได้นั้นขึ้นอยู่บนวังคสัตตสุตตันตของพระพุทธรเจ้าเหล่านั้น มีน้อยหรือมีมาก ในเนตติอรรถกถาท่านได้กล่าวถึงพระมหากัจจายนะกระทำการแสดงคุณของ

^{๔๐} วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๓๑๕ – ๓๒๐.

พระรัตนตรัยอย่างยิ่งด้วยคาถาแรกในโอวาทปาฏิโมกข์ แสดงคำสอนอันดีงามที่ประมวลแห่งไตรสิกขาโดยย่อ ส่วนในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมคค์ท่านแสดงให้เห็นปริยัติธรรม ชื่อว่า งามเบื้องต้นด้วยศีล เพราะเป็นคำสอน สมာธิ หรือ ความสงบอันเกิดจากสมถะเป็นต้น อันเป็นสัมมาปฏิบัติในศาสนานี้ ถือว่าศีลและสมาธิจัดเป็นมูลรากของปัญญา ชื่อว่า งามในท่ามกลาง การบรรลุพระนิพพาน ด้วยปัญญาอันเกิดจากวิปัสสนาญาณ บรรลุที่สุดแห่งศาสนานี้ ชื่อว่า งามในที่สุด ด้วยยกพระคาถาในพระโอวาทปาฏิโมกข์แสดงว่า สัพพปาปสฺส อภินิ ๗ เป็นส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นสาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระอรรถกถาจารย์

การประกาศจุดยืนแสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา ที่แตกต่างจากศาสนาพื้นเดิมที่มีอยู่ในสมัยปฐมโพธิกาลนั้น บนดินแดนแคว้นมคธที่เป็นศูนย์รวมจุดกำเนิดลัทธิศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงปฏิรูปความเชื่อและศรัทธาคำสอน หลักการบำเพ็ญตบะ จุดหมายสูงสุด ลักษณะนักบวช หลักปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน สามารถศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบความแตกต่าง ดังนี้

ความแตกต่างระหว่างศาสนาพื้นเดิมกับพระพุทธศาสนา

เรื่อง	ศาสนาพื้นเดิม	พระพุทธศาสนา
๑. การบำเพ็ญตบะ	การทรมานตนเองให้ลำบาก เช่น อดข้าว กลืนลมหายใจ นอนบนหนาม ลงอาบ แช่น้ำในฤดูหนาว ยืนตากอยู่กลางแดด ในฤดูร้อน ตัวอย่าง นักบวชเซน ^๒ วิธีบำเพ็ญตบะ เช่น โคนผม ไม่ใช่มีดโกน ถอนผมออกมาทีละเส้นๆ เรียกว่า สาธิ	ขันติ คือ ความอดทน ความอดกลั้น ประเภทดีติกา
๒. จุดหมายสูงสุด	ภาวะเข้าร่วมกับพระพรหม “พรหมสัพพตา”	พระนิพพาน
๓. ลักษณะนักบวช/ รูปแบบ การเผยแผ่	สื่อระหว่างพระพรหมกับมนุษย์เป็นตัวแทนเทพเจ้า ผูกขาดในคัมภีร์พระเวท เจ้าพิธีนาเช่นสรวงสังคีตส์สิทธิ ภูเขาัญ เช่นสรวงสังคีตส์สิทธิด้วยการเบียดเบียน	ไม่กล่าวร้าย ไม่ทำร้าย ไม่มีเวร ไม่มีภัย ทำสันติให้ปรากฏในโลก ส้ารวมในพระปาฏิโมกข์ เอื้อต่อการเจริญใน

^๒ นักบวชเซน มี ๒ นิกาย คือ นิกายเสวตัมพร หรือ เสตัมพร แปลว่า นุ่งขาว ห่มขาว อีกนิกายหนึ่ง เรียกว่า ทิคัมพร แปลว่า นุ่งทิส คือ นุ่งลมห่มฟ้า

	ชีวิตสัตว์อื่น เพื่อให้เทพเจ้าพอใจ ช่วยคลบ้นดาลสิ่งที่ต้องการ ให้เกิดอำนาจพิเศษ ความศักดิ์สิทธิ์ โชค ลาภ และความพ้นทุกข์	ไตรสิกขา รู้จักประมาณในอาหาร ทำตนให้เขาเลี้ยงง่าย อนุเคราะห์พรหมจรรย์ เกื้อหนุนชีวิตที่ดั่งงาม อันประเสริฐ ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนประชาชน นั่งนอนในที่สงัด ไม่คลุกคลีหมู่คณะ แสวงหาที่สงัดวิเวก บำเพ็ญทางจิต พัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา เผยแผ่คำสอน เป็นแบบอย่างเพื่อการดับทุกข์
๔. คัมภีร์	คัมภีร์พระเวท สิ่งสูงสุด เป็นศาสนาประเภทเทวนิยม เคารพนับถือเทพเจ้าเป็นสิ่งสูงสุด โดยมีเทพเจ้า ๓ องค์ที่ชาวฮินดูนับถือ ได้แก่ ๑. พระพรหม เทพเจ้าผู้สร้าง หรือ ให้กำเนิดทุกสิ่งในจักรวาล ๒. พระวิษณุ หรือ พระนารายณ์ เทพเจ้าผู้ปกป้องรักษา ๓. พระอิศวร หรือ พระศิวะ เทพเจ้าผู้ทำลาย เทพเจ้าทั้ง ๓ องค์ รวมเรียกว่า “ตรีมูรติ” เป็นเทพเจ้าสูงสุด และยังมีเทพเจ้ารอง ๆ ลงมาอีก ๓๐๐ ล้านองค์ที่ชาวฮินดูนับถือ	พระไตรปิฎก เป็นศาสนาประเภทเทวนิยม ถือกฎธรรมชาติดั้งเดิมเป็นสิ่งสูงสุดในโลกและในจักรวาล ที่คอยควบคุมและคลบ้นดาลทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไป ก็คือธรรมชาติ แสดงออกในลักษณะกฎของธรรมชาติ เรียกว่า กฏอัมปิปัจจยตา (คือ “ทุกสิ่งที่เกิดขึ้น ต้องมีเหตุและปัจจัยมาปรุงแต่งให้เกิดขึ้น”)
๕. หลักปฏิบัติ	ทรมานร่างกาย/การฟัวพันในกามสุข ศาสนาพราหมณ์เน้นเรื่องพิธีกรรม อ่อนวอนเทพเจ้า ฟีกสมาธิอย่างหนัก บำเพ็ญโยคะ เพื่อให้หลุดตาตัวตนบริสุทธิ์จากกิเลส เมื่อหลุดตาไม่มีกิเลสแล้ว ก็จะมี	ละชั่ว ทำความดี ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ตามแนวทางในไตรสิกขา อันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือตามข้อปฏิบัติในอริยสัจ ๔ ข้อสุดท้าย

	<p>กลับไปพร้อมกับพรหมหรือปรมาตมัน พ้นจากทุกข์ ไม่ต้องมาเวียนว่ายตาย-เกิด ให้เป็นทุกข์อีกต่อไป เรียกว่า โมกษะ</p> <p>ในเรื่องความเชื่อ สอนให้เชื่อมั่นใน เทพเจ้า ห้ามถามห้ามสงสัย ถ้าไม่เชื่อก นรก ศาสนาพราหมณ์ใช้หลัก ไสยศาสตร์ในการศึกษา จากการ คาดคะเนเอา มีความเชื่อตาม ๆ กัน ไม่มี เหตุผล ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ดับ ทุกข์ไม่ได้</p>	<p>คือ มรรค มืองค์ ๘ อันเป็น หนทางสายเอกแห่งการดับ ทุกข์</p> <p>พุทธศาสนาใช้หลัก วิทยาศาสตร์ในการศึกษา โดย ศึกษาจากสิ่งที่มีอยู่จริง พิสูจน์ ได้อย่างมีเหตุผล และเป็น ระบบ และศรัทธาสอนให้ใช้ หลักกาลามสูตร จะเชื่อก็ ต่อเมื่อได้พิสูจน์จนเห็นแจ้ง ด้วยตนเองแล้วจึงเชื่อ คำสอน พุทธศาสนาสามารถดับทุกข์ได้ จริง</p>
<p>๖. การวางตนใน สังคม</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์สอนให้มีวรรณะ (ชนชั้น) โดยแบ่งวรรณะตามความเชื่อ ศาสนาฮินดู คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. วรรณะพราหมณ์ เป็นวรรณะสูงสุด ได้แก่ พวกผู้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ๒. วรรณะกษัตริย์ ได้แก่ กษัตริย์ ผู้ปกครองบ้านเมือง ๓. วรรณะแพศย์ ได้แก่ พวกพ่อค้า ช่างฝีมือ ๔. วรรณะศูทร ได้แก่ พวกคนใช้ <p>โดยมีความเชื่อว่า ถ้าใครแต่งงานกัน ต่างวรรณะ ลูกออกมาจะเป็นจันताल ถือว่าเป็นชนชั้นต่ำสังคมรังเกียจ</p>	<p>ไม่สอนให้มีวรรณะ ทุกคนนั้น จะดีหรือเลวไม่ได้ขึ้นอยู่กับกำเนิด แต่ขึ้นอยู่กับการกระทำของแต่ละ บุคคล ถ้าใครทำดีก็จะเป็นคนดี ถ้าใครทำชั่วก็จะเป็นคนชั่ว</p> <p>สอนให้ทุกคนรักกัน เคารพ กัน สามัคคี ช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน เพราะทุกคนคือเพื่อน ร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งนั้น</p>
<p>๖. วันสำคัญ</p>	<p>วันสิวารাত্রี</p>	<p>จาตุรงคสันนิบาต/วันมาฆบูชา</p>

บทที่ ๓ สาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์

๓.๑ ความสำคัญและคุณค่าของโอวาทปาฏิโมกข์

หลักโอวาทปาฏิโมกข์เป็นหลักการที่พระพุทธองค์ได้ประกาศจุดยืนและแนวทางในการปฏิบัติตนของพระภิกษุและฆราวาสปฏิบัติสำหรับภุคหัตถ์^๑ไว้อย่างเด่นชัด ทั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการประกาศพระศาสนาและเป็นการสร้างความเข้าใจแก่พุทธศาสนิกชนเกี่ยวกับจุดยืนของพระพุทธศาสนาที่มีความชัดเจนทั้งในแง่อุดมการณ์ หลักการ และวิธีการ ที่จะดำรงความเป็นศาสนาพุทธไว้ในสังคมอินเดีย คาลาที่ ๑ พระพุทธเจ้าได้แสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับข้อกับการปฏิบัติทั้งในรูปแบบและทฤษฎี มองการบำเพ็ญตะบะในยุคสังคมอินเดียนั้น จะต้องเป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิต ไม่ใช่การบำเพ็ญด้วยการทรมานร่างกายอันเป็นส่วนทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน ทรงแสดงจุดยืนเกี่ยวกับจุดหมายสูงสุดทางศาสนา ก็คือ นิพพาน โดยชี้ให้เห็นว่านิพพาน คือ เป้าหมายสูงสุดของศาสนา และได้อธิบายถึงรูปแบบของพฤติกรรมของนักบวชในทางพระพุทธศาสนาว่าจะต้องเป็นผู้ที่ไม่ทำร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ในคาลาที่ ๒ ทรงแสดงกรอบในการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาว่า การสร้างความดีนั้นจะต้องปฏิบัติให้เป็นไปใน ๓ แนวทาง คือ ไม่ทำบาปทุกอย่าง ๑, ทำกุศลให้ถึงพร้อม ๑, และชำระจิตให้ผ่องใส ๑ ถือว่าเป็นหลักการทางพระพุทธศาสนา ชาวพุทธจะต้องดำเนินตามหลักการปฏิบัติทั้ง ๓ ประการนี้ จึงจะถือว่าเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ในคาลาที่ ๓ กับถึงคาลา ทรงอธิบายรูปแบบการปฏิบัติของนักบวชผู้มีหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติตามวิธีการ ดังนี้ ๑. การเผยแผ่ศาสนาจะต้องไม่ว่าร้ายและไม่ทำร้ายคนอื่นหรือศาสนาอื่น ๒. ต้องสำรวมในพระปาฏิโมกข์ทั้งในส่วนของพระธรรมและพระวินัย และผู้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่จะต้อง (๑) รู้จักประมาณในการบริโภค (๒) นอนนั่งในที่อันสงัดไม่พลุกพล่านคลุกคลี และ (๓) บำเพ็ญเพียรทางจิตอย่างเคร่งครัด

แสดงให้เห็นความมั่งคั่งในพุทธศาสนาเกี่ยวกับคำสั่งสอน พุทธศาสนาได้สอนในสิ่งที่เป็นความจริงให้แก่คนสังคมนิยมได้เข้ามาพิสูจน์ได้ ด้วยวิธีการสอนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแนวทาง ๓ ประการ คือ

๑. ไม่ผูกขาดความรู้ เนื่องจากพระพุทธศาสนาทนต่อการพิสูจน์จากวิทยาการสมัยใหม่ ได้ตรัสสอนแก่ชาวกาลามะในกาลามสูตรด้วยเรื่องหลักความเชื่อ ไม่ให้เชื่อคัมภีร์ ไม่ให้เชื่อตถาคต

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ตามทางพุทธกิจ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๑-๑๐๔.

ไม่ให้เชื่อเพราะเป็นครูอาจารย์ ไม่ให้เชื่อจากการอนุমানหรือใช้หลักตรรกะ เป็นต้น แต่ทรงให้มา
 คูเอง “เอหิ ปสฺสลิโก” มาพิสูจน์ด้วยตนเอง เพราะธรรมะเป็น “ปัจจุตัม” เป็นเรื่องเฉพาะตน ไม่มี
 ใครนำนิพพานมาให้กันได้ หรือทำแทนกันได้

๒. ไม่ผูกขาดความคิด หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เป็นเรื่องของเหตุผล
 ไม่ได้ทรงห้ามไม่ให้วิจารณ์ แต่สอนให้ใช้เหตุผล ตรองตามให้เห็นจริงด้วยหลักโยนิโสมนสิการ

๓. ไม่ผูกขาดผลที่ศาสนิกชนจักได้รับ ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ
 จักได้มากน้อยอยู่ที่กำลังอินทรีย์ของตน เนื่องจากผลที่จะได้รับไม่ใช่พระพุทธองค์ทรงประทาน
 หรือดลบันดาลให้ พระองค์เป็นเพียงผู้ออกเท่านั้น การประพฤติปฏิบัติเป็นหน้าที่ของเราที่จะ
 ดำเนินไปตามลำดับขั้น ด้วยการกำหนดรู้สภาวะหายาบ ๆ ที่รู้ได้ง่ายก่อน ไปหาสภาวะที่ละเอียดที่
 รู้ได้ยากต่อไป เมื่อไม่ทำชั่วได้แล้ว ควรที่จะต้องทำความดีด้วย เท่านั้นยังไม่พอ ต้องชำระจิตให้
 บริสุทธิ์จากความเศร้าหมองทั้งปวง จนกระทั่งเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นอุดมการณ์สูงสุดแห่ง
 พระพุทธศาสนา

หลักการที่ปรากฏในคาถา ๓ กับกึ่งคาถานี้ ถือได้ว่าเป็นจุดยืนอันเป็นหลักการสำคัญ
 ของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ทรงประกาศก่อนการที่จะยังความมั่นคงของ
 พระศาสนาให้เกิดขึ้น แสดงให้เห็นคุณค่าโอวาทปาฏิโมกข์ในภาพลักษณ์ของหลักคำสอนของ
 พระพุทธศาสนา, ลักษณะของพุทธศาสนิกชน, แนวทางปฏิบัติด้วยการสร้างความคิด ซึ่งมีอยู่ ๓
 ประการ, และวิธีการของนักเผยแผ่หรือผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา หมายถึง ภารกิจใน
 พระพุทธศาสนา จึงปฏิบัติหน้าที่ด้วยการอาศัยพระวินัย พัฒนาตนเองไปตามลำดับแห่งธรรม ไม่
 เป็นข้าศึกต่อผู้อื่น พยายามขัดเกลาจิตใจ ละพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของตนตามลำดับ
 ความสามารถของตน^๒ แนวทางปฏิบัติ สำหรับผู้ที่ทำหน้าที่ในการเป็นนักเผยแผ่และ
 พุทธศาสนิกชน

๓.๒ สารโอวาทปาฏิโมกข์

หลักการสำคัญหรือสาระของโอวาทปาฏิโมกข์ประกอบด้วยคาถา มีทั้งหมด ๓ คาถา
 กึ่ง ดังนี้

^๒ รศ.ดร.เดือน คำดี, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๑.

๓.๒.๑ พระคาถาที่ ๑

ขณฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา
 นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
 น หิ ปพฺพชิตฺโต ปฺรฺพมาตี
 สมโณ โหติ ปรี วิหฺเจยฺนฺโต

แปลความว่า ขันติ ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัส นิพพานว่าเป็นบรมธรรม หรือเป็นธรรมสูงสุด ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ^๓

๓.๒.๑.๑ ขณฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

แปลว่า ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง

พระบาลีโอวาทปาติโมกข์ มีอรรถกถาแก้ข้อความนี้อยู่ในทีฆนิกายอรรถกถาฉบับภักฎฐะ หน้า ๖๕ ข้อ ๕๐ ว่า

ขณฺติ ปรมํ ตโปติ อธิวาสนขณฺติ นาม ปรมํ ตโป.

พระบาลีสامบทที่ว่า “ขณฺติ ปรมํ ตโป.” แก้ไว้ว่า ธรรมดา อธิวาสนขันติ จัดเป็นตบะเครื่องเผาบาปอย่างเยี่ยมๆ ตีติกฺขาติ ขนฺติยาเอว เวจฺจํ, ตีติกฺขา สงฺฆาตา อธิวาสนขณฺติ อุตฺตมํ ตโปติ อตุโถ

พระบาลีบทที่ว่า “ตีติกฺขา” จัดเป็นไวพจน์ของคำว่าขันตินั่นเอง, ความที่ว่า อธิวาสนขันติ คือ ความอดกลั้น จัดเป็นตบะอันสูงสุด^๔

อธิบายความหมาย ความอดทนประเภทตีติกฺขา คือ ความอดทนต่ออารมณ์ที่มายั่ววน ให้โลภ ให้โกรธ ให้หลง ให้รัก ให้เกลียด ให้กลัว อดทนต่อคำด่าว่าเสียดสี นินทาว่าร้ายต่าง ๆ การที่อดทนได้ต่ออารมณ์เหล่านี้ เป็นตบะอย่างยิ่ง ความอดทนประเภทอื่นยังไม่เป็นตบะ

การปฏิบัติตนด้วยขันติธรรมประเภทตีติกฺขาขันติ คำว่า ขันติ ในที่นี้แปลว่า ความอดทน คือ ความอดกลั้น ต่ออารมณ์ที่มายั่ววนให้โลภ ให้โกรธ ให้หลง ให้รัก ให้ชัง ให้เกลียด อดทนต่อคำด่าว่าเสียดสี นินทาว่าร้ายต่าง ๆ หรือแม้แต่คำสรรเสริญก็มีให้ยินดี อดทนต่อ

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^๔ พระสุตฺตปิฎก (แสง โขติปาโล ป.๖), พุทฺธวิทยานำรู้ เล่ม ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๕.

อารมณ์อันน่าพอใจ และอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ความอดทนต่ออารมณ์เหล่านี้ได้ เรียกว่า ตีติกา
 ขันติ ขันติชนิดนี้พระพุทธองค์จัดเป็นตบะอย่างยิ่งในพุทธศาสนา อันมีลักษณะที่แตกต่างจากเรื่อง
 ตบะในลัทธิศาสนาอื่น ซึ่งบำเพ็ญด้วยการทรมานร่างกายตน (อัสติกิลมัตถานูโยค) เพื่อเผาผลาญ
 กิเลสตามลัทธินิยมของตน หลงเข้าใจผิดว่า ร่างกายนี้ยิ่งปรนเปรอบำรุงบำเรอมากกิเลสก็จะ
 หนาแน่นมากขึ้น จึงต้องทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น นั่งนอนบนเหล็กแหลม อดข้าว
 อดน้ำ เป็นต้น เมื่อบำเพ็ญตบะด้วยการทรมานร่างกายอย่างนี้แล้ว กิเลสก็จักถูกเผาผลาญด้วย
 พระภาณินี้ชี้ให้เห็นลักษณะความแตกต่างในการบำเพ็ญตบะของพุทธศาสนากับศาสนาอื่น
 โดยสิ้นเชิง

๓.๒.๑.๑.๑ ประเภทขันติ มี ๓ คือ

๓.๒.๑.๑.๑.๑ ธีติขันธ์ หมายถึง ความอดทนต่อความตรากตรำลำบากอดทนต่อ
 งานหนัก ความเหน็ดเหนื่อย อดทนประเภทเอางานเอาการ ทนแดด ทนฝน เป็นความอดทนใน
 ระดับปุถุชน พระพุทธองค์ตรัสไว้ในขมารวาทธรรมว่า สจฺจํ ทโม ธีติ จาโค นั่นคือ ขันติใช้ในการ
 ดำเนินชีวิตเลี้ยงชีพ การประกอบกิจการงานในหน้าที่ อดทนได้อย่างนี้แล้วจะพบสุขแบบขมารวาท
 ธีติขันติ ชนิดนี้ไม่ใช่ประเภทที่ทรงประทานในโอวาทปาฏิโมกข์

๓.๒.๑.๑.๑.๒ ตีติกาขันธ์ หมายถึง ความอดทนได้ต่ออารมณ์ที่เป็นทั้ง
 อิกุศลธรรมและอนิกุศลธรรมที่มายั่วชวนให้เกิดความโลภ ให้เกิดความโกรธ ให้เกิดความหลง ให้รัก
 ให้ชัง ให้เกลียด เป็นความอดทนต่อคำด่าว่าเสียดสี นินทาว่าร้ายประเภทต่าง ๆ ความอดทน
 ประเภทตีติกาจัดเป็นตบะอย่างยิ่ง มีพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญเป็นตัวอย่าง ในสมัยหนึ่งได้ตรัสกับ
 พระอานนทถึงการหนีไปอยู่เมืองอื่นให้พ้นจากคำด่าว่าเสียดสีของพวกนิกุลณ์ที่จ้างคนมาด่าว่า
 พระพุทธองค์ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า ถ้าไปเมืองอื่นแล้วยังมีคนด่าอีกจะทำอย่างไร พระอานนท
 ทูลว่า ก็เสด็จไปเมืองอื่นอีก พระพุทธองค์ตรัสว่า การทำเช่นนั้นไม่ควร เหตุเกิดที่ใด เราต้องดับที่
 นั้น แล้วตรัสเป็นภาษาวาทีว่า “อหํ นาโคว สจฺจกเม จาปาโต ปติตฺติ สรํ อติวาญญํ ตีติกาขันธ์
 แปลว่า เราเปรียบเหมือนช่างศึกที่ก้าวลงสู่สงคราม จักอดทนต่อคำล่วงเกินผู้อื่นเหมือนช่างศึก
 อดทนต่อลูกศรที่มาจากทิศทั้ง ๔” สรุป ตบะในโอวาทปาฏิโมกข์ที่ทรงมุ่งหมาย ก็คือ ความ
 อดทนประเภทตีติกา คือ ความอดทนต่ออารมณ์ซึ่งอดทนได้ยาก เน้นให้ภิกษุอดทนอารมณ์ที่น่า
 ปรรณาและอารมณ์อันไม่น่าปรารณาเหล่านี้

๓.๒.๑.๑.๑.๓ อธิวาสนขันธ์ หมายถึง ความอดทนต่อทุกขเวทนา พระพุทธองค์
 ทรงใช้อธิวาสนขันติปรากฏในปรินิพพานสูตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงอดทนต่อทุกขเวทนาจาก

อาพาธหนัก หลังจากเสวยภัตตาหารของนายจุนทะ ทำให้อาพาธกำเริบความอดทนได้ต่อเวทนาอันแรงกล้า ความอดทนชนิดนี้ เรียกว่า อธิวาสนขันติ

๓.๒.๑.๒ นิพพานัน ปรมม วัตุนติ พุทฺธา

พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสนิพพานว่าเป็นบรมธรรม หรือ เป็นธรรมสูงสุด

แก้หรือว่า นิพพานัน ปรมมตติ สพุทฺทาการณ ปน นิพพานัน ปรมมตติ วัตุนติ พุทฺธา. สองบทว่า นิพพานัน ปรมม ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมตรัสพระนิพพานว่า เป็นเยี่ยมโดยอาการทุกอย่าง^๕

จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน ที่ชาวพุทธมุ่งมั่นปฏิบัติธรรมให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ทุกคนปรารถนานิพพาน เพราะนิพพานเป็นความต้องการของมนุษย์ทุกรูปทุกนาม โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ต้องการดับทุกข์ เมื่อมนุษย์ประสบความทุกข์มากหรือน้อยก็ตาม จิตใจจะปฏิเสธไม่ต้องการประสบสิ่งนั้น พุดง่าย ๆ ก็คือไม่อยากมีความทุกข์ แต่มนุษย์โดยมากไม่รู้หนทางแห่งการดับทุกข์ มีคนไม่น้อยเข้าใจผิดคิดว่าบรรลุนิพพาน ตายแล้วสูญ จึงกลัวไม่อยากไป ที่จริงแล้ว นิพพานไม่ได้แปลว่าตายสูญ แปลว่าดับ หมายถึงดับกิเลส ดังพุทธพจน์ว่า “นิพพานัน ปรมม สุลลญฺญํ นิพพานสุญฺญอย่างยิ่ง” คำว่าสุญฺญในพุทธพจน์นี้ หมายถึงสุญฺญจากราคะ โทสะ โมหะ หรือสุญฺญจากรูป นิพพานเป็นสภาวะดับกิเลส มีสภาพสงบระงับ มีชีวิตชีวา มีปัญญา เรียกว่า สะอาด สว่าง สงบ ปลอดโปร่ง แจ่มใส เบิกบาน ว่องไว เยือกเย็น เบาลบายน

เมื่อทุกคนเกลียดทุกข์ ชอบสุขด้วยกันทั้งสิ้น นิพพานจึงเป็นเรื่องจำเป็น ใจที่ปลอดโปร่ง เยือกเย็น เบาลบายน ไม่อยู่ในอำนาจความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็จะพบความสุข ความสุขคือใจที่สงบ ดังพุทธพจน์ว่า “นตฺถิ สนฺติ ปรี สุขํ สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี” ความสงบนี้แหละเป็นเรื่องของนิพพาน นิพพานเป็นยอดแห่งความสุข ด้วยพุทธพจน์ว่า “นิพพานัน ปรมม สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”

สุขแบบโลกกับนิพพานแตกต่างกัน ด้วยว่าความสุขแบบโลกเป็นความสุขที่เจือด้วยความทุกข์ ความวุ่นวาย มีสุขระยะสั้นๆ ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง ผิดกับความสุขในนิพพาน เป็นความสงบความสุขอย่างแท้จริง ไม่เจือด้วยความทุกข์ ความวุ่นวาย มีความยั่งยืน ท่านจึงเปรียบเทียบความสุขทั้งสองอย่าง สุขแบบโลก เหมือนคนเป็นโรคผิวหนัง เช่น โรคหิด คนที่เป็นหิดจะรู้สึกว่าเป็นสุขเมื่อได้เกา ยิ่งคันยิ่งเกา ดูเหมือนยิ่งมีความสุข แต่สุดท้ายเกิดอาการปวดแสบปวด

^๕ อ้างแล้วเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

ร้อนเกิดความทุกข์ติดตามมา ส่วนความสุขในนิพพาน อุปมาเหมือนคนที่หายจากโรคหิดแล้ว มีความสุขคือสุขไม่ต้องเกา และไม่ปวดแสบปวดร้อนต่อไป

คำว่า นิพพานมาจากศัพท์ว่า นิ + วาน นิ เป็นอุปสรรค แปลว่า ไม่มี, ออก วาน ชาติ ในความร้อยรัด รวมกันแล้ว แปลว่า ธรรมชาติที่ไม่มีหรือออกจากเครื่องร้อยรัด คือ กิเลสทั้งหลาย หรือ เมื่อว่าโดยใจความก็คือการดับกิเลสนั่นเอง

นิพพานคือความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ ดังที่สัมพุทธเจ้าทศปริพาชก ถามพระสารีบุตรว่า นิพพานคืออะไร พระสารีบุตรตอบว่า ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะนั้นแหละ เรียกว่า นิพพาน

นิพพานในนัยยะแห่งการดับกิเลส ข้อนี้พระพุทธเจ้าตรัสตอบอุทัยมาณพ หนึ่งในศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ส่งไปถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการดับตัณหา พระพุทธเจ้าตอบว่า เพราะละตัณหาได้ขาด เราเรียกว่า นิพพาน

ความจริงผู้เข้าถึงนิพพาน สูญสิ้นเฉพาะกิเลสและภพชาติ แต่ยังคงสภาวะ สภาวะนั้นไม่อาจเรียกหรืออธิบาย เพราะอยู่เหนือสมมุติบัญญัติ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคปัญญานิเทศขยายความว่า ในขณะที่จิตจะก้าวขึ้นสู่อริยะภูมินั้น นิพพานจะปรากฏในใจ เสมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ แต่ถ้ายังถูกกิเลสครอบงำ นิพพานก็ยังไม่ปรากฏ ดุจหม่อมงามดวงจันทร์ ไม่ให้เห็น ฉะนั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสความมีอยู่แห่งนิพพานไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อยตนะ (นิพพาน) อันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยอะไรๆ ไม่กระทำแล้ว ไม่สร้างสรรค์แล้ว มีอยู่ณะภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า อยตนะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยอะไรๆ ไม่กระทำแล้ว ไม่สร้างสรรค์แล้ว มีอยู่ เพราะฉะนั้นการออกไปของสิ่งที่เกิด ที่ถูกปัจจัยกระทำ ที่ปัจจัยสร้างสรรค์จึงปรากฏ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงนิพพานไม่ใช่เรื่องมโนภาพ ได้อธิบายว่า นิพพานเป็นภูมิที่มีอยู่จริง ไม่เป็นเรื่องที่จิตเนรมิตขึ้นเป็นมโนภาพ กล่าวคือ ไม่เป็นเพียงมโนภาพที่จิตคิดขึ้นเอง ไม่เป็นอย่างหนดแต่ เขากระต่าย ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีอยู่เลยไม่ว่าในกาลไหน แต่ นิพพานมิได้เป็นอย่างหนดแต่เขากระต่าย หากแต่มีอยู่จริง ๆ เพียงแต่มีอยู่อย่างไม่มีปรากฏการณ์ ส่วนการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นเรื่องลักษณะของสังขารทั้งปวง สำหรับนิพพานแล้ว การเกิดขึ้นไม่ปรากฏ การแตกดับไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ความเป็นอยู่อย่างนั้น ตลอดอนันตกาล

เพราะนิพพานไม่ใช่จิตและจิตก็ไม่ใช่นิพพาน นิพพานไม่อยู่ในจิตแยกอยู่ต่างหากจากจิต ผู้บรรลุนิพพานต่างหากที่ยึดเหนี่ยวนิพพานเป็นอารมณ์อยู่เป็นนิจตลอดนिरันดร ดังนั้นนิพพาน

จึงเป็นอนัตตา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ไม่มีตัวตน ไม่มีใครสร้าง ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ไม่อยู่ในอำนาจใคร

สำหรับผู้เข้าใจว่า นิพพานเป็นอัตตา ก็เพราะเข้าใจผิดคิดว่า นิพพานกับจิตเป็นอย่างเดียวกัน หรือนิพพานมีอยู่ในจิต โดยคิดไปว่า จิตที่หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะโดยเด็ดขาดสิ้นเชิงแล้ว เป็นจิตบริสุทธิ์ จิตนั้นก็คือนิพพาน เมื่อเข้าสู่นิพพานก็ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดต่อไป ทั้งเป็นนิจจัง คือ คงที่ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแปรปรวน ชวนให้เข้าใจว่า นิพพานเป็นอัตตา

พระพุทธเจ้าตรัสเตือนไว้ อย่าสำคัญนิพพานว่าเป็นตัวเรา ข้อนี้พราหมณ์พาวรีได้ผูกปัญหาให้อชิตมาณพผู้เป็นหนึ่งใน ๑๖ คน ได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปัญญา สติ และนามรูปย่อมดับสนิท ณ ที่ไหน พระพุทธเจ้าตรัสแก้ว่า นามรูป ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ ณ ที่ใด ปัญญาและสติ ก็ย่อมดับสนิท ณ ที่นั้น ทั้งนี้ ก็เพราะวิญญูณดับสนิท

สรุปได้ว่า สติและปัญญาเป็นสังขตธรรม ย่อมจะต้องดับไปในที่สุด ผู้ที่ยึดมั่นในสติปัญญามากเกินไป ย่อมหลุดพ้นทุกข์ถึงที่สุดมิได้ วิญญูณดับสนิท หมายถึง วิญญูณที่มีวิชชาญาณนั้นเอง เมื่อวิญญูณที่มีวิชาดับแล้ว วิญญูณก็เข้าถึงนิพพาน เป็นวิญญูณที่มีวิชาปรากฏแจ่มกระจ่าง มิได้ดับอย่างวิญญูณที่มีวิชา

ในอภิธรรมสังคณีปกรณ์ให้แสดงนิพพานไม่ใช่จิตไว้ว่า “กตเม ธมฺมา จิตฺตา? จกฺขุวิญญูณํ โสตฺวิญญูณํ ฆานวิญญูณํ ชิวหาวิญญูณํ กายวิญญูณํ มโนธาตุ มโนวิญญูณธตฺต อิม ธมฺมา จิตฺตา” ธรรมที่เป็นจิตคืออะไร คือ จักขุวิญญูณ โสตวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณ มโนธาตุ มโนวิญญูณธตฺต ทั้งหมดนี้ คือ ธรรมที่เป็นจิต”

“กตเม ธมฺมา โน จิตฺตา? เวทนาฯขุ โส ญฺญวณฯขุ โส สขารฯขุ โส สพฺพญจฺรูป อสงฺขตฯ จ ธตฺต อิม ธมฺมา โน จิตฺตา” ธรรมที่ไม่ใช่จิต คือ อะไร? คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ รูปทั้งหมดและอสังขตธาตุ ธรรมเหล่านี้ไม่ใช่จิต”

ดังนั้น นิพพานไม่ใช่จิต เพราะนิพพานเป็นอสังขตธาตุ หรืออสังขตธรรม นิพพานจึงเป็นสภาพที่อยู่อกจิต แต่จิตยึดนิพพานนั้นเป็นอารมณ์ ไม่ควรคิดว่านิพพานเป็นของตน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในมุลปริยายสูตรว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดเป็นพระอรหันต์พิจารณาอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว มีประโยชน์ตนถึงที่สุดแล้ว กำจัดกิเลสเครื่องผูกมัดให้ติดอยู่ในภพได้หมดสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้ชอบ ภิกษุนั้น ครั้งบรรลุนิพพาน โดยความเป็น

นิพพานแล้ว ย่อมไม่สำคัญว่า นิพพานเป็นของตน ย่อมไม่ยินดีซึ่งนิพพานนั้น ชื่อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร ก็เพราะเรากล่าวว่า นิพพานนั้นเป็นเรื่องที่เธอควรกำหนดรู้เท่านั้น”

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายนิพพานที่ปรากฏด้วยการไม่ปรุงแต่งแห่งอำนาจยึดมั่นไว้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดก็ตามที่ภิกษุละอวิชชาเสียได้ วิชชาก็เกิดขึ้นเมื่อนั้น เพราะสำรอกอวิชชาเสียได้ เมื่อวิชชาเกิดขึ้นเธอย่อมไม่ปรุงแต่งปุณฺณยาสังขาร อปุณฺณยาสังขาร และอเนญยาสังขาร เมื่อไม่คิดปรุงไม่คิดเสริมแต่ง ก็ย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก เมื่อไม่ยึดมั่นก็ย่อมไม่กระวนกระวาย เมื่อไม่กระวนกระวาย ย่อมปรินิพพานประจักษ์ด้วยตัวเองทีเดียว เธอย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว”

ในแก้วกฐสูตร พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า วิญญาน เป็นชื่อของนิพพาน ดังตรัสว่า

วิญญานเห็นด้วยตาไม่ได้ ไม่มีที่สิ้นสุด มีรัศมีรอบด้าน และ ณ วิญญานนี้ ไม่มีน้ำ ไม่มีดิน ไม่มีไฟ ไม่มีลม ณ วิญญานนี้ไม่มียาว ไม่มีสั้น ไม่มีเล็ก ไม่มีใหญ่ ไม่มีงาม ไม่มีไม้งาม ณ วิญญานนี้ นามและรูปดับลงไม่มีเหลือ ณ ที่นี้วิญญานดับสนิท (วิญญานที่มีอวิชชามาก่อนหรือวิถีวิญญานทั้ง ๖) นามรูปทั้งหมด จึงถึงซึ่งการดับลงอย่างไม่มีเหลือ

และที่พระพุทธองค์ทรงปรารภถึงนิพพานของพระพาหิยะ ได้ตรัสถึงนิพพานไว้ว่า ณ นิพพานนั้น ไม่มีดิน น้ำ ลม ไฟ ตั้งอยู่ ไม่มีหมู่ดาวส่องแสง ไม่มีอาทิตย์ฉายแสง ไม่มีดวงจันทร์ทอแสง (ถึงกระนั้น) ก็ไม่มีกรรมติด พราหมณ์ผู้เป็นมุณีเพราะญาณ ได้รู้จักที่นั่นด้วยตนเอง เธอพ้นจากรูปและอรูปรเมื่อใด ก็เป็นอันว่า จิตของเธอพ้นจากสุขและทุกข์เมื่อนั้น

นิพพานแม้จะเป็นเรื่องอธิบายได้ยากยิ่ง ผู้ที่บรรลุนิพพานแล้วจะรู้ได้เฉพาะตน แต่ถึงกระนั้น ผู้ที่บรรลุนิพพานจะมีความรู้สึกตรงกันว่า “เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺธิตํ ยทิทํ สพฺพสขฺขารสมโถ สพฺพูปฺภินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ นีสงฺบจฺริงหนอ นีประณฺธิจฺริงหนอ นีเองเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืออุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส นี้แหละคือนิพพาน” พร้อมกับความรู้สึกว่า “อยมฺนฺติมา ชาตินตฺถิทานิ ปฺนพฺกโว ชาตินีเป็นชาติสุดท้าย การเกิดใหม่จะไม่มีอีกแล้ว” และ “จีณา ชาติ วุสิตํ พุรฺหมจฺริยํ กตํ กรรมิยํ นาปรํ อิตฺถตฺตตาย ชาตินฺสิ้นแล้ว พรหมจฺริยํอยู่จบแล้ว กิจที่พึงทำก็ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ ไม่มีอีกแล้ว”^๖

^๖ รศ.พิน ดอกบัว, แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๖-๑๔๑.

ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงนิพพานว่า เป็นธรรมวิเศษสุด และเป็นจุดหมายสูงสุดในพุทธศาสนา และได้ทรงแสดงธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติไปถึงฝั่งพระนิพพาน คือ อัฐางคิกมรรค หรือเรียกว่า มรรคมงคล ๘ อันมีอยู่ในอริยสัจ ๔ ข้อสุดท้าย มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้

อัฐางคิกมรรค

๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔ สัมมาทิฐิแบ่งได้ ๒ ระดับคือ

ก. โลภียสัมมาทิฐิ คือ สัมมาทิฐิระดับโลกียะ กล่าวคือ ทิฐิระดับที่เป็นสัมมาทิฐิเห็นชอบ แต่ยังประกอบด้วยอาสวะหรือกิเลส ยังติดอยู่กับโลก ไม่พ้นไปจากโลกได้

ข. โลกุตตรสัมมาทิฐิ คือ สัมมาทิฐิระดับโลกุตตระ หรือเหนือโลก เพราะทิฐิระดับนี้ ไม่มีกิเลสเจอปนจึงเป็นเหตุพ้นไปจากโลก

สัมมาทิฐิตั้งสองนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสชี้แนะว่า สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะที่จัดเป็นฝ่ายบุญ ย่อมอำนวยการวิบากขึ้นอย่างหนึ่ง กับสัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ และเป็นองค์มรรคอีกอย่างหนึ่ง

สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะจัดอยู่ในฝ่ายบุญ อำนวยการวิบากขึ้น หมายถึง เห็นว่า การให้ทานมีผล การบูชามีผล การเช่นสรวงมีผล กรรมดีกรรมชั่วมีผล โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามี บิดามี โอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมี แล้วประกาศซึ่งโลกนี้และโลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างเห็นจริงด้วยตัวเอง และแสดงให้ผู้อื่นรู้ตามได้ด้วยก็มี

สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค หมายถึง สัมมาทิฐิที่เป็นตัวปัญญา ปัญญาบริสุทธิ์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยะสัมโพชฌงค์ ของผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี ผู้กำลังเจริญอริยมรรคอยู่

สัมมาทิฐิจึงมีความสำคัญ เนื่องจากเป็นรากฐานกุศลธรรมทั้งปวง ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่บังเกิดได้เกิดขึ้น และที่เกิดแล้วได้เจริญยิ่งขึ้นเหมือนอย่างสัมมาทิฐินี้เลย

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสรับรองสัมมาทิฐิเป็นปัจจัยให้บรรลุผลดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยขึ้น ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทิ สัมมาทิฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อการตรัสรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งอริยสัจ ๔

ก็ฉันทันที ภิกษุผู้เป็นสัมมาทิฐิย่อมหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักรู้ตามความจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางนำไปสู่ความดับทุกข์”

สัมมาทิฐิจัดเป็นข้อแรกในมรรค ๘ นั้น เพราะว่าถ้าไม่มีสัมมาทิฐิเสียแล้ว มรรคที่เหลือก็เกิดขึ้นไม่ได้ ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้าได้อย่างไร คือ เมื่อมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวาจา สัมมากรรมมันตะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมากรรมมันตะ สัมมาอาชีวะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวายามะ สัมมาสติจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสติ สัมมาสมาธิจึงพอเหมาะได้”

๒. สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ คือ ๑) คำร้ออกจากกาม ๒) คำริในทางไม่พยายาบาท
 - ๓) คำริในทางไม่เบียดเบียน
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือ ๑) เว้นจากการพูดปด ๒) เว้นจากการพูดส่อเสียด
 - ๓) เว้นจากการพูดหยาบ ๔) เว้นจากการพูดเพื่อเจ้า
๔. สัมมากรรมมันตะ การงานชอบ คือ ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) เว้นจากการลักทรัพย์
 - ๓) เว้นจากการประพฤตินอกใจในกาม
๕. สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ คือ เว้นจากมิจฉาชีพ ประกอบด้วยสัมมาชีพ
๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ คือ ๑) พยายามไม่ให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน
 - ๒) พยายามละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) พยายามให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน
 - ๔) พยายามยังกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้อยู่ต่อไป
๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ คือระลึกในมหาสติปัฏฐาน ๔ คือ
 - ๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาให้เห็นกายในกาย
 - ๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาให้เห็นเวทนาในเวทนา
 - ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาให้เห็นจิตในจิต
 - ๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาเห็นธรรมในธรรม

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงมหาสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ว่าเป็นทางสายเอก หรือสายเดียว ที่จะพาให้ผู้เป็นโยคาวจรได้ถึงความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ที่ว่า "เอกายโน ภิกษุเว อหิมคฺโค สุตตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมตฺกุกฺกมฺยา ญฺญาญฺสุส อธิคฺกมฺยา นิพฺพานํสุส สจฺฉิกิริยาชฺช" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางสายนี้เป็นทางสายเอก เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์

ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงแห่งความโศกและความร่ำไรร่ำพัน เพื่อการบรรลุญาณ เพื่อกระทำให้
แจ้งซึ่งพระนิพพาน”

และทรงได้ตรัสรับรองว่า “หากผู้ใดปฏิบัติตามมหาสติปัฏฐาน ๔ แม้ข้อใดข้อหนึ่ง
อย่างจริงจัง และต่อเนื่องกันเป็นประจักษ์เห็นด้วย ผู้นั้นจะต้องได้บรรลุพระอรหันต์หรือ
พระอนาคามีอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน ในชาตินี้ภายใน ๗ วัน หรืออย่างช้าไม่เกิน ๗ ปี”

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ จนบรรลุฌานทั้ง ๔ คือ

๑) บรรลุปฐมฌาน เพราะมีจิตสังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากกุศลธรรมทั้งหลาย
เป็นเหตุให้บรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข อันเกิดจากวิเวก

๒) บรรลุทุติยฌาน เพราะมีความสงบใสภายใน มีภาวะแห่งใจเป็นเอกัคคาตมุดขึ้น
ไม่มีวิตก วิจารณ์ เพราะวิจารณ์ระงับไป มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ

๓) บรรลุตติยฌาน เพราะปีติระงับไป มีแต่อุเบกขาและสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ

๔) บรรลุจตุตถฌาน เพราะละสุขทุกข์เสียได้ อันเนื่องจากโสมนัสโทมนัสดับไป
จึงทำให้บรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ มีแต่สติบริบูรณ์ เพราะอุเบกขา

สัมมาสมาธิ เป็นมรรคขั้นสูง เป็นขั้นสุดท้าย จากนั้นก็จะเข้าถึงโลกุตตรภูมิ เป็น
พระอริยบุคคล บรรลุนิพพานอันเป็นคุณธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ท่านเปรียบอริยมรรค ๘ คู่เชิงอกเสี้ยนเด็ยวประกอบไปด้วยเชิงอก ๘ เกลียว จะเลือก
มาปฏิบัติสายใดสายหนึ่งไม่ได้ จะต้องดำเนินไปตามลำดับ โดยมีสัมมาทิฏฐิเป็นองค์ธรรมสำคัญ
อันดับแรก องค์มรรคที่เหลือก็จะตามมาโดยอัตโนมัติ ผลสุดท้ายคือการสำรอกกิเลส ละกิเลสได้
เด็ดขาด บรรลุนิพพาน

ยกพระอริยบุคคลสัก ๒ บุคคลเป็นตัวอย่าง

๑) พระพาหิยะทวารุจิริยะ ปราธมนาเป็นพระอรหันต์ในชาตินี้ จึงมุ่งหน้าเพื่อเฝ้า
พระพุทธเจ้าสดับฟังพระธรรม พบพระพุทธเจ้าในขณะที่ทรงบิณฑบาต ก็กราบทูลพระพุทธเจ้าให้
ทรงแสดงธรรม ถึง ๓ วาระ พระพุทธเจ้าทรงทราบความแกร้อบแห่งญาณของพาหิยะทวารุจิริยะ
ได้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ ๆ ว่า “เมื่อเห็น ก็สักว่าเห็น เมื่อได้ยิน ก็สักว่าได้ยิน เมื่อรู้ ก็สักว่ารู้
เมื่อรู้แจ้งก็สักว่ารู้แจ้ง หากทำได้แบบนี้ เธอก็ย่อมไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกหน้า ไม่มีในโลก
ทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์”

ก็ไม่มีเวลา เพราะเวลาสัมพันธ์กับแสง แสงเป็นตัวกำเนิดของเมแทบอลิซึมทั้งปวง เช่น ทำให้เซลล์เราแก่ลง จึงเกิดเวลา เกิดอดีต อนาคต มีอนิจจัง ทุกขัง เกิดปฏิจจสมุปบาท อิทัปปัจจตา ฯลฯ นิพพาน เป็นสภาวะที่อยู่เหนืออิทธิพลของแสงและเวลา การจะทำความเข้าใจนิพพานด้วยมันสมองเป็นไปได้ไม่ได้ เพราะระบบประสาทก็ทำงานอยู่ภายใต้อิทธิพลของแสงและเวลา นิพพานสามารถเข้าถึงได้ด้วยจิตเท่านั้น อนิจจัง ทุกขัง สามารถทำความเข้าใจด้วยสมองและความคิดได้ เพราะอนิจจัง ทุกขัง ก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลของแสงและเวลาเช่นเดียวกัน แต่ “อนัตตา” ต้องกำหนดจิตที่ปัจจุบันขณะ เมื่อเข้าสู่ปัจจุบันขณะอย่างจริงแท้ ความเป็นจริงของธรรมชาติจะบังเกิดขึ้น จะเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่า อุปาทาน ตัวตน การเกิดดับ แสง และเวลาทั้งหลายเหล่านี้ไม่มีอยู่จริง เมื่ออุปาทานไม่มีอยู่จริง เวทนา กิเลสตัณหา ภพชาติ สัญญา สังขาร รูปขันธ์ นามขันธ์ ซึ่งล้วนแล้วเป็นปัจจัยประกอบของอุปาทาน(ตัวตน) ก็ไม่มีอยู่จริงด้วย ดังนั้น ผู้บรรลุเข้าสู่นิพพานจะพบกับความว่างอย่างยิ่ง สุขอย่างยิ่ง ผู้เข้าสู่สภาพธรรมนี้จะไม่เกิดมาในสังสารวัฏอีกต่อไป เพราะภพภูมิทั้ง ๓๑ ภพก็ล้วนเกี่ยวข้องกับแสงและเวลา เมื่อเข้าถึงในธรรมขั้นสูงสุดของธรรมชาติแล้ว ขจัดอวิชชาได้หมด จึงไม่มีการเกิดอีก^๔

นิพพาน คือ การดับกิเลสโดยสิ้นเชิง แยกได้หลายระดับ ตั้งแต่ นิพพาน ๑, นิพพาน ๒ อย่าง, นิพพาน ๕ อย่าง มีอรรถาธิบายดังนี้

๓.๒.๑.๒.๑ นิพพาน ๑ อย่าง หรือ ๑ ประเภทนั้น หมายถึงว่าโดยรส มีรสเดียวคือ วิมุตติรส

๓.๒.๑.๒.๒ นิพพาน เป็นธรรมชาติที่พ้นจากกิเลสเครื่องร้อยรัด พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด นิพพานโดยปริยายมี ๒ ลักษณะ ที่ปรากฏในตำราเรียนพระอภิธรรม คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ยังเป็นไปกับกับขันธ์ ๕ หมายถึง การที่ประหาณกิเลสให้หมดสิ้นแล้ว (กิเลสนิพพาน) แต่ขันธ์ ๕ ยังมีการเกิดดับสืบต่ออยู่ (ยังมีชีวิตอยู่) พระอรหันต์ที่ดับกิเลสแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่หรือเบญจขันธ์เหลืออยู่

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ปราศจากขันธ์ ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ (ผู้หมดจดจากกิเลส) และสิ้นชีวิตไปแล้ว (คือ กิเลสไม่เหลือ ขันธ์ ๕ ก็ไม่เหลือ) หรือเรียกว่า ปรีนิพพาน (ปรี = ทั้งหมด) เมื่อปรีนิพพานแล้ว จิต + เจตสิกและรูปจะหยุดการสืบต่อและดับลงโดยสิ้นเชิง (คือเมื่อปรีนิพพานไปแล้ว ก็จะไม่มีการเกิดอีกหรือไม่มีภพชาติต่อไปอีก)

^๔ ทันทแพทย์สม สุจิรา, ไลน์สไตน์พบ พระพุทธเจ้าเห็น, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๖.

^๕ พระอรหันต์ที่ดับกิเลสแล้ว ไม่มีเบญจขันธ์เหลืออยู่ เป็นการอธิบายมุ่งหมายเอาขั้นมาเป็นการแยกประเภท

ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๓ ข้อ ๒๑๖ ในนวนกนิบาต อังคุตตรนิกาย มีอรรถาธิบายไว้ว่า คำว่า สอุปาทิเสสนิพพาน เป็นนิพพานของบุคคลผู้ดับกิเลสบางส่วน แต่ยังเหลือบางส่วน โดยท่านยกเอาบุคคลมาอธิบายเกี่ยวกับการละกิเลสเป็นไปตามลำดับตั้งแต่พระโสดาบันบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระอนาคามีบุคคล ทั้ง ๓ บุคคลนี้ ได้ละสังโยชน์ ๑๐ ประการ เหล่าไหนได้บ้าง มาถึงพระอรหันต์ที่ท่านละได้เด็ดขาด สามารถแบ่งออกเป็นบุคคล ๕ จำพวก ในพระสูตรนี้ท่านไม่มุ่งประเด็นเรื่องขั้น แต่มุ่งในส่วนของการละกิเลสหรือสังโยชน์ของพระอริยบุคคล

แต่สำหรับพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ได้กล่าวถึง สอุปาทิเสสนิพพานบุคคล ๕ จำพวก คือ พระอนาคามี ๕, พระสกทาคามี ๑, พระโสดาบัน ๓, หรืออีกนัยหนึ่ง สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง พระเสขบุคคล บุคคลผู้ยังต้องศึกษา อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง พระอเสขบุคคล บุคคลที่ไม่ต้องศึกษา (หมายถึงพระอรหันตบุคคล)

๓.๒.๑.๒.๓ นิพพาน โดยแนวนิโรธ ความดับกิเลส ๕ ประการ^๖ คือ

๑. วิมุกตนิโรธ แปลว่า ดับกิเลสด้วยการข่มไว้ด้วยอำนาจของฌาน
๒. ตทงฺกนิโรธ แปลว่า ดับกิเลสด้วยกรรมคู่ปรับ หรือ ดับกิเลสได้ชั่วคราว
๓. สมุจฺเจตนิโรธ แปลว่า ดับกิเลสได้เด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค
๔. ปฏิปฺสฺสทุทฺธนิโรธ แปลว่า ดับกิเลสได้ด้วยความสงบ บรรลุโลกุตตรผล
๕. นิสฺสรณนิโรธ แปลว่า ดับกิเลสได้ด้วยการสลัดออก ได้แก่ อมตธาตุ

นิโรธ ๓ ตัวหลัง ได้แก่ สมุจฺเจตนิโรธ ปฏิปฺสฺสทุทฺธนิโรธ และนิสฺสรณนิโรธ เหล่านี้คือ มรรค ผล นิพพาน ได้แก่ นิพพานที่แท้จริง

ปัจจัยให้ถึงพระนิพพาน คำว่า ปัจจัย ในที่นี้ หมายถึง วิธีการให้เข้าถึงพระนิพพาน เพราะพระนิพพานไม่มีเหตุปัจจัย เป็นอสังขตธรรม อันปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้แล้ว ในวินิตสูตร ให้กล่าวถึงวิธีการหรือแนวทางเข้าถึงพระนิพพานไว้ ผู้ที่จักเข้าไปสู่พระนิพพานได้จักต้องใช้หลักธรรมที่เรียกว่าวิสุทธิ ๗ ประการ โดยท่านเปรียบเทียบเหมือนคนเดินทางไปสู่เป้าหมายหรือที่

^๕ วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, สารานุกรมเกี่ยวกับพระอภิธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗.

^๖ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

ต้องการจะไปจักต้องใช้รถ ๑ ผลัด จึงจะไปสู่เป้าหมายได้ สรุปย่อ ๆ ในวิสุทธิ ๑ ประการเข้าในไตรสิกขา คือ ข้อที่ ๑ ศีลวิสุทธิ จัดอยู่ในศีลสิกขา ข้อที่ ๒ คือ สมาธิวิสุทธิ จัดอยู่ในสมาธิสิกขา และตั้งแต่ ข้อ ๓ - ๑ เป็นปัญญาวิสุทธิ จัดเข้าในปัญญาสิกขา

๓.๒.๑.๓ น หิ ปพฺพชิตฺโต ปรุปรมาติ

สมโณ โหติ ปรี วิหะยนฺโต ฯ

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต

ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ^{๑๑}

มีอรรถกถาแก่ ดังนี้ น หิ ปพฺพชิตฺโต ปรุปรมาติติ โย อธิวาสนขณฺตวิวิทิตฺตดา ปรี อุปรมาเตติ พาเรติ หีเสติ, โส ปพฺพชิตฺโต นาม น โหติ, จตุตฺถปาโท ปน ตสฺเสว เวจจํ.

บาทพระคาถาที่ว่า “น หิ ปพฺพชิตฺโต ปรุปรมาติ” ความว่า ผู้ใดเข้าไปเบียดเบียนบีบคั้น คือทำร้าย, ผู้นั้นหาได้ชื่อว่า เป็นบรรพชิตไม่ ส่วนบาทที่ ๔ ก็จัดเป็นไวพจน์ของพระบาลีบาทที่สามนั้นๆ

น หิ ปพฺพชิตฺโตติ เอตฺสฺส หิ น สมโณ โหตีติ เวจจํ, ปรุปรมาติติ เอตฺสฺส ปรี วิหะยนฺโตติ เวจจํ.

ก็พระดำรัสที่ว่า “น สมโณ โหติ” ก็เป็นไวพจน์ของพระดำรัสที่ว่า “น หิ ปพฺพชิตฺโต” นี้, พระบาลีที่ว่า “ปรี วิหะยนฺโต” ก็เป็นไวพจน์ของบทที่ว่า “ปรุปรมาติ” นี้ๆ

อลวา ปรุปรมาติติ สีลุปมาติ. สีลฺลหิ อุตฺตมตฺถเณน ปฺรณฺติ วุจฺจติ. โย จ สมโณ ปรี ยํ กิลฺยจฺจ สคฺคํ วิหะยนฺโต ปรุปรมาติ โหติ, อตฺตโน สีลํ วินาสโก โส ปพฺพชิตฺโต นาม น โหตีติ อตุโถ.

อีกประการหนึ่ง บทว่า “ปรุปรมาติ” แปลว่า “ผู้ที่เข้าไปฆ่าศีล” เพราะศีลคัมภีร์เรียกว่า “ผู้อื่น” โดยอรรถว่า สูง หมายความว่า สมณะใดที่กำลังเบียดเบียนผู้อื่น คือ สัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าเข้าไปฆ่าสัตว์อื่น สมณะนั้นก็ชื่อว่า ทำศีลของตนให้พินาศ จะชื่อว่า เป็นบรรพชิตไม่ได้ๆ

อลวา โย อธิวาสนขณฺตียา อภาวโต ปรุปรมาติ โหติ ปรี อนฺตมโส ทํสมกสมฺปิ สลฺยจฺจ ชีวิตา โวโรเปติ, โส น หิ ปพฺพชิตฺโต. ก็การณา? มลฺลสฺส อปพฺพชิตฺตดา.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดที่เป็นผู้เชื่อว่าเข้าไปฆ่าผู้อื่น เพราะไม่มีอธิวาสนขันธ์ คือ จงใจปลงผู้อื่นโดยที่สุดแม้เหลือบและยุ่งให้ตกไปจากชีวิต ผู้นั้นก็หาได้ชื่อว่าบรรพชิตไม่, ถามว่าเพราะเหตุไร? แก้วว่า เพราะมลทินยังเป็นความแปดเปื้อนที่เขายังละทิ้งไม่ได้ฯ

ปพฺพชยมคฺตโน มลฺ. ตสฺมา ปพฺพชิตฺตํ วุจฺจตีติ อิทฺถํ ปพฺพชิตลฺกฺขณํ. โยปีนฺทเว โข อุพฺพาเตติ น มาเรติ, อปิจ ทณฺฑาทิหิ วิเหเสติ, โส ปรี วิเหยนฺโต สมฺโณ น โหติ. กิการณา? วิหสาย อสมิตฺตฺตา สมิตฺตฺตา หิ ปาปานํ สมฺโณติ ปวฺจฺจตีติ อิทฺถํ สมณฺณลฺกฺขณํ.

มลทินที่ตนกำลังละอยู่, เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกว่า บรรพชิต, จริงอยู่ การละทิ้งมลทินนี้ เป็นลักษณะของบรรพชิต แม้บุคคลผู้ใดไม่เข้าไปเบียดเบียนเลยแต่ก็ไม่ฆ่าให้ตาย เป็นเพียงเบียดเบียนด้วยอาวุธมีท่อนไม้เป็นต้น, บุคคลนั้น ที่กำลังเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ จะชื่อว่าเป็นสมณะไม่ได้ ถามว่าเพราะเหตุไร? แก้วว่า เพราะความเบียดเบียนยังเป็นโทษที่เข้าสงบระงับไม่ได้ เพราะบาปทั้งหลาย เป็นบาปที่เข้าสงบระงับได้แล้ว จึงจะตรัสเรียกว่า “สมณะ” เหตุนั้น การสงบระงับบาปได้นี้ จึงเป็นลักษณะของสมณะ^{๑๒}

อธิบายในบาทคานานี้ มุ่งเรื่องศีลเป็นสำคัญ สำหรับผู้เป็นนักบวชศาสนาพุทธแล้ว ศีลเป็นเบื้องต้นแห่งคุณธรรมทั้งหลาย การไปเผยแผ่ธรรมแล้ว ผู้เผยแผ่จักต้องตั้งมั่น หรือดำรงมั่นอยู่ในศีล ศีล คือ เจตนาที่จะงดเว้นจากความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจด้วย เจตนางดเว้นทุจริตทางกาย ทางวาจา ท่านเรียกว่า เจตนาศีล การงดเว้นทางมโนทุจริต ความชั่วทางใจ ๓ อย่าง คือ (๑) อภิขมา ความโลภอยากได้ของคนอื่นในทางทุจริต ไม่ชอบธรรม (๒) พยาบาทคิดปองร้ายผู้อื่น (๓) มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เป็นต้น^{๑๓} ความปกติทางกาย วาจา ซึ่งแน่นอนว่า ถ้าใจไม่ประกอบด้วยขันติธรรมประเภทสติศึกษาขันธ์ หรืออธิวาสนขันธ์แล้ว ย่อมจักทำผิดศีล ซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งความปกติทางกาย วาจาได้ ถ้านักบวชหรือนักประกาศศาสนาของพระพุทธองค์ ไปทำร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่นแล้ว ย่อมไม่ชื่อว่าบรรพชิต และสมณะ เพราะได้ประพฤติกายกรรม วชิกรรมอันเป็นโทษเสียแล้ว

นัยยะแห่งคำว่า บรรพชิต ก็เช่นกัน แปลว่า ผู้เว้นชั่วทางกาย ทางวาจา คำว่า สมณะ แปลว่า ผู้มีความสงบระงับจากบาปอกุศลทั้งปวง ฉะนั้น ผู้ที่เป็นบรรพชิตก็ดี จักต้องเว้นจากการ

^{๑๒} พระสุตฺตฺโรจิตฺตฺยาน (แสง ชาติปาโล ป.๕.๖), พุทฺธวิทฺยานาฐุ เล่ม ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๕-๑๖๗.

^{๑๓} วคิน อินทสระ, ศีล สมานธิ ปัญญา (หลักการศึกษเพื่อพัฒนาชีวิต), พิมพ์ครั้งที่ ๒,

เข้าไปทำร้ายผู้อื่น หรือนักบวชศาสนาอื่น เป็นสมณะก็ดี จักต้องเว้นจากบาปอกุศลที่เกิดขึ้นในใจ ดำรงอยู่ในศีลาจารวัตรเท่านั้น

๓.๒.๒ พระคาถาที่ ๒

สพฺพปาปสฺส อภินิ กุสลสฺสุปสมฺปทา

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง หรือการไม่ทำบาปทั้งปวง การบำเพ็ญกุศล คือความดีให้ถึงพร้อม การทำจิตใจของตนให้สงบใสบริสุทธิ์.^{๑๔}

คำสอนในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า พระพุทธโอวาท เมื่อสรุปรวมลงมาแล้วจะได้หลักการใหญ่ ๆ เพียง ๓ หลัก คือ ๑. หลักละชั่ว ๒. หลักทำดี ๓. หลักชำระจิตใจ

หลักการทั้ง ๓ นี้ ถือว่าเป็นงานที่สำคัญของมนุษย์ เราจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนา สอนเน้นหนักในเรื่องความประพฤติปฏิบัติ แม้แต่พระพุทธองค์ก็ทรงสรรเสริญการปฏิบัติบูชา ต่างจากศาสนาประเภทอื่นๆ สอนให้ศาสนิกชนนับถือบูชาเทพเจ้า นับถือธรรมชาติ หรือจงรักภักดีสวดอ้อนวอนต่อพระเจ้าผู้สร้างโลก ด้วยอามิสบูชา

งานอันดับแรกของพุทธศาสนิกชน คือ งานละชั่ว ถือว่าเป็นบันไดขั้นแรก ไม่มีงานใดที่ง่ายกว่างานละชั่ว เพราะว่าเพียงแค่ออยู่เฉยๆ ไม่แสดงพฤติกรรมทางกาย วาจา ไม่ต้องลงทุนลงแรงมากมาย ทำกันได้ทุกเพศวัย ทุกฐานะ ทุกชนชั้น สามารถทำงานละชั่วได้เท่ากันหมด แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนามีอุดมการณ์ไม่ประสงค์ให้พุทธศาสนิกชนเป็นคนชั่ว ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใด เพราะการทำชั่วเป็นความผิดต่อหลักการศาสนา

งานอันดับที่สอง คือ งานทำดี เป็นการแสดงออกให้เห็นอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาว่า เมื่อไม่ทำชั่วแล้ว อย่าหยุดอยู่เพียงแค่นั้น แต่ยังสอนให้มุ่งทำความดีต่อไป ตั้งแต่พระคาถาแรกสอนให้ไม่เบียดเบียนกันในมวลมนุษยชนเท่านั้น ยังสอนให้พยายามเอื้อเพื่อแผ้วแผ้วทำความดีต่อกันอีก มุ่งให้มันพัฒนาปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้น อย่าหยุดแค่ไม่ทำชั่ว จักต้องมีความก้าวหน้า ด้วยการทำความดีที่เป็นประโยชน์ต่อคนอื่นหรือส่วนรวมด้วย

งานอันดับที่สาม คือ งานชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นการแสดงให้เห็นอุดมการณ์สูงสุดของพระพุทธศาสนาว่า ความบริสุทธิ์นั้น ไม่เพียงแค่แสดงกิริยาวาจาอ่อนโยนต่อบุคคลอื่นที่เป็นรูปลักษณะภายนอกเท่านั้น ยังไม่เพียงพอ เพราะความชั่วร้ายอาจแอบแฝงอยู่ในภายในได้

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

แม้ว่าเว้นชั่วแล้ว ทำความดีแล้วก็ตาม แต่ถ้าใจยังไม่สะอาด ไม่ผ่องใส งานละชั่ว ทำความดี ย่อมเป็นไปไม่ได้ไม่ตลอด เพราะว่าจิตใจยังมีได้ขัดเกลา ผู้ที่จักเว้นชั่วและทำดีได้อย่างแท้จริง จิตใจจักต้องสะอาดด้วย ฉะนั้น จิตใจเป็นเรื่องสำคัญในทัศนะพระพุทธศาสนา

ความสะอาดของจิตใจ ก็คือ ลักษณะของจิตที่ปราศจากกิเลส ลักษณะของคนที่มีจิตใจสะอาด มีใจสูง ดังที่ยกไว้ว่า “ผู้ใดสามารถมองเห็นเมื่อยของคนอื่น แล้วนี้กว่าเหมือนแม่ของตน เห็นทรัพย์ของคนอื่นแล้วนี้กว่าเหมือนกระเบื้องแตก เห็นชีวิตของคนอื่นสัตว์อื่นว่าเสมอเหมือนกับชีวิตของตนเองได้ ผู้นั้นเป็นบัณฑิตมีใจสูง”

๓.๒.๒.๑ สัพพปาปสุต อกรณ์ การไม่ทำชั่วทั้งปวง

แก้ข้อความในพระคาถาที่ ๒ บทที่ ๑ ดังนี้

ทุขยคาถาย สัพพปาปสุตาสติ สัพพากุสลสุต.

บทที่ว่า “สัพพปาปสุต” ที่ในพระคาถาที่สองแปลว่า อกุศลทั้งหมดฯ

อกรณ์นุติ อนุปปาทน.^{๑๕} การไม่ยอมให้เกิดขึ้นชื่อว่า “การไม่ทำ”^{๑๖}

ความหมายของ “ชั่ว” หรือ “ความชั่ว” สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า) ผู้เป็นบิดาแห่งการศึกษาธรรมในประเทศไทย ได้นำหลักการพระพุทธโอวาท ๓ ประการ มานำเสนอต่อจากพระรัตนตรัย เมื่อเรียนรู้เกี่ยวกับพระรัตนตรัยแล้ว การเข้าถึงพระรัตนตรัยโดยการถือสรณคมน์ เรียกว่า เข้าถึงพระรัตนตรัยด้วยทั้งกาย วาจา และใจ เป็นชีวิตจิตใจ ทั้งชีวิตจักต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากการตกไปเป็นทาสของอารมณ์เข้ายวนด้วยอำนาจความโลภ ความโกรธ ความหลง พร้อมกับยึดมั่นในหลักธรรมคำสั่งสอนพุทธศาสนา

การดำเนินชีวิตตามหลักการอันเป็น “หัวใจพระศาสนา” ต้องเป็นไปตามลำดับคือ ละชั่ว ทำดี และทำใจให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง

คำว่า ละชั่ว เว้นชั่ว อย่าทำชั่ว เป็นคำพูดที่มักจะคุ้นหู คุ้นปาก ที่ว่าคุ้นหู คือ พ่อแม่ ครูอาจารย์ ท่านมักจะพูดอบรมสั่งสอนให้เราได้ยินอยู่เป็นประจำ ส่วนคุ้นปาก คือ เราไปอบรมสั่งสอนน้อง ๆ ลูก ๆ หลาน ๆ หรือผู้ได้บังคับบัญชา นับครั้งไม่ถ้วนเช่นกัน เพราะความที่ไม่

^{๑๕} พม่าเป็น สัพพสุต อกุสลกมมสุต.

^{๑๖} พระศรีสุทนต์โชติญาณ (แสง โชติปาโล ป.ธ.๖), พุทธวิทยานำรู้ เล่ม ๒, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖๗.

เชื้อฟังคำสอนพ่อแม่ครูอาจารย์ จึงเป็นมูลเหตุให้ชีวิตคนส่วนมากหักเหเปลี่ยนแปลง พบตัวเองอีกครั้งก็อยู่ในห้องขัง ถูกฟ้องร้องดำเนินคดีความ หรือถูกไล่ออกจากราชการ

ในสมัยปัจจุบัน ถ้าไปสอนว่า สุรายาเมาเป็นสิ่งไม่ดี คนในยุคนี้ไม่เชื่อแน่นอน เพราะดื่มสุรามีเพื่อนฝูงมาก กว้างขวางในสังคม สนุกสนาน มองไม่เห็นโทษอะไร ไม่ยอมเลิกดื่มแน่นอน จำต้องใช้กุศโลบายอธิบายเหตุผลให้เห็นชัดด้วยใจจริงแล้ว ถึงยังละไม่ได้ อย่างน้อยก็สารภาพความผิดออกมาให้เห็น

ในประมวลกฎหมายอาญาในปัจจุบัน ได้รวบรวมความผิดต่าง ๆ ไว้เป็นหมวดหมู่เทียบกับศีล ๕ ได้ดังนี้

ศีลข้อที่ ๑ เว้นจากการทำลายชีวิตนั้น กฎหมายถือว่าเป็นการประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกายของผู้อื่น ไม่ถึงต้องฆ่าก็มีความผิดแล้ว เช่น พยายามฆ่า ทำร้ายให้บาดเจ็บสาหัส บาดเจ็บไม่สาหัส กักขังหน่วงเหนี่ยวทำให้เสียอิสรภาพ ฯลฯ เหล่านี้ ย่อมผิดกฎหมายของบ้านเมือง ดังนั้นการห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิตตามศีลข้อที่ ๑ จึงควรนำการประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกายรวมเข้าไปด้วย

ศีลข้อที่ ๒ เว้นจากการลักทรัพย์หรือถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นมิได้ให้ นั้น กฎหมายถือว่าเป็นการประทุษร้ายต่อทรัพย์สินของผู้อื่น การประทุษร้ายต่อทรัพย์สินนั้น มิได้มีเฉพาะลักทรัพย์อย่างเดียวมีหลายอย่าง เช่น ลักทรัพย์ วิ่งราวทรัพย์ ชิงทรัพย์ ปล้นทรัพย์ (ลัก วิ่ง ชิง ปล้น) ยักยอกทรัพย์ น้อโกงทรัพย์ จนถึงทำให้เสียทรัพย์ การที่กฎหมายได้แยกการประทุษร้ายต่อทรัพย์ออกเป็นหลาย ๆ อย่างนั้น เพื่อกำหนดโทษให้แตกต่างกันไป หนักบ้าง เบาบ้าง เช่น ลักทรัพย์นั้น มีโทษน้อยกว่าชิงทรัพย์ หรือปล้นทรัพย์ หรือการลักทรัพย์เป็นอาญาแผ่นดิน ส่วนการยักยอกทรัพย์น้อโกงทรัพย์เป็นความผิดส่วนตัว ซึ่งต่างกันโดยที่ความผิดส่วนตัวนั้น ถอนฟ้องหรือยอมความกันได้ ถ้าเป็นอาญาแผ่นดินนั้นจะยอมความกันไม่ได้ (การยอมความคือการตกลงกันแล้วถอนฟ้อง) ศีลข้อที่ ๒ นี้เป็นการเว้นจากการถือเอาของเขาที่มีได้ให้ จึงเป็นการรวม ๆ ไม่ว่าจะเป็นประเภทใดก็ตาม ถ้าเขามีได้ให้แล้ว ถือว่าผิดศีลข้อนี้ทั้งนั้น

ศีลข้อที่ ๓ เว้นจากการประพฤตินอกใจในกามทั้งหลาย ไม่ล่วงละเมิดในสตรีอันมิใช่ภรรยาตน แม้หญิงที่หมั้นแล้ว ความผิดพวกนี้ในทางกฎหมายถือว่าเป็นความผิดทางเพศ คืออนาจาร ข่มขืน และกักขังหน่วงเหนี่ยว

ศีลข้อที่ ๔ เว้นจากการพูดเท็จ กล่าวคำสัจย์ เชื่อถือได้ ไม่ลวงโลก ความผิดในทางกฎหมายบ้านเมืองในศีลข้อนี้ มีอยู่หลายหมวดหมู่ด้วยกัน พูดเท็จแล้วทำให้เขาเสีย

ทรัพย์สิ้นเงินทองก็มี ทำให้เขาเสียหาย เสียชื่อเสียงก็มี หรือความผิดฐานแจ้งความเท็จ ร้องเรียนเท็จ พยานเท็จ ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นความผิดอาญาแผ่นดิน

พุทธธรรมมีกุศลกรรมบถ ๑๐ (ทางแห่งความดี) กำหนดแนวทางในการทำความดีไว้ ๑๐ ประการ การกระทำทางวาจาหรือวจีกรรมได้กำหนดข้อไว้ในทางวจีกรรมไว้ ๔ ประการ คือ

๑) ละมุสาวาท เว้นจากการพูดเท็จ หลอกลวง
 ๒) ละปิตุณาวาจา เว้นจากการพูดส่อเสียด ยุยง
 ๓) ละพรุสาวาจา เว้นจากการพูดหยาบคาย ดูถูกดูหมิ่นคนอื่น
 ๔) ละสัมผัปปลาปะ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดให้ถูกกาล พูดให้เป็นอรรถเป็นความ เป็นหลักฐาน เชื่อถือได้

ดังนั้น ผู้หวังความเจริญ จึงควรระมัดระวังการพูดจาพาที ให้มีความจริงใจ โดยเว้นจากการพูดทุจริตทั้ง ๔ อย่างที่กล่าวมานี้

ศีลข้อที่ ๕ เว้นจากการดื่มเครื่องดองของมีนเมา อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท การดื่มเครื่องดองของเมา เป็นเหตุให้ขาดสติ เมื่อขาดสติก็ตั้งอยู่ในความประมาท

ประมวลกฎหมายอาญาได้กำหนดโทษผู้ดื่มสุราหรือของเมาอย่างอื่นไว้ในหมวดลหุโทษดังนี้ “ผู้ใดเสพสุราหรือของเมาอย่างอื่นจนเป็นเหตุให้ตนเมาประพฤตินุ้ยวาย หรือครองสติไม่ได้ ขณะอยู่ในถนนสาธารณะหรือสาธารณสถาน ต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๕๐๐ บาท”

ศีลและอบายมุข จึงเป็นเรื่องที่จะต้องละ หรือเว้นจากการประพฤติปฏิบัติ ถ้ากระทำลงไปก็ได้อธิบายว่าประพฤตินุ้ย ชั่วมากชั่วน้อยอยู่กับผลแห่งการกระทำกระทบต่อบุคคลอื่น หรือสัตว์อื่น ถ้าผลกระทำกระทบต่อชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิ้น จิตใจ ต่อผู้อื่นมาก ทำให้เขาเสียหาย หรือได้รับความเดือนร้อนเจ็บปวด ย่อมมีผลทั้งคดีโลกและคดีธรรมแน่นอน^{๑๑}

๓.๒.๒.๑.๑ เครื่องมือตัดสินคำว่า “ชั่ว” มี ๒ บรรทัดฐาน คือ

บรรทัดฐานที่ ๑ หลักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นเครื่องมือตัดสิน การแสดงออกไม่ว่าจะเป็นทางกาย หรือทางวาจา เมื่อคนอื่นมาแสดงออกกับเรา ทำให้เราไม่ชอบ ไม่พอใจ

^{๑๑} สมพงษ์ จิระนนท์, พุทธศาสนิกชน, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : เม็ดสีการพิมพ์ แอนด์ แพก, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๒๒.

ไม่ต้องการ หรือเราไปแสดงพฤติกรรมเช่นนั้นกับผู้อื่น ทำให้คนอื่นไม่ชอบ ไม่พอใจ การกระทำนั้นแหละ คือ ความชั่ว ให้เว้นเสีย

บรรทัดฐานที่ ๒ หลักพิจารณาตนเองถึงสิ่งที่ทำให้ตัวเองชั่วลง ต่ำลง เลวลง ทรุดลง จนกระทั่งทำลายตนเอง นั้นแหละ คือ ความชั่ว ข้อนี้จึงต้องใช้ปัญญาพิจารณา

ดังนั้น กิริยามารยาท เช่นคำหยาบ คำพูดกระด้าง กิริยาโสโอหัง ถ้าเราทำกับเขา เขาไม่พอใจ ถ้าคำพูดดั่งกล่าวคนอื่นมาพูดกับเราบ้าง เราไม่พอใจ สรุปสิ่งนั้นเป็นความชั่ว ให้เว้นอย่าทำ พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า “อดทน อดทน อดทน น หนย น ฆาณเย บัณฑิตทำตนเป็นเครื่องเปรียบแล้ว ไม่พึงฆ่าเอง ไม่พึงยังบุคคลอื่นให้ฆ่า”

ขงจื้อนักปราชญ์ชาวจีนได้สอนไว้ว่า “ถ้าท่านไม่ต้องการให้ผู้อื่นกระทำต่อท่านอย่างไร ท่านก็ต้องไม่กระทำต่อเขาก่อนอย่างนั้น” อธิบายสั้น ๆ คือ อย่าทำแก่เขาในสิ่งที่เราไม่ต้องการให้คนอื่นกระทำต่อเรา

ในกรณีสามิเป็นนักเลงสุรา ภริยาก็เป็นนักเลงสุรา เกิดมีความต้องการอย่างเดียวกัน จะสรุปว่าเป็นความดีไม่ได้ จะใช้เครื่องมือตัดสินข้อแรกไม่ได้ จึงต้องใช้บรรทัดฐานที่ ๒ ตัดสิน คุณความชั่ว คือการดื่มเหล้า มีโทษภัยอะไรแก่คนดื่มบ้าง เรื่องสุขภาพกาย ความทรุดโทรม สติปัญญาถดถอย การควบคุมอารมณ์ลดต่ำลง ทรัพย์สินเงินทองย่อมสิ้นเปลืองไปกับสุรามา มีความเกียจคร้านในการทำงานเป็นคติประจำชีวิต ดังนี้ชีวิตจึงตกอยู่ในฝ่ายต่ำ ฉะนั้น ท่านให้ละชั่ว ที่จะมาทำลายตัวเราเอง และคนรอบข้างให้เศร้าหมอง พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อดทน ว กต ปาป อดทน สุกิลิสฺสติ ทำชั่วเอง ก็เศร้าหมองเอง”

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล ต้องใช้ปัญญาพิจารณา ในประเด็นการฆ่า ให้พิจารณาว่า คนอื่นและสัตว์อื่นรักชีวิต กลัวตายเหมือนกับเรา ไม่อยากให้ใครฆ่าทั้งนั้น และประเด็นการดื่มสุรา มุ่งคุณผลของการดื่มสุรา หมอบริคเล่า หมอสอนศาสนาคริสต์ในประเทศไทย ได้เขียนบทความเกี่ยวกับสุรา ไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ ว่า “บัดนี้เราเห็นการชั่วในเมืองนี้อีก เป็นการชั่วร้ายกาจเสมอกับผี การชั่วที่เราพรรณนามานี้ คือ การดื่มเหล้า ขายเหล้า กินเหล้า การสุรานี้ร้ายกาจนัก การนั้นกำเริบขึ้นทุกปี ๆ ถ้าชาวเมืองทั้งปวงไม่ได้เร่งรัดชักชวนกันตัดรอนเสีย การชื่อนั้นก็จะทำลายเมืองนี้เสียเป็นแน่แท้

ประการที่หนึ่ง สุราทำให้กระเพาะอาหารวิปริตไป จึงให้เกิดโทษในตับด้วย ทำให้ตับเป็นโรคพองขึ้นใหญ่โต ถ้าผู้เลี้ยงเป็ดไก่เอาสุราระคนปนกับอาหารให้มันกินทุกวัน ๆ ตับมันจะโตใหญ่กว่าปกติ

ประการที่สอง คนที่กินสุราเป็นนิจนั้น เป็นอันตรายแก่เนื้อหัวใจ บางทีเนื้อหัวใจบีบรัดหนักเข้าคนนั้นก็ตายเร็ว บางทีลิ้นที่สำหรับปิดเปิดโลหิตเข้าออกในหัวใจ ลิ้นนั้นก็กลับแข็งกระด้างเหมือนกระดูก ให้ปวดร้าวในหัวใจเป็นคราวๆ แล้วก็ให้คนผู้นั้นตายไป”

ที่ว่าชั่วเป็นความชั่วในเนื้อตัวจริงๆ ใครจะรู้หรือไม่ ไม่สำคัญ ถ้าทำชั่วแล้วชั่วนั้น จะทำเขาให้ชั่วตาม คือ ทำให้เลวลง ให้พินาศ เพราะฉะนั้น ความชั่วให้ละ

เข้าสู่งานละชั่ว ถือว่าเป็นงานชั้นปฏิบัติการ จะต้องมีการซักซ้อมความเข้าใจเตรียมตัวเตรียมใจให้มั่นคงพร้อมที่จะละชั่ว โดยปราศจากความลังเลสงสัย อย่าลืมหลักที่ว่าชั่วเมื่อทำเข้าไปแล้ว มันทำให้เราชั่วลง เลวลง ทрудโทรมลงแน่นอน

ความยากลำบาก ความกระวนกระวาย ทนทุกข์ทรมาน จำต้องฝืนใจดเว้นงานละชั่วเป็นของยากจริง แต่เพียงชั่วระยะสั้น แต่จะสบายในระยะยาวเป็นปีๆ เหมือนการบ่งหนามเอาหนามออกจากเท้า ถ้ากลัวเจ็บ ไม่ยอมฝืนทนความเจ็บ ผลสุดท้ายต้องทุกข์ทรมานตลอดไป แต่ผู้ฉลาดแล้วยอมฝืนทนเจ็บ เพื่อบ่งหนามออก ทนเจ็บระยะสั้น ส่งผลให้ประสบความสุขสบายหายจากอาการเจ็บอีกยาวนาน

งานละชั่วที่ว่ายาก เนื่องจากความชั่วมาแนบสนิทจนกระทั่งยอมรับว่าเป็นตัวเราบางคนถึงขนาดรักเหล้ามากกว่าชีวิต มากกว่าลูกเมีย ตกเป็นทาสสุรา ขอมตายถ้าไม่ได้ดื่มเหล้า ความชั่วยึดครองจิตใจ เห็นผิดเป็นชอบ เปรียบได้กับการพรากรหมู่นอนออกจากสิ่งสกปรกโสโครก มันจักคั้นร่นกระวนกระวาย แต่คนเราไม่ใช้หมู่นอน การพรากรออกจากความชั่วพอจะมีหลักการ เพียงแต่ต้องปลุกฝังปัญญาเห็นชอบให้เกิดมีขึ้น

๓.๒.๒.๑.๒ งานละชั่ว มี ๒ งาน คือ งานปราบปราม และงานป้องกัน หรือจะเรียกว่างานละกับงานเว้นก็ได้ งานละเป็นวิธีการที่จะต้องจัดการกำจัดแก้ไขความชั่วที่มีอยู่แล้วให้เบาบางและหมดไป ส่วนงานเว้น คือ งานป้องกันไม่ให้ความชั่วมีว่มาเกิดขึ้นครอบครองจิตใจ มีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ หลักการสำรวจตัวเอง หมายถึงสำรวจความไม่ดีในตน มีอะไรบ้างที่ทำให้ตายตัวเราให้ทรุดโทรม เป็นเสียด พลังวิจิไม่งาม มีความชั่วที่ทำให้ครอบครวขาดความมั่นคง ความเลวใดบ้างที่ทำให้เราเป็นกาฝากในสังคม หรือความชั่วที่ทำให้ตายประเทศให้ย่อยยับ จักต้องใช้สติปัญญาตนเองอย่างแท้จริง ปราศจากอคติต่อตนเอง

ขั้นตอนที่ ๒ หลักการคัดสรรหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับความชั่ว ค่อยๆ ละไปที่ละขั้นตอน อย่ารีบร้อน ดำเนินไปตามแบบแผนในการละชั่ว มี ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ แบบรวบรัด เหมาะสำหรับคนใจเด็ดเดี่ยว คุณดัง พระพุทธเจ้าทรงสละราชสมบัติ ละทิ้งความฟุ้งเฟ้อหรูหราในพระราชวัง ที่เป็นประดุจดั่งโชตรวน ตัดสินพระทัยออกผนวชแสวงหาโมกขธรรม จนได้บรรลุพระอรหันต์ในที่สุด

ประการที่ ๒ แบบลึกรอน แบบค่อยเป็นค่อยไป เหมาะสำหรับบุคคลทั่วไปที่ยังมีกิเลสอยู่ในภายใน ที่ยังรอกฝังลึกในจิตใจ ทำให้สูญเสียความเป็นเอกราช การที่จะกู้เอกราชที่สูญเสียไปนานวัน จักต้องอาศัยความค่อย ๆ ลึกรอนกิ่งก้านสาขาทีละน้อย และสม่ำเสมอ พยายามละชั่วทีละเล็ก ๆ ทีละน้อย

งานเว้นชั่วก็ต้องพยายามหลีกเลี่ยงชั่วให้ห่างไกล เมื่อรู้ว่าชั่วซึ่งไม่ได้มาติดต้องตัวเรา ก็ไม่ควรไปเกี่ยวข้องกับหรือเสพคุณ งานเว้นเป็นเรื่องการจัดสิ่งแวดล้อมให้ตัวเราห่างไกลชั่ว เช่น การไม่ไปอาศัยอยู่ในแหล่งอบายมุข แหล่งสิ่งเสพติด ไม่ไปเสวนากับนักเลงสุรา หมั่นเตรียมการวางแผนป้องกันตัวเองอย่างแยกกายด้วยหลักโยนิโสมนสิการ

งานป้องกันถือว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุด พระท่านว่า “กันไว้ดีกว่าแก้” เมื่อรู้ว่าแหล่งไหน สถานที่ใดเป็นที่อโคจรไม่ควรเข้าไป พึงเว้นเสียเป็นการสร้างความปลอดภัยและปรับปรุงตนเองให้เป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่น สังคม และประเทศชาติ

บุคคลที่เราจะต้องชนะให้ได้ ไม่ใช่อื่นไกล คือ ตัวเราเอง งานละชั่วเว้นชั่วเป็นงานฝึกรบมจิตใจให้ชนะอารมณ์ของกิเลสภายในที่มายั่วให้โลภ ให้โกรธ ให้หลง

๓.๒.๒.๒ กุศลสุสุปสมุปทา การบำเพ็ญกุศล หรือความดีให้ถึงพร้อม

แก้ข้อความในพระคาถาที่ ๒ บาทที่ ๒ ดังนี้ อุปสมุปทาติ ปฎิลาโก. อภินิขมฺนุโต ปฎุจาย ยาว อรหตฺตมคฺคา กุสลสุส อุปฺปาทณฺ์ เจว อุปฺปาทิตสุส จ ภาวนา.

การได้เฉพาะชื่อว่า “การทำให้ถึงพร้อม” การทำกุศลให้เกิดขึ้นและเจริญกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญขึ้น เริ่มตั้งแต่เนกขัมมะคือการออกจกมิจฉาวิตก จนถึงพระอรหัตตมรรค^{๘๘}

อธิบายขยายความว่า ความดี เป็นบันไดขั้นที่ ๒ หลักการพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ศาสนิกชนหยุดเพียงแต่ละชั่ว เว้นชั่ว ถ้าพึงการงดเว้นชั่วทำตนไม่เป็นภัยต่อสังคม แต่ตนเองยังไม่ได้ประกอบคุณงามความดีเป็นการตอบแทนธรรมชาติ และสังคม ฉะนั้น คนที่นับว่าเป็นคนดีต้องมีหลักการทำดีเพิ่มเป็นงานเสียสละต่อสังคมและส่วนรวม โดยมากมนุษย์อยู่บนพื้นฐานความ

^{๘๘} พระศุภศรีโชติญาณ (แสวง โชติปาโล ป.ธ.๖), พุทธวิทยานำรู้ เล่ม ๒, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖๗.

ต้องการเป็นคนดี หรือมีความอยากดีเป็นต้นทุน อันจะนำมาซึ่งความภาคภูมิใจ มีกำลังใจในการสั่งสมความดีต่อไป

วิธีการทำดี โดยไม่ยอมละชั่ว ถือว่าเป็นการปฏิบัติผิดขั้นตอน หรือผิดธรรมชาติ เพราะชั่วก็ไม่ละไม่เว้น แต่อยากทำดี การทำเช่นนี้เรียกว่า ทำดีกลบชั่ว ดีเหมือนกันแต่ไม่คงทน เปรียบได้กับการประแ่งแต่งตัวโดยไม่ยอมอาบน้ำ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงวางลำดับแห่งการปฏิบัติธรรมะที่ถูกต้องวิธี ได้ผลแน่นอน จากการกำหนดหยาบ ๆ ก่อนไปสภาวะที่ละเอียด งานละชั่ว จึงต้องมาก่อน แล้วจึงทำดีต่อไป

๓.๒.๒.๒.๑ ความหมายของคำว่า “ดี” ถ้าเปรียบเทียบกับ “ชั่ว” แล้ว ถ้าความชั่วเป็นสีดำ ความดีก็คือสีขาว ความชั่วเป็นความมืด ความดีก็เป็นความสว่าง เป็นต้น

ความดี ก็คือ สิ่งที่เราทำให้คนอื่นเขาชอบ คนอื่นทำตอบเราเราก็ชอบ นี้เรียกว่า ดีชั้นนอก ส่วนดีชั้นใน คือ ตัวผู้ทำเอง เมื่อใดทำความดีแล้ว ก็จะเจริญรุ่งเรือง จิตใจสูงขึ้น มีความสุข ชงจื้อได้สอนไว้ว่า “จงปฏิบัติต่อพ่อแม่อย่างที่เราต้องการให้ลูกทำต่อเรา จงปฏิบัติต่อที่อย่างที่เราต้องการให้น้องทำกับเรา จงปฏิบัติต่อเพื่อนอย่างที่เราต้องการให้เพื่อนทำต่อเรา”

๓.๒.๒.๒.๒ ประเด็นทำดีในที่นี้ กินความกว้างรวมถึงการใช้ปิยวาจา และกว้างไปกว่านั้น คือ จักต้องมีจิตประกอบด้วยเมตตาด้วยในการทำดีทุกครั้ง สรุปความหมายของคำว่า ทำดี ได้แก่ การทำดีให้เกิดมีขึ้นที่ตัวเรา แล้วแสดงดีออกไปสู่คนอื่น เริ่มจากบุคคลใกล้ตัวก่อน แล้วแผ่ขยายวงกว้างออกไปทุกที่ ทุกสังคม ด้วยกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมอันประกอบด้วยเมตตา การทำดี ท่านเปรียบได้กับการกลิ้งครกขึ้นภูเขา ต้องฝืนใจทำต้องมีความอดทนอดกลั้นทนต่อ กระแสกิเลส โดยธรรมชาติจิตแล้ว พระพุทธองค์รับรองไว้ว่า “ปาปสุมี รมตี มโน ธรรมคาใจ ชอบยินดีในบาปเสมอ”

ความมุ่งหมายงานทำดีที่สมบูรณ์ในที่นี้ หมายถึงการทำเป็น ทำถูกต้อง ทำบ่อย ๆ จนเป็นนิสัย ไม่เลือกที่ ไม่เลือกบุคคล ไม่เลือกเวลา ทำได้ถึงระดับนี้ เรียกว่า ชั้นทำดี

การแสดงความรักปรนนิบัติที่เราฝึกให้กับลูกหลาน ให้รู้จักการไหว้ผู้ใหญ่ คอยอบรมสั่งสอนให้มีขึ้น ให้เกิดขึ้น จนเด็กรู้จักการไหว้ หรือไหว้เป็น ชั้นนี้เรียกว่า ภาวิตา อบรมให้มี ทำให้เป็น

ขั้นต่อไปเป็นเรื่องการสั่งสม คือทำให้มาก ๆ ทำบ่อย ๆ ทำสม่ำเสมอ เรียกว่า ทำดีจนคุ้น ฝังเข้าไปสู่จิตใจ จนความดีมีอยู่ในตน การทำดีได้ถึงขั้นปกติภาพ หรือคิดเป็นนิสัยเช่นนี้ เรียกว่า พหุลีกตา เป็นขั้นสมบูรณ์แห่งความดีในโอวาทปาฏิโมกข์

๓.๒.๒.๒.๓ การตั้งสมมติ

หลักการที่ดีมีประเด็นที่น่าสนใจและจำเป็นต้องทำความเข้าใจให้ตรงกัน เพราะโดยมากมักจกบ่นกันอยู่บ่อย ๆ ว่า “ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป” อาจจะเป็นความรู้สึกที่ถ้อยใน การสร้างความดี มีประเด็นสำคัญ ๒ ประเด็น คือ

๓.๒.๒.๒.๔ ความหมายของคำว่า ทำดีได้ดี

เมื่อจกทำความเข้าใจคำว่า ทำดีได้ดีอย่างถูกต้อง ก็ควรที่จะรู้จักประเภทความดี โดยมากคนเรามักแสวงหาความดี หรือดี ๒ ประเภท คือ

๓.๒.๒.๒.๔.๑ ดีใน ได้แก่ คุณสมบัติ เช่น ความรู้ ความสามารถ ความขยัน ขันแข็ง ความจริงใจ ความประพฤติสุจริต ดีในอันเกิดจากภายใน เรียกว่า ความดี

๓.๒.๒.๒.๔.๒ ดีนอก ได้แก่ ทรัพย์สินสมบัติ เครื่องใช้อุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน เช่น บ้าน รถยนต์ เครื่องเสียง คอมพิวเตอร์ฯ ดีนอก เรียกว่า ของดี

มนุษย์โดยมากยอมรับและให้ความสำคัญดีใน สำคัญมากกว่าดีนอก เพราะถือว่า คุณสมบัติต่าง ๆ เช่น ความรู้ ความฉลาด ความสามารถ ความซื่อสัตย์ ความขยันขันแข็ง ความอดออม คุณความดีเหล่านี้มีในบุคคลใดแล้ว ย่อมจกดึงดูดดีนอก คือ ลาภ สักการะ ทรัพย์สินเงินทองมาให้บุคคลนั้นได้ นักกวีเอกของไทย ท่านสุนทรภู่ได้แต่งกลอนไว้ว่า “มีวิชาเหมือนมีทรัพย์ อยู่นับแสน” ดีในจัดเป็นสังขรณ์ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีการล้าสมัย ทุกยุคทุกสมัยยังต้องการความ กตัญญู ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับดีนอกเป็นของไม่แน่นอน ตกไปตามสมัย มีสภาพไม่มั่นคงแข็งแรง และมีการสูญสลายไปในที่สุด

๓.๒.๒.๒.๕ เป้าหมายในการทำความดี

คนทั้งหลายมองข้ามดีในอันเป็นคุณสมบัติไปให้น้ำหนักดีนอกอันเป็นทรัพย์สินสมบัติ พยายามทำความดีเพื่อต้องการรางวัล หรือคำชมเชยกันโดยมาก ไม่มองถึงการทำความดี เพื่อดี ส่วนมากมักจะตั้งเป้าหมายในการทำความดี เพียงแค่ ๒ ประการนี้ คือ

๓.๒.๒.๒.๕.๑ ทำความดีเพื่อตนเอง

การทำความดีเพื่อตนเอง มักจะมุ่งให้ตัวเองได้รับ ความดีใดทำแล้ว ตนเองได้รับประโยชน์ เลือกรู้แต่ที่ตนเองชอบ หรืองานที่ตนเองถนัดและไม่ยากลำบากให้กับ ตนเอง โดยมีความเห็นแก่ตัวเป็นที่ตั้ง และทำตามอารมณ์ตนเอง เรียกว่า อัตตาธิปไตย มีตัวตน เป็นใหญ่

๑.๒.๒.๒.๕.๒ ทำความดีเพื่อคนอื่น

การทำความดีเพื่อคนอื่น ฟังดูแล้วน่าจะดี มุ่งทำความดีไปตามหมู่คณะ ไม่มีหลักการ ไม่มีธรรมะ ไม่มีวินัย ถือหลักพวกมากลากไป เป็นประเภทต้องการได้รับฟังคำชื่นชมยกย่องจากคนทั้งหลาย เมื่อคนหมู่มากกว่าอะไรดี ก็จกทำสิ่งนั้น เรียกว่า โลกาธิปไตย ถือคนอื่นเป็นใหญ่

๑.๒.๒.๒.๕.๓ การทำความดีทั้ง ๒ ประการนั้น มีทางเขวตกเหวได้ ยังไม่ตรงทางนัก เป้าหมายที่ถูกต้อง คือ ทำความดีเพื่อความดี ไม่มีอิตตาตัวตนเป็นใหญ่ ไม่มีถือพวกพ้องยึดหลักเหตุผล มีธรรมะเป็นหลัก สิ่งใดเห็นว่าดีและถูกต้อง ก็จะทำด้วยความภาคภูมิใจ คนอื่นจะชื่นชมหรือไม่ ไม่ใช่สาระสำคัญ เรียกว่า ธรรมาธิปไตย ยึดธรรมะเป็นใหญ่ ทำดีเพราะเห็นว่าเป็นความดี ไม่มีเรา ไม่มีเขา

การก้าวมาถึงระดับทำความดี เพื่อความดีเป็นขั้นทำความดีตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์

๑.๒.๒.๓ สัจจิตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องใส

แก้อ้อความในพระคาถาที่ ๒ บาทที่ ๓ - ๔ ดังนี้ สัจจิตปริโยทปนนฺติ อุตฺตโน จิตฺตโชนํ, ตํ ปน อรหตุเตน โหติ, อิติ สีลสํวเรน สพฺพปาปํ ปหาย สมถวิปัสสนาหิ กุสลํ สมฺปาเทตฺวา อรหตุตฺสเลน จิตฺตํ ปริโยทาเปตฺพพฺพนฺติ เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิญฺจตี.

การทำจิตของตนให้โชติช่วง ชื่อว่า “ชำระจิตของตนให้ผ่องใส” ก็จิตที่จะผ่องใสได้นั้น จะเกิดมีได้ก็ด้วยพระอรหัต, ผู้ปฏิบัติละบาปทุกอย่างเสียได้ด้วยศีลสังวรแล้ว ทำกุศลให้ถึงพร้อมได้ด้วยสมณะและวิปัสสนาทั้งหลาย จึงจะชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วได้ ด้วยพระอรหัตผลด้วยประการดังนี้ เหตุนั้น การปฏิบัติตามที่ได้อ่านนี้ จึงจัดเป็นคำสอนคือเป็นโอวาทได้แก่เป็นพระคำรัสที่พร้าสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

งานชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นบันไดขั้นที่ ๓ ภายหลังจากได้ละชั่ว ทำความดีแล้ว เราจักต้องขึ้นบันไดอีกขั้น เพื่อความสมบูรณ์ในการเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา งานด้านพัฒนาจิตใจในพระพุทธศาสนาไม่ใช่งานพอกพูนให้มากขึ้น แต่เป็นงานชำระขัดเกลาให้เบาบางจนลิ่งเสร้างหมองในใจจางหายและหมดไปที่สุด

สิ่งสกปรกทางใจท่านเรียกว่า กิเลส แปลว่า ความเสร้างหมอง ได้แก่ ความอิจฉา ริษยา ความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นหน้าที่ทุกคนจักต้องชำระขัดเกลาให้เบาบางและหมดไปในจิตใจ เพื่อศึกษาได้ถูกต้องตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์ มีประเด็นที่ควรศึกษา ๒ ประการ คือ

๓.๒.๒.๓.๑ เรื่องความสำคัญของจิต

ความสำคัญของจิต โดยธรรมชาติของจิต เป็นธรรมชาติรับรู้อารมณ์ โดยการผ่านช่องทาง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก่อนที่จะทำความเข้าใจในรายละเอียดควรได้ศึกษา ลักษณะของจิต พระพุทธเจ้าได้แสดงลักษณะจิตว่า พुरुณัม เป็นธาตุรู้ที่ไปได้ไกล เอกจร มีลักษณะเที่ยวไปดวงเดียว หมายถึงรับอารมณ์ได้ที่ละอย่าง อสรีรํ ไม่มีตัวตนเป็นลักษณะธาตุรู้หาสัณฐานไม่ได้ และสุดท้าย กุหาสยํ มีคูหาหรือร่างกายเป็นที่อาศัย จึงทำให้จิตกับร่างกายสัมพันธ์กันดูเหมือนเป็นสิ่งเดียวกัน การศึกษาความสำคัญของจิต แยกได้ ๒ ประการ คือ

๓.๒.๒.๓.๑.๑ การทำหน้าที่ของจิต เก็บสะสมความดีความชั่ว

หน้าที่ในการเก็บสะสมความดี ความชั่ว การแสดงออกทางกาย เรียกว่า กายกรรม ทางวาจา เรียกว่า วาจากรรม มนุษย์เราจะแสดงออกด้วย ๒ ทางนี้ โดยจิตเป็นนายคอยสั่งให้กายหรือวาจาได้แสดงออกไป เมื่อสั่งไปแล้ว จิตเป็นผู้รับผิดชอบสั่งสมความดี ความชั่วที่ได้ทำไว้ ถ้าเป็นผลดีก็ส่งผลเป็นความสุขจริง ๆ โดยอัตโนมัติ ไม่มีการเสแสร้งแกล้งทำประการใด ผลแห่งการกระทำทุกครั้ง ทั้งทางกายและทางวาจา เป็นความดี เปรียบเสมือนได้รับอาหารดีมีประโยชน์ เข้าไปปรุงแต่งจิตของเราให้มีความประณีตสวยงาม มีความสุข แต่ถ้าการกระทำดังกล่าวตรงกันข้าม คือเป็นความชั่ว เหมือนกับเราได้รับอาหารเสียเข้าไปทำลายให้คุณภาพจิตเสื่อมทรามลง สิ่งที่ได้รับทั้งหมดไม่ว่าจะสุขหรือทุกข์อันเกิดจากกายกรรมและวาจากรรมไม่ได้หายไปไหน ทุกสิ่งทุกอย่างจะมากองอยู่ที่ใจ ใจจะทำหน้าที่เก็บรวบรวมสั่งสมไว้ ทุกคนจึงมีสิทธิ์เลือกว่าจะทำจิตของตนเองเป็นดุจถังขยะรองรับสิ่งสกปรก หรือภาชนะทองคำรองรับของดีมีค่ามีราคา ที่ว่าทุกคนมีสิทธิ์เลือกความดี ความชั่ว เพราะทุกพฤติกรรมที่เราแสดงออกไปใจเป็นผู้สั่งเมื่อรู้อย่างนี้แล้ว วิธีแก้ไขใจให้ได้รับความสุขเป็นดุจภาชนะทองคำ ก็ควรห่างไกลจากความทุกข์ ไม่ยอมทำตนเป็นถังขยะ สรุปลก็คือแก้ที่ใจ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

มโนปุพฺพคฺมา ฌมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา,
มฺนสา เจ ปทุญฺเจน ภาสติ วา กโรติ วา,
ตโต นํ ทุกขมเนวติ จกฺกัว วหโต ปทฺนติ.

แปลว่า “กรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พุคอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น คุณลืออันหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแยกไปอยู่ ฉะนั้น”^{๑๕}

^{๑๕} พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

๓.๒.๒.๓.๑.๒ การทำหน้าที่ให้เข้าถึงฐานะต่าง ๆ ทั้งชาติินี้และชาติหน้า

ข้อที่แล้วได้สรุปด้วยพุทธพจน์กล่าวถึงใจเป็นใหญ่เป็นประธานทุกอย่างสำเร็จแล้วด้วยใจ คั้งนั้นผู้บ่งการที่แท้จริงก็คือใจเป็นผู้ตั้งวางแผนให้กายและวาจาได้แสดงออกไป การกระทำหรือพูดวาจาจะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับพื้นฐานของใจ ถ้าใจดำ กิจที่ทำหรือพูดก็ตกต่ำไปด้วย ในอนาคตก็เช่นกัน แม้ข้ามภพข้ามชาติตราบใดที่เรายังไม่สิ้นกิเลสก็ยังคงเกิดอีก จิตไปสุคติหรือทุคติขึ้นอยู่กับปัจจุบันว่าได้ทำกรรมดีหรือกรรมชั่ว ก่อนตายไปได้ระลึกถึงกรรมใดเป็นคติหรือมีกรรมใดเป็นนิमितหมาย ถ้าไปด้วยจิตดีก็ไปสู่สุคติ มีมนุษย์และเทวภูมิเป็นต้น แต่ถ้าก่อนตายจิตเศร้าหมองยึดเอาทุคติเป็นเหตุเกิด ย่อมไปสู่อบายภูมิมีสัตว์นรกเป็นต้น แต่งานที่สำคัญของมนุษย์เรา คืองานชำระใจให้บริสุทธิ์ เพื่อย่นย่อวัฏฏทุกข์ให้สั้นลง และเข้าถึงพระนิพพาน

๓.๒.๒.๓.๒ เรื่องการชำระจิต

งานชำระจิต เป็นเรื่องภายในของแต่ละบุคคลที่เจ้าของจักพึงทำความสะอาดเอง ทำไม่ต้องชำระ จิตเปื้อนอะไรหรือ? ก่อนอื่นเราค่อยๆ มาทำความเข้าใจสิ่งภายนอกรอบตัวเราเสียก่อน สิ่งภายนอกในที่นี้ ก็คือบ้านที่พักอาศัยของเรา ธรรมดาไม่ว่าจักเป็นบ้านหลังเล็กหรือหลังใหญ่ แต่เดิมหรือสร้างเสร็จใหม่ ก็ดูจะมีความสะอาดน่าพักน่าอาศัย เมื่อเวลาผ่านไป ความสกปรกจากฝุ่นละอองอันเกิดจากลมภายนอกบ้านพัดพามา และตัวบ้านเองในภายในมีหยักไยเกาะ รกรุงรัง สภาพบ้านเมื่อกาลเวลาผ่านไปทำให้สันทานบ้านเป็นขยะได้ คุณแล้วทำให้เกิดความไม่น่าอยู่น่าอาศัย เราจึงต้องทำความสะอาดเช็ดถูบ้านเมื่อมีสิ่งสกปรก นี่ชี้ให้เห็นสิ่งที่พอจะเห็นได้ อย่าวว่าแต่สิ่งภายนอกเลย แม้แต่สรณะร่างกายของเราก็เช่นกัน วัน ๆ หนึ่งจักต้องหมั่นอาบน้ำชำระร่างกายเพื่อขจัดเหงื่อไคล มลทินต่างๆ ที่ร่างกายขับออกมา เมื่อได้อาบน้ำแล้วก็รู้สึกสบาย มีพุทธพจน์บทหนึ่งว่า “อนุชฺจานมลา มรฺา เข้าเรือนมีความไม่หมั่นเป็นมลทิน”^{๒๐} คือ สถานที่พักหรือเรือนที่อยู่อาศัย มีความไม่หมั่นเป็นมลทิน พุทธพจน์นี้ คำว่า มรฺ ที่แปลว่า เรือน หมายถึง บุคคลผู้ครองเรือน [ในที่นี้ ถ้าเราพิจารณาใช้สติปัญญาให้แยบคายแล้ว มรฺ ศัพท์นี้ แปลว่า เรือนใจ มุ่งหมายถึงจิตใจของคนเรา ถ้าไม่รู้จักหมั่นชำระขัดเกล้าแล้ว ก็จะเป็นมลทินแก่เจ้าของ เพราะจิตใจคนเราสามารถรับอารมณ์ทางประตูทั้ง ๕ คือ ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ภาษาธรรมเรียกว่า จักขุทวาร, โสตทวาร, ฆานทวาร, ชิวหาทวาร, และกายทวาร และยังสามารถคิดอารมณ์ได้ด้วยตนเองเรียกว่า มโนทวาร เมื่อมีสิ่งใดมากระทบที่เรียกว่า อารมณ์ ไม่ว่าจะป็นรูปารมณ์, สัททวารมณ์, คันธารมณ์, รสารมณ์, โสภณูปารมณ์, และธัมมารมณ์ ปราภฏแล้ว จิตจำทำหน้าที่รับรู้

^{๒๐} อัง. อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔๑. พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔๑/๑๐๗.

และพิจารณา, ใต้สวน, เสพอารมณ์ เหล่านี้ล้วนเวทนาความรู้สึกรับ, รู้สึกขง, รู้สึกเฉย ๆ แล้วแต่ว่าสิ่งนั้นจะมีอิทธิพลส่งผลให้เกิดอารมณ์ในทางใด]

ตามที่เราได้ประมวลความรู้มาแล้วก่อนหน้านี้ว่า ให้ละชั่ว ทำความดีให้ถึงพร้อมอย่าหยุดเพียงแค่นี้ เพราะใจคนเรายังมีกิเลสอยู่ ที่พร้อมจะเกิดมีปรากฏขึ้นได้ เมื่อมีสิ่งมากระทบ มีอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน หรือฝังอยู่ในจิตใจ เรียกว่า อาสวะ เหมือนเครื่องหมักดอง เราได้ถูกกิเลสฝึกให้รักให้ชัง จนติดเป็นนิสัย มองเห็นๆ แล้วเข้ากิเลสที่หมักดองในจิตใจเรานี้เป็นเสมือนมิตรแท้

เมื่อมาถึงขั้นนี้ ทำให้เรารู้แล้วว่า หน้าที่ที่เราจะต้องทำต่อจากการทำความดีให้ถึงพร้อม คือ งานชำระจิตใจ และจักต้องทำให้ถูกวิธีถูกต้องตามกฎเกณฑ์ เพราะโลกนี้มีสิ่งคู่กันเสมอ เมื่อจิตสกปรกได้ เราก็ต้องหาสิ่งที่ตรงกันข้ามมาชำระให้สะอาดได้เช่นกัน ตัวอย่างเช่น

บุญ นำมาชำระสิ่งที่ เป็นบาปหรือความชั่วในตัวเรา

กุศล นำมากำจัดความสกปรกในจิตของเรา

การให้ทานเป็นบุญ นี้นำมากำจัดตัวตระหนี่ ใจคับแคบ มีความเห็นแก่ตัว

การรักษาศีลเป็นบุญ สกัดกั้นโทษชนิดหยาบที่แสดงออกทางกายและวาจาได้

เจริญภาวนา เป็นบุญ สามารถชำระสะสางโทษทางใจให้เบาบางและหมดไปได้

สรุป ให้เห็นชัดเจน คือ

ศีล เป็นเครื่องสกัดกั้นโทษอย่างหยาบ

สมาธิ เป็นเครื่องปราบปรามโทษอย่างกลาง

ปัญญา เป็นเครื่องกำจัดโทษอย่างละเอียดที่นอนเนื่องในสันดานตน

๓.๒.๒.๓.๒.๑ การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ สามารถแบ่งงานชำระจิตใจเป็น ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ งานภาวนากิจ เป็นการหาเครื่องมือชำระจิตใจ เหมือนกับการหาไม้กวาด ผ้าจี๊ว เครื่องมือต่างๆ ในการทำความสะอาดบ้าน หรือหาสบู่ไว้สำหรับอาบน้ำ

ประการที่ ๒ งานปหานกิจ เป็นการลงมือทำความสะอาดด้วยตนเอง เหมือนกับการที่เราได้ใช้น้ำชะล้าง ใช้ผ้าเช็ดถู ใช้ไม้กวาดปัดกวาด ทำความสะอาดตัวบ้าน หรืออาบน้ำฟอกสบู่ชำระเหงื่อไคลออกจากร่างกาย

รวมทั้ง ๒ งานเข้าด้วยกัน เรียกว่า งานชำระจิตใจ อันมนุษย์ที่เกิดมาได้ชื่อว่า เป็นสัตว์ประเสริฐ จักต้องหมั่นปฏิบัติขัดเกลาจิตภายในตนให้เบาบางหายไปที่สุดในที่สุด

ประกอบความเพียรในอธิจิต หรือการฝึกฝนพัฒนาจิตของตน ๑ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย.^{๒๒}

แก้อรรถคาถาที่ ๓ ดังนี้

อนุปวาโทติ อนุปวาทณญเฆว อนุปวาทาปนญจ.

การไม่เข้าไปกล่าวร้ายเอง และการไม่ให้ผู้อื่นเข้าไปกล่าวใส่ร้ายชื่อว่า “อนุปวาโท”ฯ

อนุปมาโตติ อนุปมาตณญเฆว อนุปมาตาปนญจ.

การไม่เข้าไปทำร้ายเอง และการไม่ให้ผู้อื่นทำร้าย ชื่อว่า “อนุปมาโต”ฯ

ปาติโมกฺเขติ เชฏฺฐกสิเล, สัวโรติ ปิทหนิ. มตฺตณฺญาตาติ มณฺญาภาโว ปมาณชานนิ.
ปนฺตนฺติ วิวิตฺตํ. อธิจิตฺเตติ อฏฺฐสมฺมาปฺตติสงฺขาเต อธิจิตฺเต. อาโยโคติ ปโยคกรณิ.

บทว่า “ปาติโมกฺเข” ได้แก่ ศีลที่เป็นประธาน การปิดกั้น ชื่อว่า “สัวโร” ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือความรู้จักประมาณ ชื่อว่า “มตฺตณฺญาตา” บทว่า “ปนฺตํ” แปลว่า เจียบสงัด บทว่า “อธิจิตฺเต” ได้แก่ จิตยั้ง กล่าวคือ สมบัติแปด การกระทำความผิด ชื่อว่า “อาโยโค”ฯ

ตติยคาถาย อนุปวาโทติ วาจา ย กสฺสติ อนุปวาทณิ.

ควรทราบวินิจฉัยในพระคาถาที่ ๓ ว่า การเข้าไปพูดใส่ร้ายต่อใคร ๆ ด้วยวาจา ชื่อว่า “อนุปวาโท”ฯ

อนุปมาโตติ กาเยน อุปมาตสฺส อกรณิ. ปาติโมกฺเขติ ยํ ตํ ป อติโมกฺขํ, อติโมกฺขํ, ปโมกฺขํ, อุตฺตมสิลํ, ปาติ วา อคติวิเสเสหิ โมกฺเขติ ทฺวคฺคตฺติภเยหิ, โย วา นํ ปาติ, ตํ โมกฺเขตฺติติ “ปาติโมกฺขนฺติ วุจฺจติ, ตสฺมี ปาติโมกฺเข จ สัวโร”ฯ

การไม่ทำการเบียดเบียนด้วยกายชื่อว่า “อนุปมาโต” ความล่วงพ้นทั่ว, คือความล่วงพ้นได้ทั่ว ได้แก่ ศีลที่สูงที่สุด นั่นใจ, หรือว่าศีลที่สูงสุคนั้น ย่อมรักษา คือย่อมช่วยผู้รักษาให้พ้นจากภัยคือทุกขทั้งหลายซึ่งเป็นการได้ไปอย่างวิเศษ, หรือว่าผู้ใดย่อมรักษาศีลนั้น ศีลที่บุคคลรักษานั้น ย่อมช่วยให้ผู้รักษารอดพ้นได้ เหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า “พระปาติโมกข์” ก็การตำรวมระวางในพระปาติโมกข์นั้นฯ

มตฺตณฺญาตาติ ปฏฺฐิคฺคหณฺปริโกทวเสน ปมาณญฺญาตา.

ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ด้วยอำนาจของการรับและการบริโภคนั้น ชื่อว่า “มตฺตณฺญาตา”ฯ

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๑.

ปนฺตณฺจ สยนาสนนฺติ สยนาสนณฺจ สงฺฆมฺภูณฺนวิรหิตนฺติ อตุโถ ตตฺถ ทฺวึหิเยว
ปจฺจเยหิ จตฺตปจฺจยสนฺโต โส ทิปิโต โหตีติ เวทิตพฺโพ.

พระคำรัสสองบทที่ว่า “ปนฺตณฺจ สยนาสน” ความว่า ที่นอนและที่นั่งที่เว้นจากการเสียด
สีกระทบกระทั่งกัน ในบรรดาปัจจัยเครื่องอาศัยเหล่านั้นควรทราบว่ ความสันโดษยินดีในปัจจัยสี่
เป็นความยินดีที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแล้ว ด้วยปัจจัยสองเท่านั้นฯ

เอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ เอตํ ปรสฺส อณุปวทนํ อณุปมาตนํ ปาติโมกฺขสํวโร
ปฏุกฺคหณปริโกเคสุ มตฺตณฺณตฺตา อฏฺฐสมาปตฺติวิสทวาย วิวิตฺตเสนาสนเสวนณฺจ พุทฺธานํ สาสนํ
โอวาโท อณุสิกฺขุจฺจิติ. อีมา ปน สพฺพพุทฺธานํ ปาติโมกฺขทฺเทศคาลา โหนตีติ เวทิตพฺพา.

บาทพระคาลาท้ายที่ว่า “เอตํ พุทฺธานสาสน” ความว่า การไม่เข้าไปพูดใส่ร้าย ไม่เข้าไป
ทำร้ายบุคคลอื่น ๑ การสำรวมระวังในพระปาติโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับและ
การบริโภค ๑ การสวดเสนาสนะที่ไม่เหมาะสม โดยภาวะที่เป็นพืชต่อสมบัติแปด ๑ นี้เป็นคำ
สอนคือเป็นโอวาท ได้แก่เป็นคำพร่ำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็พระคาลาเหล่านี้ ควรทราบ
ว่าเป็น ปาติโมกฺขทฺเทศคาลา ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายฯ

เอตนฺติ เอตธฺ สพฺเพสํ พุทฺธานํ สาสนํ. เอตฺถ หิ อณุปวาเทน วาสิกํ สีลํ กถิตํ,
อณุปมาเตน กายิกสีลํ, “ปาติโมกฺเข จ สํวโรติ อิมินา ปาติโมกฺขสีลณฺเจว, อินฺทฺริยสํวรณฺจ
มตฺตณฺณตฺตาย อาชีวปาริสฺสุทฺธิ เจว ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลณฺจ ปนฺจเสนาสนเนน สປฺปายเสนาสนํ,
อริจิตฺเตน อฏฺฐสมาปตฺติโย. เอวํ อิมาย คาลาย ติสฺโสปี สิกฺขา กถิตาเอว โหนตีติ,

บทว่า “เอตํ” แปลว่า นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทุก ๆ พระองค์ ก็ในพระ
คาลานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสศีลทางวาจาไว้ด้วยการไม่เข้าไปกล่าวร้าย, ตรัสศีลทางกายไว้
ด้วยการไม่เข้าไปเบียดเบียน, ตรัสปาติโมกข์สังวรศีล และอินทริยสังวรศีลไว้ด้วยพระบาลีที่ว่า
“ปาติโมกฺเข จ สํวโร” นี้, ตรัสอาชีวปาริสฺสุทฺธิศีลและปัจจัยสันนิสฺสิตศีลไว้ ด้วยความเป็นผู้จัก
ประมาณ, ตรัสถึงที่นอนที่นั่งที่เป็นสປฺปายะไว้ ด้วยเสนาสนะที่เจียบสัจ, และตรัสถึงสมบัติ
แปดไว้ด้วยอริจิตคือจิตยิ่ง, ด้วยประการตามที่ได้กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ก็เป็นอันว่า สิกฺขาแม่ทั้งสาม
อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ด้วยพระคาลานี้ทั้งนั้นแล^{๒๓}

อธิบายว่า พุทฺติกรรม ๖ อย่าง ในพุทธพจน์ที่ทรงแสดงนี้เป็นวิธีการแสดงออกด้าน
พุทฺติกรรมของนักบวชหรือนักเผยแผ่ศาสนา ผู้เป็นนักบวชในพุทธศาสนาจักต้องดำเนินการหรือ
ปฏิบัติตน ตามวิธีการทั้ง ๖ ประการ คือ

^{๒๓} พระศรีวิสุทธิญาณ (แสวง โชติปาโล ป.ธ.๖), พุทฺธิวิทยานำรู้เล่ม ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๑ - ๑๗๓.

๓.๒.๓.๑. อนุปวาโท อ แปลว่า ไม่, อุป แปลว่า เข้าไป, สองศัพท์นี้เป็นนิบาตกลับความ วาท แปลว่า ว่ากล่าว, ทำการสนธิตามหลักไวยากรณ์ ได้รูปเป็น อนุปวาโท แปลว่าการไม่เข้าไปว่าร้ายหรือกล่าวร้าย เป็นเรื่องที่พุทธองค์ทรงตรัสกำชับให้พระอรหันต์สาวก ๑,๒๕๐ องค์ ให้แสดงพฤติกรรมสงบสมกับสมณสาธูป โดยเฉพาะเรื่องศีลอันเป็นคุณธรรมเบื้องต้นแห่งธรรมทั้งหลาย เมื่อไปสั่งสอนประชาชนหรือบุคคลอื่นก็ต้องทำตนให้เป็นแม่แบบรักษาศีล มีความสงบทางกายและวาจา อันเป็นรูปลักษณะที่คนอื่นเห็นแล้วเกิดความเลื่อมใส อุทิศสละเห็นพระอัสสชิเดินบิณฑบาตมีกิริยางดงามน่าเลื่อมใส ซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ได้คู่อุครสาวกในพระพุทธศาสนาต่อมา

๓.๒.๓.๒. อนุปมาโต มีนัยยะเหมือนศัพท์ อนุปวาโท เพียงแต่ คำว่า อนุปมาโต หมายถึง การไม่เข้าไปทำร้าย เป็นเรื่องของพฤติกรรมที่จักต้องแสดงออกของนักเผยแผ่ศาสนา เมื่อมีเหตุให้จักต้องเกิดความโกรธ ก็ไม่แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวเข้าไปทำร้ายผู้อื่นหรือสัตว์อื่นด้วยกายกรรม อันเป็นเหตุให้ขาดศีล หรือเสียความปกติทางกาย

ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ กล่าวว่า “ยังไม่เคยมีสาวกพุทธเจ้าทำร้ายใครเลย”^{๒๔} และพระพุทธองค์ทรงให้ใช้ขันติธรรมอยู่ร่วมกันอย่างปรองดอง ถึงแม้พระพุทธองค์จักทรงสั่งสอนธรรมเทศนาทวนกระแสดกิเลสก็ตาม พระพุทธเจ้า หรือตถาคตไม่ทะเลาะกับโลก ไม่เคยโกรธคำพูดก็ไม่เคยปราศจากเมตตา^{๒๕}

๓.๒.๓.๓. ปาฏิโมกฺเข จ สฺวโร สํารวมในพระปาฏิโมกข์ คือ รักษาศีล ๒๒๗ ข้อไม่ให้ขาดทะเล อุอันเป็นเหตุให้จิตตกต่ำหรือเศร้าหมองได้ ให้สังวรระวังอย่าขาดสติ คัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านอรรถาธิบายว่า สิลใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แบบนี้ว่า “ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้สำรวมด้วยความสังวรคือปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติมองเห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย” สิลนี้ชื่อว่า ปาติโมกข์สังวรศีล^{๒๖}

ทั้ง ๓ ข้อสรุปลงในเรื่องศีลสิกขา การศึกษาในเรื่องศีล เพราะศีลเป็นคุณธรรมเบื้องต้นแห่งคุณธรรมทั้งปวง ดร.สนอง วรอุไร ได้กล่าวถึงทางสายเอกเป็นทางแห่งการใช้ปัญญาเห็นแจ้งส่องนำทางให้กับชีวิต ทางสายเอกมีศีลเป็นพื้นฐานรองรับ ทางสายเอกต้องมีจิตสงบตั้งมั่น

^{๒๔} ปิยทัตตีเถระ, พระพุทธศาสนา – อมตเทศนา, แปลโดย พันเอก ดร.ชินวุธ สุนทรสิมะ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๖๔.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๒๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔.

(สมาธิ) เป็นฐานรองรับการเกิดขึ้นของปัญญาเห็นแจ้ง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธะจึงได้บัญญัติหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้สาวกดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์^{๒๖}

๓.๒.๓.๔. มตฺตณฺฏตา จ ภคฺตสุมี ความรู้จักประมาณในภัตต มีศัพท์ที่ใช้คล้ายคู่กันคือ โภชนมัตตัญญตา ความรู้จักประมาณในการบริโภค เพียงแต่รูปศัพท์ต่างกัน คำว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ในที่นี้ หมายถึงการที่จักต้องรู้จักพิจารณาในปัจจุบัน ๔ ต้องหมั่นพิจารณาเสมออย่าใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยอำนาจแห่งความโลภขาดสติ เป็นการป้องกันความมักมากในการบริโภค ดิสุข และความเป็นผู้เลี้ยงยากของภิกษุในพระพุทธศาสนา หลวงปู่ชา สุภทฺโท ท่านเป็นพระสงฆ์ที่เพียบพร้อมด้วยปฏิภาณในด้านนี้ เป็นแบบอย่างให้พระภิกษุสงฆ์ได้ดำเนินตามเป็นอย่างดี ท่านได้บำเพ็ญสมณธรรมอยู่บนยอดเขาได้คิดหาวิธีการในการอดอาหาร คือฉันวันเว้นวันสลับกันไป ทำอยู่ประมาณ ๑๕ วัน ในระหว่างนี้ทำให้ร่างกายร้อนผิปกติ เหมือนถูกไฟเผามีอาการทรมานแทบจะทนไม่ไหว จิตใจไม่สงบ จึงนึกได้ว่า มิใช่ทางทำให้ถึงอุปถัมภ์ปฏิภาณคือ ข้อปฏิบัติไม่ผิด ได้แก่ โภชนมัตตัญญตา รู้จักประมาณในการฉันอาหาร พอสมควรไม่มากเกินไป สำนวณอินทรีย์ ตื่นขึ้นทำความเพียรไม่เกียจคร้าน และเมื่อนึกได้จึงหยุดวิธีการทรมาณนั้นเสีย กลับฉันอาหารเป็นปกติวันละครึ่งดังเดิม บำเพ็ญสมณธรรมได้ จิตใจก็สงบ^{๒๗}

๓.๒.๓.๕. ปนฺตยจ สยนาสนํ อยู่ในที่นั่งที่นอนอันสงัด มุ่งไม่ให้ระคนด้วยหมุกณะอันจักทำให้จิตฟุ้งซ่าน เสนาสนะสงัด ได้แก่เสนาสนะป่า หรือเรือนว่างเปล่าไม่มีคนอยู่, การหลีกเลี่ยงจากหมู่ไปอยู่ในเสนาสนะที่สงัดจากอารมณ์อันจะรบกวนให้ฟุ้งซ่าน เช่น ในเสนาสนะป่า หรือเสนาสนะที่ว่างเปล่า เรียก กายวิเวก สงัดกาย เป็นปัจจัย หรือโอกาสที่จะทำความสงบจิตได้ง่าย

ในภยภราวสูตรได้แสดงความสำคัญในการอยู่ในที่สงัดไว้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ เขตวันวาราม ชาณฺฐโสณิพราหมณ์เข้าไปเฝ้ากราบทูลสรรเสริญว่า ทรงเป็นหัวหน้าเป็นผู้อุปการะมาก เป็นผู้แนะนำกุลบุตรที่ออกบวชอุทิศพระองค์ แล้วกราบทูลต่อไปว่า “เสนาสนะอันสงัด อันตั้งอยู่ในป่าและราวป่าอดทนได้ยาก ความสงัดความเป็นผู้อยู่คนเดียวทำได้ยาก ยินดีได้ยาก ประหนึ่งว่าป่าจะนำใจของภิกษุผู้ไม่ได้สมาธิไปเสีย”

^{๒๖} ดร.สนอง วรอุไร, **ศีลและปัญญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ก้อนเมฆแอนดักชั่นกรุ๊ป,) หน้า ๘๒.

^{๒๗} พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท), **๔๘ พระธรรมเทศนา พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท)**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมื่อดิเรก, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๕.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรับว่า “เมื่อก่อนตรัสรู้ ขณะยังเป็นโพธิสัตว์ พระองค์ก็เคยทรงคิดถึงเสนาสนะป่าเช่นนั้น แล้วได้ทรงแสดงความคิดของพระองค์ก่อนตรัสรู้เกี่ยวกับเสนาสนะป่า ดังนี้

ทรงคิดว่า สมณะพราหมณ์บางพวก

- ๑) มีการงานทางกายไม่บริสุทธิ์
- ๒) มีการงานทางวาจาไม่บริสุทธิ์
- ๓) มีการงานทางใจไม่บริสุทธิ์
- ๔) มีอาชีพไม่บริสุทธิ์
- ๕) มีความอยากได้ มีความราคะกล้าในกาม
- ๖) มีจิตพยาบาท
- ๗) มีความหดหู่ว่างุ่นรัตรังจิต
- ๘) มีจิตไม่สงบ
- ๙) มีความดั่งเลสงสัย
- ๑๐) เป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น
- ๑๑) เป็นผู้สะอึกหวาดกลัว
- ๑๒) ใครในลาภสักการะชื่อเสียง
- ๑๓) เกียจคร้าน มีความเพียรเลว
- ๑๔) หลงลืมสติ
- ๑๕) มีจิตไม่ตั้งมั่นหมุนผัดไป
- ๑๖) มีปัญญาทรามน้ำลายไหลเวลาพูด

สมณะพราหมณ์เหล่านี้เสพเสนาสนะอันสังคตตั้งอยู่ในป่าและราวป่า ย่อมเรียกร่องเอาอกุศลเพราะเหตุโทษ ๑๖ ข้อนั้น มาเป็นความกลัวและสิ่งที่น่ากลัว แต่พระองค์(พระโพธิสัตว์) ทรงเห็นความสมบูรณ์ จึงมีชนคก อยู่ป่าได้ดีผู้หนึ่ง ในพระอริยะเจ้าผู้เสพเสนาสนะอันสังคตอันตั้งอยู่ในป่าทั้งหลาย

ครั้นแล้วทรงแสดงความคิดของพระองค์ขณะเป็นพระโพธิสัตว์ต่อไปว่า เมื่อถึงวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปีภย ควรทดลองอยู่ในเสนาสนะที่น่ากลัวขนพองสยองเกล้า เช่น สวน ป่า ต้นไม้ที่คนเข้าใจว่าศักดิ์สิทธิ์ เพื่อจะได้เห็นความกลัวและสิ่งที่น่ากลัว เมื่อทดลองเข้าไปสู่ที่เช่นนั้น เมื่อสัตว์ดินมา นกยูงทำกิ่งไม้หักตกลงมา หรือลมพัดถูกเศษใบไม้ เราก็คิดว่า ความกลัวและสิ่งที่น่ากลัวกำลังมา และมาในขณะที่เราอยู่ในอาการใด เช่น กำลังเดิน ยืน นั่ง หรือ

นอน เราก็จะอยู่ในอาการนั้น ไม่เปลี่ยนอาการเป็นอย่างอื่น ขจัดความกลัวและสิ่งที่น่ากลัวให้
จงได้ แล้วเราก็ทำตามความคิดนั้น

ครั้นแล้วทรงแสดงข้อปฏิบัติของพระองค์ คือการตั้งสติจนมีอารมณ์เป็นอันเดียวได้
ฉานที่หนึ่งถึงฉานที่สี่แล้ว ทรงได้วิชาและแสงสว่าง ประเภทพระลักษณะได้ในยามตื่น ประเภท
ทิพยจักขุเห็นการเกิดการตายของสัตว์ทั้งหลายในยามกลาง ประเภททำลายอาสวะให้สิ้นในยาม
สุดท้าย จากนั้นจึงตรัสสรุปในที่สุดว่า อาจมีผู้คิดว่าพระองค์ยังไม่หมดราคะ โทสะ โมหะ จึงต้อง
เสพเสนาสนะอันสังคตอยู่ในป่า ซึ่งไม่ควรคิดเช่นนั้น

ด้วยพระองค์ทรงเห็นอำนาจประโยชน์สองอย่างจึงยังเสพเสนาสนะอันสังคตตั้งอยู่
ในป่า คือ

๑. ความอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของพระองค์เอง

๒. ทรงมุ่งอนุเคราะห์คนรุ่นหลัง (เพื่อให้เหล่าสาวกและหมู่ชนผู้ปรารถนาทางพ้น
ทุกข์ถือเป็นตัวอย่าง)

ชาณุสโธณิพราหมณ์ก็รับรองว่า ทรงอนุเคราะห์คนรุ่นหลังอย่างแท้จริง และประกาศ
ความเลื่อมใสในพระธรรมเทศนา แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

จึงเป็นหลักฐานยืนยันความจริงว่า เหตุใดและทำไมเราจึงเห็นว่า พระสงฆ์สายพระป่า
กรรมฐานนับแต่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร, หลวงปู่ขาว อนาลโย, และ
ศิษยานุศิษย์ของท่านอีกมากมายได้สำเร็จสิ้นสุดพรหมจรรย์ เป็นผู้พ้นโลก ดังหลักฐานที่เห็นชัด
จากอัฐิธาตุได้กลายเป็นพระธาตุในปัจจุบัน^{๒๕}

๓.๒.๓.๖. อริจิตเต จ อาโยโค ประกอบความเพียรในอริจิต ความสงบจิต หรือทำ
ความสงบให้เกิดขึ้นในจิต ซึ่งเรียกว่า สมถะ ได้แก่ ทำจิตให้ตั้งมั่นในกัมมัฏฐาน มีอารมณ์อัน
เดียว จนแน่วแน่ปราศจากนิรวณห์ ตั้งแต่ฉานที่ ๓ ไป เรียก จิตตวิเวก สังคจิต ความสังคจิตก็เป็น
ปัจจัย หรือเป็นโอกาสที่จะให้ได้รวบรวมเข้ามาพิจารณาเพื่อให้เห็นตามเป็นจริงแล้วกำจัดกิเลสเสีย

สรุปพระคาถาว่า เอตํ พุทธาน สาสนํ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ใช่
พระพุทธเจ้าองค์นี้เท่านั้น จะเป็นพระพุทธเจ้าในอดีตที่ล่วงมาแล้ว หรือจักเป็นพระพุทธเจ้าใน
อนาคตก็ตาม ย่อมทรงตรัสสอนอย่างนี้

^{๒๕} ภูเตศวร, ธรรมะ ๕ นาที เล่ม ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ฌ บ้านวรรณกรรม,
๒๕๕๒), หน้า ๑๐๔-๑๐๗.

วันสำคัญเกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัยในประเทศไทยมี ๓ วัน คือ วันวิสาขบูชา ถือว่าเป็นวันพระพุทธเจ้า วันมาฆบูชา ถือว่าเป็นวันพระธรรม และวันอาสาฬหบูชา ถือว่าเป็นวันพระสงฆ์ ชาวพุทธในประเทศไทยมีกิจกรรมเกี่ยวกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาครบทั้ง ๓ วันสืบเนื่องกันมานาน

วันมาฆบูชา ในวันเพ็ญเดือน ๓ มาถึง เราย่อมระลึกถึงหลักโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงประทานในท่ามกลางมหาสังฆสันนิบาต นักวิชาการศาสนาได้จำแนกออกเป็น

๑. อุดมการณ์ ๓ ประการ คือ อุดมคติ คือความอดทนเป็นตบะธรรมอย่างยิ่ง ในขณะที่ก่อนหน้านั้น มีความเชื่อกันว่า การทรมานตนเอง และการบำรุงบำเรอตนเอง เป็นสุดยอดแห่งตบะ นี้ประการที่หนึ่ง

ประการที่สอง ทรงแสดงว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่าพระนิพพานเป็นบรมธรรม ในขณะที่ก่อนหน้านั้นมีความเชื่อในการเข้าไปอยู่ร่วมกับพรหมเป็นจุดหมายสูงสุด

ประการที่สาม คุณลักษณะของบรรพชิตหรือสมณะ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ หรือไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น ในขณะที่ลัทธิอื่น สมณะของเขาต้องเป็นเจ้าพิธีกรรมการเช่นสรวงบูชาเทพเจ้า

แสดงว่า อุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ทำการปฏิบัติความเชื่อดั้งเดิม ๓ กรณี

๒. หลักการ ๓ ประการ ในการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอุดมการณ์ คือ ๑. การไม่ทำบาปทั้งปวง ๒. การทำกุศลให้สมบูรณ์ ๓. การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ยึดปฏิบัติตามนัยไตรสิกขา

๓. วิถีการ ๖ ประการ ในการปฏิบัติตนสำหรับนักเผยแผ่ เพื่อบรรลุผล คือ มรรคผลนิพพาน เข้าถึงคุณลักษณะของสมณะ คือ ผู้สงบเว้นบาป เข้าถึงอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา คุณธรรมที่เป็นวิถีการ ๖ ประการ คือ

การเสริมสร้างสันติสุขในสังคม ด้วยวิถีกรรมอันประกอบด้วยเมตตาไมตรีจิตต่อกัน ด้วยการไม่กล่าวร้ายต่อกัน คือ พุคกันด้วยความเมตตา มุ่งดีมุ่งเจริญต่อกัน โดยการพูดที่เรียกกันว่าจิตสุจริต เรื่องที่พูดต้องเป็นเรื่องจริง มีความเป็นธรรม และวาจาที่นั้นต้องมีประโยชน์ ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น

ในขณะที่เดียวกัน เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ไม่ทำลายล้างกัน คือ การงดเว้นการประทุษร้ายร่างกาย ทรัพย์สิน และคุ้มครองของกันและกัน

กิจที่จะต้องศึกษาอีกของพระอรหันต์จำนวน ๑,๒๕๐ องค์ ท่านไม่มีแล้ว แต่ยังคงมีภารกิจ คือ การอนุเคราะห์ต่อชาวโลก อันได้แก่ การแสดงธรรมตามหลักที่ทรงแสดงไว้ว่า

“ซึ่งให้เห็นโทษของความชั่ว มองเห็นคุณค่าของความดี แล้วดเว้นความชั่ว ประพฤติตนเป็นคนดี ให้เขาได้ฟังสิ่งที่เขายังไม่เคยฟัง อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้ชัดเจน สงเคราะห์ชาวบ้านด้วยน้ำใจอันงดงาม บอกทางสวรรค์ให้เขา” การเจรจาจึงมีความสำคัญมากในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

“ในขณะที่เดียวกันทรงประทานหลักการครองตน อันเป็นสากลทั้งปวงชนและพระอรียะ โดยตระหนักที่จะมีความสำรวมระวังในพระปาติโมกข์ รู้จักประมาณในภัตตาหาร ยินดีในที่นั่งที่นอนอันสงัด ประกอบความเพียรด้วยความเอื้อเฟื้อในอธิจิต”

ดังนั้น นักเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องยึดเหนี่ยววิธีการ ทั้ง ๖ ประการ ร่วมกันเพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์ชาวโลก

คำสอนหลักที่ประกอบด้วยข้อความเพียง ๓ พระคาถากึ่งเท่านั้น แต่กลับมีความเกี่ยวเนื่องถึงกัน คือ การก้าวออกไปบนเส้นทางแห่งการพัฒนาคน ตามหลักของพระพุทธศาสนา ทุกคนจะต้องสามารถสัมผัสตามสมควรแก่ฐานะของตน คือ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในชีวิต จะต้องก้าวไปด้วยความอดกลั้นอดทน ทนทาน มีความเพียรพยายาม มีสติสัมปชัญญะตามสมควร เพราะไม่มีผลอะไรที่จะเกิดขึ้น โดยเขามีได้ลงทุนด้วยความอดทน ในการครองชีวิตนั้น ชีวิตต้นแบบ คือชีวิตสมณะที่มีความสงบจากความชั่วบาปกรรมต่าง ๆ อย่างน้อยที่สุดสามารถลดความรุนแรงของกิเลสด้วยพลังแห่งศีล และมีความพยายามสงบจากความคิดชั่ว ปิดกั้นการพูดชั่วทำชั่ว ตามหลักของศีล ๕ ประการเป็นอย่างน้อย เพียงเท่านี้ก็สามารถสัมผัสความดับทุกข์ ในระดับของการไม่มีเวร ไม่มีภัยเบียดเบียนประทุษร้ายกัน ซึ่งหมายความว่า หากสามารถปฏิบัติพัฒนาไปบนเส้นทางแห่งหลักการทางพระพุทธศาสนา ที่สรุปพระโอวาทที่ว่า “ไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้สมบูรณ์ การทำจิตของตนให้ผ่องใส” หรือในกาลต่อมาทรงสอนในรูปของสัมปทา คือความสมบูรณ์ ๓ ประการ คือ ศีลสัมปทา จิตตสัมปทา และปัญญาสัมปทา หรืออย่างอื่น ๆ กันมากคือหลักของไตรสิกขา หรืออริยมรรคมีองค์แปดประการแล้ว เชื่อว่าเข้าถึงความเป็นสมณะที่สมบูรณ์ในทางพระพุทธศาสนา ในขณะที่เดียวกับความสมบูรณ์ของพระนิพพาน ชั้นดิธรรมกลับเป็นผลถาวรภายในจิตของท่านเท่านั้น เพราะชั้นดิเป็นเครื่องประดับของนักบวชในพระพุทธศาสนา

เมื่อเรามาปรารภถึง วันมาฆบูชา อันเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงประทานพระโอวาทหลักของพระพุทธศาสนา ภารกิจที่ต้องตระหนักรู้ คือการทำหน้าที่ศึกษาหาความรู้ความเข้าใจในสารัตถะแห่งองค์ธรรมนั้น ๆ แล้วน้อมนำมาเป็นหลักในการครองชีวิตของชาวพุทธ ภายใน

หลักการของพระพุทธศาสนา อย่างน้อยในชั้นบรรพชาบวชอุปสมบท ที่สำคัญมากในปัจจุบัน คือ การกล่าวร้ายกันด้วยประการต่าง ๆ และการเบียดเบียนกันในรูปแบบหลากหลาย

พระโอวาทปาติโมกข์ทุกข้อหากสามารถปฏิบัติที่ข้อใดข้อหนึ่งได้ คุณธรรมข้ออื่น ๆ ก็จะเกิดติดตามมา เป็นการเสริมแรงในการพัฒนาคุณธรรมไปด้วยกัน ในขณะที่นั่นเองจึงได้ชื่อว่า บวชกรรมได้ลดลง คุณธรรมเพิ่มขึ้น พร้อมกับความผ่อนคลายของจิตตามสมควรแก่กรณีนั้น ๆ ก็จะเกิดขึ้นตามมา ทำให้การผ่านชีวิตในวันมาฆบูชาผ่านไปด้วยคุณ ด้วยประโยชน์ เป็นสมบัติติดใจ หากมีการสะสมอย่างต่อเนื่องกันไปย่อมสัมผัสหลักธรรมในโอวาทปาติโมกข์ได้มากขึ้น ซึ่งในความเป็นจริงแล้วในที่นี้ทรงแสดงฝ่ายคุณธรรมคือ นิโรธสัง และมรรคสังนั่นเอง หมายความว่า เมื่อปริมาณของคุณธรรมเพิ่มขึ้น อีกด้านหนึ่งของอริยสังคือทุกข์ และสมุทัยก็จะลดลงตาม ปริมาณของคุณธรรมที่เพิ่มขึ้น หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีความเป็นตัวเลขธรรม คือทำหน้าที่ขัดเกลาบวชอุปสมบท และความทุกข์ออกไป การพยายามปฏิบัติธรรมไปตามกำลัง ความสามารถคุณธรรมที่เพิ่มขึ้นในขณะนั้น ๆ จะทำหน้าที่ขัดเกลาจิตของเราจากบวชอุปสมบทไป ทุกขณะที่ปฏิบัติ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงประทานหลักการสำคัญในการเสริมความคิดว่า

“บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญการไม่ประมาทในบุญกิริยาทั้งหลาย และผู้ไม่ประมาทนั่นเอง จะสามารถยึดถือไว้ได้ทั้งประโยชน์ตน ประโยชน์บุคคลอื่น ประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้าไว้ได้”^{๓๐}

^{๓๐} พระเทพคิลิก, “มาฆบูชารำลึก”, มงคลนิมิต, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑๒ (มีนาคม ๒๕๕๓) : ๓๐.

บทที่ ๔

การวิเคราะห์โอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย

จากการศึกษาความหมาย ประวัติความเป็นมา ประเภทปาฏิโมกข์ แนวคิดและทัศนะ อรรถกถาจารย์ที่มีต่อโอวาทปาฏิโมกข์ การศึกษาบริบทที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่า การที่พระพุทธเจ้า ตรัสสรุปในรูปพระคาถาว่า “เอตํ พุทฺธาน สาสนํ” นั้นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพื่อชักชวนพุทธบริษัทให้ปฏิบัติตามที่กล่าวแล้วข้างต้น สำหรับพระเถระในสังคมไทยที่ ทำการศึกษาทั้ง ๕ รูปนั้น ท่านมีมุมมองอธิบายการวิเคราะห์หลักคำสอนเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ใน ทัศนะของท่าน เพื่อให้นำไปประพฤติกปฏิบัติในมิติที่หลากหลาย ดังต่อไปนี้ คือ

๔.๑ ในทัศนะของพระเถระไทย

๔.๑.๑ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ ปริณายก พระนามเดิม เจริญ กษัตริ ประสูติ วันที่ ๓ ตุลาคม ๒๔๕๓ อุปสมบทพุทธศักราช ๒๔๗๖ พรรษา ๗๖ พรรษา อายุ ๙๗ ปี วัดบวรนิเวศวิหาร จังหวัดกรุงเทพมหานคร ในสังกัด ธรรมยุติกนิกาย

เดิมท่านอุปสมบทมหานิกาย ณ วัดเทวสังฆาราม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๖ เพื่อ ศึกษาพระธรรมวินัย ได้เข้าพิธีอุปสมบทเข้าเป็นธรรมยุติกนิกาย มีสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรม หลวงวชิรญาณวงศ์เป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงอุทิศตนเพื่องานพระศาสนาโดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย รับเป็นองค์แสดงธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ ทรงนิพนธ์ ผลงานทางวิชาการ เอกสาร ตำราด้าน พุทธศาสนา ทรงได้รับเลือกให้เป็นพระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) ของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๙ ในขณะที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ พุทธศักราช ๒๔๙๕

ด้านการศึกษาพระปริยัติธรรม พุทธศักราช ๒๔๗๕ สอบได้นักธรรมเอก และ พุทธศักราช ๒๔๘๔ สอบเปรียญธรรม ๙ ประโยคได้ ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๒ ได้รับ พระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็น “สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก”

ได้ประทานเทศนาเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ กัณฑ์ ๓ วาระ

๑) ครั้งที่ ๑ เนื่องในวันมาฆบูชา แก่ประชาชนชาวไทย เผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์ รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย และสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ในวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๓ ดังนี้

วันนี้เป็นวันมาฆบูชา นับว่าเป็นวันบูชาสำคัญวันหนึ่งทางพระพุทธศาสนาเป็นวันที่ทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งปวงรำลึกถึงเหตุการณ์สำคัญครั้งหนึ่งในสมัยพุทธกาล คือ มหาสันนิบาตที่เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต คือการประชุมแห่งองค์ ๔ อันได้แก่ ๑. พระภิกษุสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์ ล้วนเป็นพระอรหันต์จีณาสพ ๒. ล้วนเป็นเอหิภิกขุ คือ อุปสมบทโดยตรงจากพระพุทธเจ้า ๓. ล้วนไม่มีใครนัดชวน ต่างมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเอง ๔. วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือนมาฆะ พระพุทธเจ้าได้ทำอุโบสถอันบริสุทธิ์ทรงแสดงพระโอวาทสำคัญ คือ โอวาทปาฏิโมกข์ เป็นการทรงวางหลักพระพุทธศาสนา สำหรับที่พระสาวกจักได้นำไปประกาศสั่งสอนสืบไป

พระโอวาทในครั้งสำคัญนี้ ได้ทรงชี้หลักที่เป็นยอดของพระพุทธศาสนาว่า ขันติ คือ ตีติกา ความอดทน ทนทาน เป็นตบะอย่างยิ่ง นิพพานเป็นบรมธรรมอย่างยิ่ง และหลักรวมข้อปฏิบัติพระพุทธศาสนาทั้งหมดเข้าเป็น ๓ ประการ คือ ไม่ทำบาป ทำกุศล และชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ ตรัสเรียก ๓ ข้อนี้ว่า เป็นพระพุทธศาสนา คำว่า “พระพุทธศาสนา” จึงเป็นพุทธวาจาออกจากพระโอษฐ์พระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งนั้น

วันมาฆบูชาของทุกปี จึงเป็นการเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระสงฆ์หมู่ใหญ่นั้น และพระโอวาทนี้ เมื่อระลึกถึงก็เป็นเหตุให้จิตใจผ่องใสเป็นสุขไม่มากก็น้อย ถ้าความระลึกถึงพระพุทธโอวาทมีมากขึ้นในทุก ๆ วัน ก็จะทำให้ผู้ระลึกถึง ลดบาป เพิ่มบุญ หนุนใจให้ผ่องแผ้วมากขึ้นได้ทุกวัน แต่ในโลกทุกวันนี้ เหตุการณ์ยุ่งยากต่าง ๆ เกิดขึ้นทั่วไป อันเป็นเครื่องชี้แสดงว่า คนส่วนใหญ่มิได้ระลึกถึงพระพุทธโอวาทเป็นหลักของจิตใจ จึงก่อกรรมทำเข็ญแก่กันและกันอย่างน่าสลดใจ ดังที่ปรากฏให้เห็นกันอยู่

แต่สำหรับในประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่ยังนับว่าเป็นปกติสุข อันเป็นสิ่งสะท้อนว่า คนส่วนใหญ่ยังระลึกถึงพระพุทธโอวาทเป็นหลักใจกันอยู่ ฉะนั้น ในวันมาฆบูชา เช่นในวันนี้ ประชาชนจึงได้ร่วมกันทำการบูชา ถือศีลฟังธรรมกันได้เป็นปกติ อันความเป็นปกติสุขของบ้านเมือง ย่อมหมายถึงความดำรงอยู่ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันเป็นของประชาชนคนไทยทุกคน และเป็นของที่ทุกคนพึงรักษาไว้เสมอด้วยชีวิต เมื่อคนไทยรักษาไตรรงค์นี้ ไตรรงค์นี้ก็จะรักษาคนไทยให้ดำรงอยู่เป็นสุขสถาพร และสิ่งที่จะทรงใจของคนเพื่อความดำรงไว้ซึ่งไตรรงค์ดังกล่าวนี้ ก็คือพระพุทธศาสนา ตามพระพุทธโอวาทนั่นเอง

การปฏิบัติพระพุทธโอวาทก็คือ การปฏิบัติพระโอวาทของพระพุทธเจ้าในวันมาฆะ กล่าวคือ ทำขันติ อดทน อดกลั้น ทนทานมีอะไรมาขัดใจให้ทำบาปก็อดทนไว้ไม่ยอมทำ มีอะไรมาห้ามใจไม่ให้ทำกุศลก็อดทนไว้ คือตั้งทำกุศลความดีให้ได้ มีอะไรมาทวนใจให้ขุ่นก็อดทนไว้ ปิดออกไปให้ใจผ่องแผ้ว ทำขันติดังกล่าวจนใจนิยมน้อมยับยั้ง จนเรื่องทั้งหลายดับหายไปเสียเลย

ดับเรื่องได้เมื่อใด ก็ดับกิเลสได้เมื่อนั้น แต่ใจจะต้องยินยอมยับยั้งจนได้หมดเรื่องไปนี่คือ ขั้นตอน
ทุกคนควรมีไว้ในใจเสมอ

เพราะฉะนั้น ในวันมาฆบูชาอันเป็นอภิศักดิ์กาล เช่นนี้ ควรที่พุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายจะพึงรำลึกถึงพระพุทธโอวาทอันนำมาเป็นเครื่องทรงใจ และปฏิบัติตามถวายเป็นพุทธ
บูชา และเป็นการเจริญสัมมาปฏิบัติ เพื่อความผาสุกสวัสดีของตน และเพื่อนร่วมชาติร่วมสังคม
ตลอดถึงสรรพสัตว์ตลอดไป*

๒) ครั้งที่ ๒ เนื่องในวันมาฆบูชาแก่ประชาชนชาวไทย เผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์
รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย และสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ในวันที่ ๑
มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๖ ดังนี้

วันมาฆบูชา คือวันบูชาในวันเพ็ญเดือนมาฆะ เป็นที่ระลึกถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
พระพุทธศาสนา เมื่อต้นพุทธกาล อันเรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต แห่งพระสงฆ์สาวกหมู่ใหญ่
พระพุทธเจ้าทรงทำอุโบสถที่บรีสุทธี ทรงแสดงพระโอวาทครั้งสำคัญในสันนิบาตนั้น ซึ่งหลักที่
เป็นยอดพระพุทธศาสนา และหลักรวมข้อปฏิบัติพระพุทธศาสนาทั้งหมดเข้าเป็น ๓ ข้อ คือ
ไม่ทำบาป ทำกุศล และชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์

มาฆบูชาของทุกปี ย่อมเป็นการเตือนใจให้ระลึกถึงพระสงฆ์หมู่ใหญ่นั้น และ
พระโอวาทนี้ เมื่อระลึกถึงก็เป็นเหตุให้จิตใจผ่องใสเป็นสุขไม่น้อยก็มาก ถ้าความระลึกถึง
พระพุทธโอวาทมีมากขึ้นทุก ๆ วัน ก็จะทำให้ผู้ระลึกถึงลดบาปเพิ่มบุญหนุนใจให้ผ่องแผ้วมากขึ้น

เหตุการณ์ยุ่งยากต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกทุกวันนี้เป็นสิ่งบอกแสดงว่า คนส่วนมากมิได้
ระลึกถึงพระพุทธโอวาทอันเป็นหลักของใจดังกล่าวนี้ สำหรับในประเทศไทยเรานั้น แม้จะมี
เหตุการณ์ยุ่งยากเกิดขึ้นบ้าง แต่ก็ยังไม่รุนแรง อันแสดงให้เห็นว่าคนส่วนใหญ่ยังมีใจระลึกถึง
พระพุทธโอวาท หรือคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนากันอยู่บ้าง บ้านเมืองจึงยังคงสงบเป็นปกติสุข
ประชาชนชาวเมือง จึงมีโอกาสได้ทำบุญกุศลรักษาศีลฟังธรรมกันอยู่เป็นปกติดังเช่นในวันนี้ได้

ความเป็นปกติสุขของบ้านเมือง ย่อมหมายถึงความดำรงอยู่ของชาติ ศาสนา
พระมหากษัตริย์ อันเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน และเป็นของที่ทุกคนพึงรักษาไว้เสมอด้วย
ชีวิต เมื่อคนไทยรักษาไตรรงค์นี้ ไตรรงค์ก็จะรักษาคนไทยให้ดำรงอยู่สุขสถาพร

* สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, พระธรรม
เทศนาทั่วไป และพระวชิรธรรมคติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : หจก. โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า
๒๓๕-๒๔๐.

เพราะว่าการรักษาพระศาสนา ก็คือการรักษาศรัทธาและปัญญาของตนให้ถูกทาง ศรัทธาที่ถูกทางนั้นก็คือ (๑) ศรัทธาในพระพุทธเจ้า ว่าพระองค์เป็นพระศาสดา ส่วนตนเป็นสาวก คือศิษย์ (๒) ศรัทธาในศาสนาคือคำสอนว่า ฟังปฏิบัติให้จงงามได้ มีโอชะคือรสที่ชิมซาบให้เกิด สุข (๓) ศรัทธาในการปฏิบัติ ด้วยความเพียรจนถึงถวายเป็นชีวิต (๔) ศรัทธาที่พึงหวังโลกุตระผลได้

ทุกคนนำพิจารณาศรัทธาของตนว่า เป็นอย่างไร มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพียงไร ศรัทธาในพระศาสนาคือคำสอน และศรัทธาในการปฏิบัติมีอยู่เพียงไร คำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น เรื่องกรรมและอริยสัจสี่ ที่มีอยู่ชัดเจนแล้วได้จงงามขึ้นมาในใจมีโอชะถึงใจเพียรไร ถ้าใจมี ศรัทธาในเรื่องอื่นเสียเต็มแล้ว ก็ย่อมจะไม่ได้โอชะในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าโดยตรง การปฏิบัติก็จะออกนอกทางไป การรักษาพระศาสนา จึงสำคัญอยู่ที่แต่ละคนต้องรักษาศรัทธาและ ปัญญาของตนให้ถูกต้อง ตามหลักศรัทธาทั้ง ๔ ดังกล่าวแล้ว ในอภิถกจิตกาลมาฆบูชา^๒

๓) ครั้งที่ ๓ มาฆบูชาฤกษ์ ประทานวันมาฆบูชา ในวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๔๐ ดังนี้

วันมาฆบูชา วันบูชาสำคัญวันหนึ่งในพระพุทธศาสนา คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ พระจันทร์เสวยมาฆฤกษ์ ปีนี้ตรงกับวันศุกร์ ที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๔๐

เมื่อ ๒๕๔๕ ปีมาแล้ว สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกาศความ มีพระพุทธหฤทัยรักที่บริสุทธิ์สูงส่งต่อชาวโลกทั้งปวง ด้วยการทรงแสดงหัวใจพระพุทธศาสนาให้ ปรากฏแก่โลกเป็นครั้งแรก และยังยืนยันมั่นคงสืบมาจนทุกวันนี้ พระสงฆ์สันนิบาตที่โปรดประทาน หัวใจพระพุทธศาสนาให้มีจำนวน ๑,๒๕๐ องค์ ทุกองค์เป็นเอหิภิกขุ คือทุกองค์ได้รับอุปสมบท จากสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า และทุกองค์เป็นพระอรหันต์ ไปสู่ที่เฝ้าพระพุทธบาท โดยมีได้นัดหมาย แสดงถึงอำนาจจิตที่มีความมหัศจรรย์ ในการรับรู้พระพุทธประสงค์ของ พระอรหันตสาวกเหล่านั้น

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทำวิสุทธิอุโบสถในท่ามกลางวิสุทธิสงฆ์ และทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์ มีหัวใจพระพุทธศาสนา ๓ ประการ เป็นหลักเพื่อประกาศ พระพุทธศาสนาสืบไป หลักอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ๓ ประการ คือ ๑.ความไม่ทำบาป อกุศลทั้งปวง ๒. ความทำบุญกุศลให้ครบถ้วน และ ๓. ความทำจิตให้ผ่องใสไกลจากความเศร้า หมองของกิเลส

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

หัวใจพระพุทธศาสนานั้น คือพระพุทธหฤทัยนั่นเอง สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระพุทธหฤทัยเช่นที่ทรงแสดงให้เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงทำบาปกุศล ทั้งทรงทำบุญกุศลครบถ้วนทุกประการ ทรงมีพระพุทธหฤทัยเบิกบานส่องไสไกลแล้วจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ผู้นับถือพระพุทธศาสนาควรจะทะนุถนอมเทิดทูนพระพุทธหฤทัยให้สูงสุด ให้สมกับที่ได้สิ่งประเสริฐเลิศล้ำไว้เป็นสมบัติตนแล้ว ไม่ปฏิบัติหัวใจพระพุทธศาสนาก็เหมือนไม่ปฏิบัติเทิดทูนถนอมรักษาพระพุทธหฤทัย เหมือนโศดเขลาเบาปัญญาอึ่งนั๊ก ไม่รักไม่หวงแหนเทิดทูนบูชาแม้พระพุทธหฤทัยแห่งพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่มีกตัญญูกตเวทิตาธรรมเครื่องหมายของคนดี ฝากไว้เป็นพุทธบูชาในวันมงคลยี่นี้^๑

วิเคราะห์ สมเด็จพระสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราชฯ ทรงประทานเทศนาเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ กัณฑ์ ๓ วาระ มีจุดเน้นและมิตที่แตกต่างกัน ดังนี้

เทศนากัณฑ์แรก ทรงประทานเพื่อสอนธรรมเรื่อง ขันติเป็นสำคัญ ยกเอาบาทคาถาแรกในโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่า “ขันติ ปรมี ตโป ตีติกขา” มาแสดงให้พุทธบริษัทในประเทศไทยยึดถือปฏิบัติขันติ ความอดทน ธรรมอันเป็นยอดแห่งพระพุทธศาสนา คือ ขันติประเภทตีติกา ทรงมีพระประสงค์ให้คนไทยในยุคนี้ใช้ขันติธรรม แก้ปัญหาในประเทศที่เกิดความวุ่นวายขัดแย้งของคนในชาติ ทรงสรุปไว้ว่า ไตรรงค์ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จะผ่านวิกฤติไปได้ด้วยการนำเอาหลักขันติธรรมมาประพฤติปฏิบัติ

เทศนากัณฑ์ที่ ๒ ทรงเน้นในคาถาที่ ๒ “สพฺพปาปสฺส อภรณํ กุสลสุสฺสสมฺปทา สจฺจตฺตปริโยทปนํ” ทรงชวนพุทธบริษัทให้ประพฤติตามหลักไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ และปัญญา ทรงเน้นการไม่ทำบาป คือการรักษาสีล ๕ เป็นต้น การสร้างความดี คือทำสมาธิ หมั่นชำระจิตให้สะอาดด้วยปัญญา ทรงถือว่าเป็นการลดบาป เพิ่มบุญ หนุนใจให้ส่องใส ด้วยปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา

เทศนากัณฑ์ที่ ๓ ทรงเน้นลงลึกในเรื่องการบรรลุธรรมเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ยกเอา “สจฺจตฺตปริโยทปนํ” โดยเชิญชวนให้พุทธศาสนิกชนทะนุถนอมเทิดทูนพระพุทธหฤทัยให้สูงสุด ทำจิตของตนให้ส่องใส เน้นปฏิบัติให้มากยิ่งขึ้นเพื่อความบริสุทธิ์ส่องใส บรรลุเป้าหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน นี่คือการเทิดทูนพระพุทธหฤทัยอันแท้จริงถวายเป็นพุทธบูชาในวันมาฆบูชา

^๑ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, พระธรรมเทศนา พระโอวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : หจก. โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

๔.๑.๒ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) เกิดวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๔๕ อุปสมบทเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๖๕ พรรษา ๗๒ อายุ ๘๖ ปี วัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม) จังหวัดสุราษฎร์ ในสังกัดมหานิกาย วุฒิกการศึกษาเปรียญธรรม ๓ ประโยค, นักรธรรมเอก มรณภาพวันที่ ๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๖

ชาวพุทธรู้จักในนาม พุทธทาสภิกขุ เป็นชาวอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เริ่มบวชเรียนเมื่ออายุได้ ๒๐ ปีที่บ้านเกิด เข้าศึกษาพระธรรมวินัยต่อที่กรุงเทพมหานคร จนสอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค ท่านพุทธทาสภิกขุพบว่า สังคมพระพุทธศาสนา แบบที่เป็นอยู่ในขณะนั้น แปรเปลี่ยนเบี่ยงเบนไปมาก ไม่อาจเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา ตัดสินใจหันหลังกลับมาปฏิบัติธรรมอำเภอไชยา พร้อมพิจารณาตนเองเป็น “พุทธทาส” ถวายตัวรับใช้พระพุทธศาสนาตลอดชีวิต เริ่มก่อตั้งสวนโมกขพลารามเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และสถานที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ผลงานท่านพุทธทาสภิกขุ มีปรากฏอยู่มากมายในรูปพระธรรมเทศนา งานเขียน ตั้งใจเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้อยู่ฐานะที่เป็นพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นศาสนาแห่งการเรียนรู้ ความตื่น ความเบิกบาน ไม่เจือปนด้วยความหลงผิดในเรื่องพุทธพาณิชย์และเรื่องไสยศาสตร์ มุ่งชี้ให้ชาวพุทธเห็นถึงมิจฉาทิฎฐิ และสัจธรรมปรมาส จนได้ขนานนามท่านพุทธทาสภิกขุว่า พระผู้ปฏิรูปคำสอน คำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุไม่มีอะไรเหนือไปกว่าความจริงอันสูงสุดที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เพียงแต่กาลเวลาผ่านไปทำให้คำสอนของพระพุทธศาสนาแปรเปลี่ยนถูกเบี่ยงเบนไปตามกระแสโลก ท่านพุทธทาสภิกขุได้ทำหน้าที่เสมือนผู้กลับกรองให้พระพุทธศาสนากลับมาบริสุทธิ์อีกครั้ง

ท่านได้แสดงธรรมเทศนาในวันมาฆบูชา วันที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑ มีใจความดังนี้

ธรรมเทศนาในวันนี้ เป็นธรรมเทศนาปรารภมาฆบูชา ท่านทั้งหลายได้ทราบกันอยู่แล้วเป็นอย่างดี ว่าเรามาพร้อมกันในวันนี้เพื่อประกอบพิธีมาฆบูชา อันเป็นอภิลักขิตสมัยแก่พุทธบริษัทจักได้ประกอบพระธรรมเป็นประจำปี ให้เกิดความระลึกนึกถึงเหตุการณ์อันสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นการย้ำแห่งความเชื่อ ความเลื่อมใส ความเข้าใจ สติปัญญา ให้แน่นแฟ้น และจะได้เป็นที่เข้าใจสำหรับผู้ที่ยังแน่นแฟ้นอยู่แล้ว ในส่วนที่ละเอียดยิ่งขึ้น เรื่องของวันมาฆบูชาเป็นอย่างไร นี้ก็พูดกัน คงจะเข้าใจกันได้เป็นอย่างดี ว่าเป็นวันพิเศษวันหนึ่ง มีเพียงวันเดียวในพระพุทธศาสนานี้ ที่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ มาถึงพร้อมกันเข้า ณ ที่แห่งหนึ่ง มีพระพุทธเจ้าประทับเป็นประธาน ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ความมหัศจรรย์มีอยู่ว่า พระพุทธองค์อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาโดย

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทุกองค์ล้วนเป็นอรหันต์ มาโดยไม่ได้นัดหมายกัน และวันนี้เป็นวันเพ็ญแห่งมาฆฤกษ์ พระจันทร์เสวยมาฆฤกษ์ พระองค์ประทับเป็นประธาน เพื่อกระทำการที่เรียกกันว่ามหาสังฆสันนิบาต ประกาศโอวาทปาติโมกข์ เป็นประธานแห่งโอวาททั้งหลายทั้งปวง ข้อความมีอยู่หลายประโยคตั้งแต่ “ขณฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา” เป็นต้น แต่ใจความสำคัญมีอยู่เพียง ๔ ประโยค หรือ ๑ คาถา

ดังยกขึ้นเป็นหัวข้อนิเขปบทเบื้องต้นว่า

“สพฺพปาปสฺส อกรรม	การไม่กระทำบาปทั้งปวง
กฺุสฺสสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส	การทำกุศลให้ถึงพร้อม
สจฺจิตฺตปริโยทปนํ	การทำจิตให้ขาวรอบ
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	๓ อย่างนี้ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

ทั้งหลาย”

เป็นประการสำคัญที่ควรจะรู้ ที่ควรจะเข้าใจ ในฐานะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เดียวนี้ มีคนบางคนไม่เข้าใจในข้อที่ว่า เมื่อไม่ทำบาปทุกอย่าง ทำกุศลคือความดีแล้ว ทำไมต้องทำจิตใจให้ผ่องใสอีก เพราะว่าการทำจิตใจผ่องใส ก็เป็นความดีหรือกุศลอย่างหนึ่งอยู่แล้ว เป็นเหตุไม่เข้าใจประโยคหลังที่ว่า ทำจิตให้ขาวรอบ พลอยนึกถึงความข้อที่ว่า ทำกุศลทุกอย่างแล้ว จิตมันก็ยังไมขาวรอบ สมแล้ว เมื่อไม่รู้ก็ไม่เข้าใจ ยังคิดอยู่ว่าไม่ทำชั่ว ทำความดีก็พอแล้ว พุทธบริษัทโดยมากเป็นอยู่อย่างนี้ แม้ที่เรียนจบมหาวิทยาลัยก็ยังเข้าใจอยู่อย่างนี้ ไม่เข้าใจคำว่า “บาป” คำว่า “บุญ” คำว่า “นิพพาน” นั่นเอง โดยถือเสียว่าถ้าทำดีทุกอย่างแล้วมันจบ ต้องขอใช้คำหยาบคาย มันยังโง่อยู่ เพราะยังมีสิ่งที่ยิ่งขึ้นไปกว่าความดี เหนือความดีๆ ขึ้นไป ก็คือการทำจิตให้ขาวรอบ ทีนี้มีปัญหาอยู่ที่ว่า จิตขาวรอบ คืออย่างไร ทำไมเราจะต้องมีรอบ ตั้งใจฟังให้ดี

คำว่า “ขาว” ในภาษาบาลี มี ๒ คำ เช่น คำว่า “สุกะ” ที่แปลว่า ขาว “โอทาตะ” ก็แปลว่า ขาว โอทาตะยังไม่พอใส่คำว่า “ปริ” เป็น “ปริโอทาตะ” เข้ามาอีก ไม่ใช่อย่างเดียวกับสุกะ ในภาษาไทยเราก็กำกวมเหมือนกัน “ขาว” เช่นเสื้อสีขาวเรียกว่า มีสีขาว แต่ถ้ามันไม่มีสีขาว ชนิดที่ไม่มีสีขาว ขาวว่างไม่มีสี ยังเรียกว่า ขาวอยู่ เป็นภาษาที่ยังพูดไม่ถูก เข้าใจคำพระบาลีนี้ให้ถูก นึกถึงภาษาไทยที่ว่า ขาวๆ ยังมีสี ไม่ปราศจากสี มันเป็นขาวชนิดหนึ่งที่ไม่ควรจะเรียกว่าขาว แต่ไม่รู้จะเรียกว่าอะไร ก็เรียกว่า ขาว นั่นแหละ ที่ปราศจากสี คำต่างของคำว่า สุกะ ขาว ได้แก่ โอทาตะ และปริโอทาตะ ขาว

ขาวสองขาวมันต่างกันอย่างไร ขอให้เข้าใจ

ในคำว่า “ปริโาทาตะ” “ปริโยทปนะ” ทำให้เป็นปริโยทปนะ สจิตตปริโยทปนะ ปริโยทปนะ ทำให้มันขาว ปริโาทาตะคือทำให้มันไม่มีสี แต่ก็ไม่ใช่เรียกว่าดำ มันมีสี ซึ่งไม่มีคำจะเรียก ก็ต้องขอเรียกกันอย่างนั้น ตามที่เขาเรียกกันมาแต่ก่อนว่า ปริโาทาตะ พุทธภาษาไทย เรียกว่า ขาวอย่างไม่มีสี จะเข้าใจ คำว่า บาบไม่ทำ เรียกว่า ทำกุศล ทำความดีอย่างยิ่ง แล้วไหนๆ ก็ต้องทำที่จิต ให้จิตนี้ขาวรอบ ไม่ทำบาป คือไม่ทำกรรมที่เป็นบาป ทำกุศลให้ขาวรอบ ทำกรรมที่เป็นกุศล หรือเป็นความดี เป็นการกระทำกรรมทั้งสอง แต่พอมาถึงปริโยทปนะ กลายเป็นจิตของตนให้ปริโยทปนะ คำในภาษาไทยมันก็หลอกอย่างนี้ ต้องเข้าใจชัดเจนไปว่า เมื่อไม่ทำบาปเสร็จแล้ว ก็มาทำบุญกุศลเต็มที่ แล้วทำอะไรให้มันเหนืออื่นอีกทีหนึ่ง เหนือบาปเหนือบุญนั่นเอง ตรงนี้ไม่ใช่บาปไม่ใช่บุญ มันเหนือบุญขึ้นไป จึงจะเรียกว่า “ขาวรอบ” ขาวจนไม่มีสี ได้ความว่า เหนือบาปมาถึงบุญ เหนือบุญ มาถึงที่เรียกว่า “นิพพาน”^๔ เหนือบาปเหนือบุญ พุทธทางภาษาวัตถุ ต้องพูดว่า จากบาปมาเป็นบุญ หรือกุศล หรือดี จากชั่วมาเป็นดี เหนือดีขึ้นไปถึงว่าง ว่างจากชั่ว ว่างจากดี ขอเข้าใจไว้เถิดว่า เหนือดีขึ้นไปยังมีว่าง ถึงว่างก็จะถึงที่สุดแห่งปัญหา ที่จะไม่มีความทุกข์ ถ้ายังหยุดๆ แคล่ดีไม่จบ เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าดีนั้นเป็นกรรม เป็นการกระทำ และมีการปรุงแต่งคือเป็นสังขาร^๕ สังขารการปรุงแต่ง สิ่งปรุงแต่ง เครื่องปรุงแต่ง ดีๆ นี่มันเป็นสิ่งปรุงแต่ง เครื่องปรุงแต่ง ปรุงแต่งให้ยุ่งๆ ไปตามดี ตามแบบที่เรียกว่าดี บาปเป็นสังขารปรุงแต่งให้ยุ่งไปตามแบบบาป หรือชั่ว มีคนเป็นอันมาก บ้าดี เมาดิ หลงดี บ้าบุญ เมานุญ หลงบุญ บ้าสุข เมาสุข หลงสุข จึงไม่ถูก ต้องเหนือนั้นขึ้นไปอีก คือไม่บ้าในสิ่งที่ได้ถึงที่สุดตามที่ตัวต้องการ เมื่อได้ความสุข ละความทุกข์ เมื่อได้ความสุข ก็อย่าบ้าความสุข ฟังคูดีๆ ก็ไม่ยากเกินไป เมื่อพ้นความยากจนมาสู่ความร่ำรวย อย่าบ้าความร่ำรวยๆ ก็ไม่มีปัญหาอะไร ถ้าบ้าความร่ำรวยก็มีปัญหาขึ้นมาทันที ยุ่งวุ่นวายเป็นทุกข์ขึ้นมาทันที เมื่อคนที่อยากสวย ไม่สวย ปล้ำตกแต่งจนสวย อีกทั้งได้สวยมาแล้ว ก็อย่าบ้าสวย สวยแล้วก็อย่าบ้าสวย อันสุดท้ายเข้าใจอยากสักหน่อย บ้าอำนาจ ได้อำนาจขึ้นมาแล้ว ก็อย่าบ้าอำนาจ อย่าหลงอำนาจ อย่าเมาอำนาจ อย่าไปหลงอย่าไปเมากับมัน คือใจความสำคัญของพระพุทธภาษิตที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา มีใครได้รับประโยชน์นี้บ้าง ยังบ้าดี บ้ารวย บ้าสวย เมานุญ บ้าบุญ หลงบุญ บ้าดี เมาดิ หลงดีกันอยู่ แล้วก็โง่ โง่จนสุดขีด จนเอานิพพานลงมาเป็นเรื่องดี พระนิพพานเหนือดี พ้นดี พ้นกุศล คึงกันมาเป็นเรื่องดี นี่บ้า นิพพานในฐานะที่เป็นความดี ในความหมายที่เป็นความดี อย่างนี้ผิดหลักพระพุทธศาสนา

^๔ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), **ธรรมะ ๕ ตา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔๗ – ๓๕๔.

^๕ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), **ปฏิจจนสมุปบาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สุขภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔ – ๓๖.

ขอเตือนฝากกันไว้ ไหน ๆ ก็พูดกันมาหลายสิบครั้งเรื่องวันมาฆบูชา อยากจะให้จับใจความสำคัญของเรื่องนี้ให้ได้ จำไว้แบบนี้ว่า จากชั่วมาถึงดี จากดีถึงว่าง หรือเหนือชั่วเหนือดีก็ได้ เหนือชั่วเหนือดี คือว่าง ๆ ว่างนั้นแหละคือ พระนิพพาน เรียกว่า “สูญสูญ” สูญสูญ แปลว่า ว่าง ออกเสียงภาษาไทยว่า ศูนย์ แต่พวกบัณฑิตยังมีอยู่มากแปล สูญสูญ ว่า ศูนย์เปล่า สูญสูญ ศูนย์ สูญสูญว่า ศูนย์เปล่า แปลเสียอย่างนั้น ศูนย์เปล่าจนไม่มีอะไร เป็นโทษเป็นอันตรายเสียอีก ชั้นบัณฑิตชั้นนักปราชญ์ในประเทศไทยนี้แหละ ยังแปลสูญสูญว่า ศูนย์เปล่า ไม่แปลว่า ว่าง ๆ ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่างจากการปรุงแต่ง ว่างจากการเวียนว่าย สูญสูญ อย่าแปลว่า ศูนย์เปล่า

คนทั้งหลาย คนแก่คนเฒ่า ได้ยินว่า สูญสูญ มักจะแปลว่า ศูนย์เปล่า ศูนย์เปล่า ถึงพระนิพพานว่า ศูนย์เปล่า ว่างที่สุดนั่นแหละ คือ พระนิพพาน มันไม่ใช่ศูนย์เปล่า แต่มันว่างจากมัน มันไม่มีความมันให้เกิดสัณนิคิด เป็นเรื่องชั่วเรื่องบาป มันจะมันไปตามแบบชั่ว มันอย่างชั่ว ทำดีมันก็มันปั่นป่วนไปตามแบบดี มันไม่หยุดมันไม่สงบ จึงต้องเป็นเรื่องไม่มัน จึงเป็นเรื่องว่าง คือเหนือชั่วเหนือดี ไม่มันไปตามแบบไหนหมด ขอให้เข้าใจกันไว้แบบนี้ เป็นหลักสำคัญ ในข้อที่ว่า เมื่อมาถึงสิ่งตนปรารถนาแล้ว อย่าได้ไปบ้ากับสิ่งนั้น อย่าไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งนั้น อย่าไปหมายมันสิ่งนั้นว่า เป็นของกูตัวกูขึ้นมา จำไว้เป็นหลักทั่วไป ได้อะไรมาเป็นที่ถูกใจของคนแล้ว ก็อย่าบ้า อย่าหลงกับสิ่งนั้น ได้เงินได้ทองได้ควายได้ไรได้นาได้สวน ได้ได้อะไรมาแล้ว ก็อย่าบ้ากับสิ่งนั้น ไม่มีอำนาจ ทำให้มีอำนาจวาสนาขึ้นมา ก็บ้ำอำนาจวาสนา หลงอำนาจวาสนา

ขอสรุปเป็นใจความสั้น ๆ ต้องการอะไร ปรารถนาอะไร ตามที่ใจต้องการที่สุด เมื่อได้มาแล้ว มารัก มาหวง ได้มายึดมั่นถือมั่น มาวิตกกังวล นอนไม่หลับ มันเลยยิ่งกว่าไม่ได้เสียอีก ต้องไม่หลง ไม่ยึดมั่นถือมั่น ปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับสิ่งที่ตนรักตนพอใจจนได้ขึ้นมา ควรจำไว้จะได้ไม่เป็นทุกข์ไปเสียเปล่า ๆ อยากได้อะไรใจจะขาด ได้แล้ว มารักมาหลงมันไปหมด ข้อนี้ขอให้ทุกคนย้อนระลึกถึงความหลังเคยได้มาแล้ว อย่าไปหลงกับมัน ให้ตั้งสติให้ได้ คงลำบากแน่คนที่ได้เมียใหม่ ๆ ได้ตัวใหม่ ๆ ถ้ามันไม่หลงคงลำบากแน่ ก็ให้ถือกันไปตามเรื่อง แต่ว่าอย่าหลงนั่นแหละดี

หัวใจพระพุทธศาสนามีอย่างนี้ เมื่อละชั่วไปแล้ว ทำดี เมื่อได้ดี ก็อย่าหลงดีให้หยุดว่าง มีความดีโดยไม่หลงความดี เหมือนกับว่ามีเงินก็ไม่ต้องหลงเงิน งบเงินแล้วนอนไม่หลับ ใช้เงินไป ได้ของอะไรมาก็ใช้ โดยที่ไม่ต้องหลงกับมัน เป็นใจความสั้น ๆ นิดเดียวว่า “ได้อะไรที่ถูกใจ ที่เรียกว่า ดีที่สุดแล้ว อย่าหลง” หัวใจสำคัญของหลักโอวาทปาฏิโมกข์ จึงจะขารอบ

^๖ พระธรรมโกษาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), หัวใจ - ของกู, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯมหานคร : บริษัทสุภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐ - ๕๕.

จิตจึงจะขาวรอบเป็นปริโอทาคะ จำไว้แม้ไม่ใช่เรื่องไปนิพพาน เรื่องอยู่ที่บ้านเรือน ได้ควายก็อย่าหลงควาย ได้นาก็อย่าหลงนา ได้ข้าวเปลือกก็อย่าหลงข้าวเปลือก ได้เงินก็อย่าหลงเงิน ได้เกียรติยศชื่อเสียงก็อย่าไปหลงเกียรติยศชื่อเสียง ได้อำนาจวาสนาก็อย่าไปหลงอำนาจวาสนา จะดีไหมช่วยกันคิดหน่อย ทุกคนว่าดีไหม ถ้าไม่มีการหลงสิ่งเหล่านี้โลกนี้จะดีไหม ถ้าไปหลงกับสิ่งเหล่านี้แล้วจะเป็นอย่างไร ที่นี่ ก็จะกอบโกยขุดครี๊ด ท้อฉล จะเอาให้มากขึ้นไปอีก เพราะมันหลงโดยสรุปความแล้ว ได้อะไรมาแล้วถูกใจแล้ว อย่าไปหลงกับมัน ๆ มีทุกข์ละทุกข์แล้วได้สุข ได้สุขแล้ว อย่าไปหลงกับมัน จิตมันก็จะขาวรอบ “สพฺพปาปสฺส อกรรมิ ไม่ทำบาปทั้งปวง กุศลสุสฺสพสมฺปทา ทำกุศลให้ถึงพร้อม สจฺจิตฺตปริโยทปนํ ทำจิตให้ขาวรอบฯ” คือไม่ไปหลงกุศลทั้งหลายที่ได้มา

วันนี้ตั้งใจจะพูดเรื่องสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา เป็นคำใหม่ ที่ท่านทั้งหลายอาจจะไม่เคยได้ยินก็ได้ แม้จะบวชพระอยู่ในวัดเป็นสิบ ๆ ปี ก็ยังไม่เคยได้ยิน เป็นมหาปริยัญญิกี่ไม่สนใจ อยากจะอวดสักหน่อยหนึ่งว่า เรานี้ทำให้มีคำพูดหลายคำออกมาใช้พูดกัน ซึ่งแต่ก่อนไม่ใช่พูด เช่นคำว่า “อิทฺตปฺปจฺจยตา” ก่อนโน้นมีใครรู้จัก หรือพูดกันไหม แต่พอเอามาใช้พูดเดี๋ยวนี้พูดเป็นกันเขอะ คำว่า “สุญฺญตา” ว่าง เดียวนี้พูดเป็นหลายคน ตดตา, ตาดตา ก็ดี รู้แล้วทำให้ได้ สุญฺญตา ว่างจากตัวตน, ตาดตา เป็นเช่นนั้นเอง, อิทฺตปฺปจฺจยตา เป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย, เป็นธรรมไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ที่จะบอกอีกคำหนึ่ง ฟังให้ดียิ่งกว่าได้เพชรพลอย เคยได้ยินไหม คำว่า “อตมฺมยตา” ใครเคยได้ยิน อตมฺมยตา ๆ ๆ แต่น่าสงสารคนเป็นเพราะไม่เข้าใจความหมายคำนี้ ในพระไตรปิฎกก็มี เพราะไม่รู้ว่คำ ๆ นี้ว่คืออะไร อยากจะพูดว่า น่าจะโทษอรรถกถาที่ไม่รู้ เลยอธิบายไว้ต่าง ๆ กัน เลยเลอะเลือนหมด

คำนี้บางแห่ง หรือบางสูตรกลายเป็น อกมฺมยตา บางสูตรกลายเป็น อคมฺมยตา ไปก็มี ที่ถูกที่แท้ต้องเป็น อตมฺมยตา ถ้าเป็นตัวขอมหัวมันเล็ก ถ้าไม่มีหัวก็เป็นอกมฺมยตา โคง ๆ ไม่มีหัวก็อ่านเป็นตัว ก โคงหัวนิดก็เป็นตัว ค ถ้าโคงหัวใหญ่ก็เป็นตัว ต เพราะฉะนั้น จึงเกิดเป็นอกมฺมยตา อคมฺมยตา อตมฺมยตา มีอยู่ ๓ คำ ยุ่งไปหมดในพระบาลี ในพระไตรปิฎก มี ๓ คำ ทำสังคายนามาก็ครั้งแล้ว ไม่เคยเห็นมีใครแก้ จึงเหลืออยู่ ๓ คำ จึงไม่รู้ว่คำไหนแน่ เรามาศึกษา ทบทวน จึงได้รู้ว่ที่ถูกต้อง ต้องเป็น อตมฺมยตา อตมฺมยตา คำนี้มีมากในที่หลายแห่ง ส่วน อกมฺมยตา อคมฺมยตา มีน้อยในที่บ้างแห่ง ให้จำไว้ว่ ที่ถูกต้องเป็น “อตมฺมยตา”

อตมฺมยตา แปลว่ ไม่สำเร็จมาจากสิ่งนั้น ไม่สำเร็จมาจากปัจจัยอันนั้น ไม่ต้องสำเร็จมาจากปัจจัยที่เคยปรุงแต่งอีกต่อไป ในบรรดาปัจจัยทั้งหลาย เคยปรุงแต่ง่วนวายไปหมดนั้น เดียวนี้ไม่ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยนี้อีกต่อไป ไม่สำเร็จมาแต่ปัจจัยนั้นอีกต่อไป ก่อนนี้สำเร็จจากปัจจัย

อันเป็นกิเลสเกิดตัณหาเกิดอุปาทานต่าง ๆ ยุ่งไปหมด สำเร็จมาแต่ปัจฉิมนี้ ๆ นั่นคือมนุษย์เรา เมื่อยังไม่หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร หรือจากกองทุกข์ จะผูกพัน หรือเนื่องกันอยู่กับปัจฉิมนี้ ๆ จนกว่าจะเห็นสุญญตา วางจากตัวตน เห็นตถตา เช่นนั่นเอง ไม่ไปติดกับปัจฉิมใด จึงเกิดอาการไม่สำเร็จจากปัจฉิมนี้ ๆ หัวใจลึกซึ่งสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่มีใครเอามาพูด ไม่มีใครเอามาใช้ เรานี้แหละเอามาพูดเอามาใช้ ด้วยว่ามีประโยชน์ที่สุด เป็นหัวใจที่สุด เป็นคำที่มีค่าที่สุด มีความหมายที่สุด คือ “อตมมยตา”

หลังจากเห็นความจริงทั้งหลายแล้ว เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, เห็น ธรรมภูมิตตา ธรรมนิยามตา อิทุปปจฺยตา, เห็นสุญญตา เห็นตถตา เห็นความจริงหมดแล้ว ก็เกิดอาการที่เรียกว่า อตมมยตา ไม่ต้องสำเร็จอยู่กับสิ่งนั้นอีกต่อไป, ถ้าพูดหยาบคาย ๆ หน่อยก็พูดว่า “กูก็ไม่เอา กับมึงอีกต่อไป” นี่ลองฟังดู กูไม่เอา กับมึงอีกต่อไป เหตุปัจฉิม บุญกุศล บาปบุญต่าง ๆ เคยทำให้ยุ่งวุ่นวายไปหมด เดียวนี้ กูไม่เอาอะไรกับมึงอีกต่อไป คือความหมายของคำว่า “อตมมยตา” ขอให้รู้ว่า เราได้รู้จักคำวิเศษสูงสุด ไม่มีอะไรยิ่งกว่าแล้วในพระพุทธศาสนา คือคำว่า อตมมยตา ในความหมายว่า “ต่อไปนี้กูไม่เอาอะไรกับมึงอีกต่อไป” ใครมีปัญญาเข้าใจเอามาใช้เป็นประโยชน์ จะประเสริฐที่สุด วัฏฏธรรมที่สุดได้จริง ถ้าเป็นความรู้สึกที่แท้จริง อตมมยตา นี้สูงสุด ช่วยจำเอาไว้ จะได้เข้าถึงหัวใจพระพุทธศาสนา คว้ามันทำให้กูยุ่งยากลำบากหัวใจ ไม่มีที่สิ้นสุด เดียวนี้กูไม่เอาอะไรกับควายอีกต่อไป นามันทำให้กูยุ่งยากลำบากหัวใจ ไม่มีที่สิ้นสุด เดียวนี้กูไม่เอาอะไรกับนาอีกต่อไป อะไรก็ตามเงินทองข้าวของทำให้ยุ่งหัวใจ ไม่มีที่สิ้นสุด เดียวนี้กูไม่เอาอะไรกับสิ่งเหล่านั้นอีกต่อไป ขออภัยที่ไปใช้กับตัวเมียก็ได้ ถ้ามันยุ่งยากนัก กูไม่เอาอะไรกับมึงอีกต่อไป มันก็คำเดียวกันในความหมายเดียวกัน สิ่งใดที่มันทำความยุ่งยากลำบากให้ ไม่มีที่สิ้นสุด มองเห็นชัดตัดขาดออกไป กูไม่เอาอะไรกับมึงอีกต่อไป นั่นก็คือความหมายของคำว่า “อตมมยตา” ถือว่าเป็นวันสำคัญสำหรับพวกเราอีกวันหนึ่ง ประกาศใช้คำว่า อตมมยตา ให้จำไปใช้ ใช้ให้เหมือนธรรมดาเหมือนกับคำว่า สุญญตา, ตถตา, อิทุปปจฺยตา ต่าง ๆ ที่เราได้เคยทำกันมาแล้ว

วันนี้ ขอให้คำพิเศษและสูงสุดและไม่มีคำอะไรสูงสุดกับคำ ๆ นี้อีกแล้ว กับธรรมที่เป็น ธรรมภูมิตฺติญาณ หรือฝ่ายความจริงของธรรมชาติแล้ว ถ้าจะมีต่อไปก็เป็นฝ่าย นิพพานญาณ อันเป็นผลที่ได้รับ ใช้คำว่า “ไกวลยตา” เป็นต้น เป็นเรื่องของนิพพานไป แต่ว่าในฝ่ายความจริงของธรรมชาติเป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่นแล้ว คำนี้สูงสุด คือ อตมมยตา ๆ เอาไปใช้ในทุกกรณี ได้ อะไรมารังรัดหัวใจอยู่ตลอดกาลนานแล้ว เดียวนี้มาเห็น โอ! มันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นสุญญตา เช่นนั่นเอง ต่อนี้กูจะไม่ยุ่งกับมึงอีกต่อไป ต่อไปนี้มึงจะไม่สามารถทำลายหัวใจของกูให้ลำบากได้อีกต่อไป ความรู้สึกอันนั้นแหละคือ อตมมยตา หัวใจของพุทธศาสนาในฝ่าย

ธัมมัญญัตติญาณ แสดงความจริงของสังขารว่าเป็นอย่างไร เห็นจริงถึงที่สุดในเรื่องนี้แล้ว มันจะปล่อยวางขึ้นไปสู่นิพพานญาณ เคยรู้ใหม่ที่ว่าญาณ ๆ เยอะแยะ ร้อยชื่อพันชื่อมันมีอยู่สองพวกเท่านั้น พวกหนึ่งเป็นธัมมัญญัตติญาณ บอกให้รู้ความจริงของสังขารทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นอย่างไร ครั้นรู้แล้ว มันจะเกิดนิพพานญาณ ปล่อยวาง หลุดพ้น เป็นสุขสงบเย็น ธัมมัญญัตติญาณมีอยู่หลายสิบชื่อ นับตั้งแต่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตตาขึ้นไป ล้วนแต่ไม่น่ายึดถือทุกอย่าง ส่วนนิพพานญาณ เอาตั้งแต่นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ วิสุทธิตี ขึ้นไปหานิพพาน สูงสุดของธัมมัญญัตติญาณ คือที่จะหลุดหย่าขาดจากกันจากสังขารทั้งปวง คือ อตมมยตา ความที่ไม่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยนั้นอีกต่อไป ความที่ไม่ต้องผูกพันหลงไหลอยู่กับเหตุปัจจัยนั้นอีกต่อไป เหมือนกับว่าจะจากบาปมาสู่นุญ หลงบุญ บำบุญ วนเวียนบุญอยู่ตรงนี้ ออกไปไม่ได้เอาแต่บุญเรื่อยไป ครั้นเห็นว่า โอ้! ไอนุญนี้ มันก็ไม่เที่ยงไวย เป็นทุกข์ไวย เป็นอนัตตา เป็นสูญญตา ญไม่เอากับมิงอีกต่อไป ก็เกิด อตมมยตา ฟังก็ยากเป็นภาษาแขก ภาษาอินเดียภาษาโบราณในครั้งพุทธกาล อะ แปลว่า ไม่, ตั แปลว่า นั้น, มย แปลว่า สำเร็จ, ตา แปลว่า ความที่ไม่ต้องสำเร็จเหตุปัจจัยนั้นอีกต่อไป, ด้วยที่แล้ว ๆ มา เราอาศัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่แล้ว ๆ มา อยู่ด้วยความรัก ด้วยความเข้าใจ ด้วยความยึดมั่นถือมั่น แม้แต่จำเป็นที่จะต้องอาศัย แต่มันไม่ได้อาศัยสติปัญญา มันอาศัยอวิชา ความยึดมั่นถือมั่น มันเลยยึดมั่นถือมั่นไปหมด พร้อมสมบัติ ข้าวของ เงินทอง บุตร ภรรยา สามี แม้แต่บ้านเรือนเครื่องใช้ ไม่สอยอาศัยมันอยู่ต้องติดพันมันอยู่ ต้องผูกจิตผูกใจกับมันอยู่ สลัดออกไปไม่ได้ ครั้นถึงจุดนี้ “จิต” โดยจิตไม่หวังจะผูกพัน ไม่หวังจะยึดมั่น แม้ว่าร่างกายยังต้องทำอยู่ แต่จิตมันไม่ยึดมั่น มันเป็นเรื่องของจิต สมมติว่า เราเมื่อก่อนเรากินข้าว ก็หลงไหลในข้าว พอใจในข้าว มีอุปาทานในข้าวที่กิน มันก็เป็นคนธรรมดา เดียวนี้ไม่หลงไหล ไม่ยึดมั่นขนาดนั้น แม้ว่าจะยังกินข้าวอยู่ก็ไม่หลงไหล “ญไม่เป็นที่อาศัยของมิงอีกต่อไป ญไม่กินข้าว ญไม่ผูกพันอยู่กับมิงอีกต่อไป ไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องผูกพันอีกต่อไป” แม้ว่าจิตใจจะหลุดพ้นไปแล้ว ร่างกายต้องกิน ต้องใช้ ต้องอาศัยอยู่ อาศัยบ้านเรือน เงินทอง แต่จิตใจก็ไม่ได้ผูกพัน

อตมมยตา เป็นสุดท้ายของการละไปตามลำดับ ละสิ่งที่เป็นอุปาทานไปตามลำดับ ละอันสุดท้ายคือละอุเบกขาชั้นสูงสุด อุเบกขาชั้นสูงสุด มันละดีละชั่ว มายึดติดอยู่ที่อุเบกขา แล้วมันยังละอุเบกขานั้นเป็นอันที่สุด

พวกกามาวจรก็เป็นเครื่องผูกพัน แล้วก็ละอุเบกขาไม่ได้ ครั้นมาถึงรูปาวจร มีปฐมฌาน ทุติฌาน คติฌาน นี้ก็ได้อุเบกขาได้ในกามารมณ์ จตุตถฌาน ปัญจฌาน ได้อุเบกขาได้ในกามาวจร แต่ก็ยังหลายอย่างฟุ้งซ่านหลายอย่าง วันมานัดตาอุเบกขามาถึงอรุณปาน กระทั่งถึง อากิญจัญญาเอกัตถุเบกขา ละไม่ได้ละยากที่สุด ติดอยู่ที่ตรงนี้ อุทกคาบส รามบุตรติด

อยู่ตรงนี้ ละไม่ได้ สอนพระพุทธเจ้าให้ทำอย่างนั้นด้วย พระองค์ก็ไม่ทรงรับ พระองค์ก็ออกไป
หาของพระองค์เอง

ธรรมชื่อว่า อตมมยตา ละอุเบกขาอันสุดท้าย ที่เรียกว่า เอกตตุอุเบกขา อุเบกขาที่
เหลืออันอันเดียว ข้อเดียว นิดเดียว จุดเดียว ละได้ด้วย อตมมยตา เป็นว่าตัดบทหมดเลย ภูไม่เอา
อะไรกับมึงทุก ๆ อย่าง ต่อไปนี้ภูไม่เอากับมึง ใครมีความรู้สึกอย่างนี้ ใครเห็นเป็นอย่างนี้ ใคร
กล้าพูดอย่างนี้ ต่อไปนี้จะไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งใด จะไม่หลงไหลผูกพันกับสิ่งใด ไม่ยึดมั่นถือมั่นกับ
สิ่งใด นั่นแหละ อตมมยตา พวกที่อยู่ในกามาวจรหรือผูกพันอยู่ในกามาวจร ผู้ที่อยู่ในรูปาวจร
หรือผูกพันอยู่ในรูปาวจร ผู้ที่อยู่ในอรุปาวจรหรือผูกพันอยู่ในอรุปาวจร ในภพทั้ง ๓ เหล่านี้
เดี๋ยวนี้ ไม่เอาสักอย่างเดียว ออกมาเสียจากภพ คือไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งนั้น ไม่สำเร็จมาแต่ปัจฉิม
เหล่านี้ และอันนี้แหละเป็นหลักธรรมสำคัญเป็นหัวใจสำคัญ ที่จะทำให้จิตให้ขาวรอบ

ในโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งมีหลักสำคัญว่า ไม่ทำบาป ทำกุศล ทำจิตให้ขาวรอบ จิตจะ
ขาวรอบได้โดยมี อตมมยตา ละชั่วมาอยู่ที่ดี ดิฉดี อาศัยดี ผูกพันอยู่กับดี อาศัยดีเป็นสังขารปรุง
แต่งอย่างนั้นอย่างนี้ เดี่ยวนี้จะออกไปเสียจากดีอันนี้ คือ อตมมยตา ไม่สำเร็จมาแต่ปัจฉิมคือ
ความดีอีกต่อไป หลุดพ้นเป็นนิพพาน

ที่นี้ การกระทำจิตให้ขาวรอบได้ตามหลักของโอวาทปาฏิโมกข์อันสูงสุดนั้น จะต้อง
มี อตมมยตา อาตมาออกชื่อมาเกือบ ๒๐ ครั้งแล้ว จำได้ไหม จำได้หรือยัง เรียกว่า พุดจบไปแล้ว
ก็ลืม อตมมยตา ๆ ๆ ช้า ๆ ชาก ๆ ไว้ในใจว่า ภูไม่เอาอะไรกับมึงอีกต่อไป อตมมยตา ไม่สำเร็จ
แต่ปัจฉิมนั้น ๆ อีกต่อไป จันไม่เอากะแก่แล้ว บุญก็ไม่ไหว บาปก็ไม่ไหว ดีก็ไม่ไหว ชั่วก็ไม่ไหว
สุขก็ไม่ไหว ทุกข์ก็ไม่ไหว ไม่ไหวทั้งนั้น คือไม่เอากับมัน ไม่ผูกพันอยู่กับมัน จะหลุดออกทุกสิ่ง
ทุกอย่างอยู่อย่างนี้ ไม่สำเร็จอยู่กับ ไม่สำเร็จมาจาก ไม่ผูกพันอยู่ด้วยกับสิ่งนั้น ๆ อีกต่อไป

เดี๋ยวนี้ มีอะไรที่ผูกพันจิตใจ อยู่ด้วยทั้งนั้นแหละ ไม่ว่าพระ ไม่ว่าฆราวาส ยังมีกร
งานมาก งานเป็นสิ่งที่ผูกพันจิตใจ จะดิเด่น จะโก้หรู จะอวดดี ทั้งนั้น สิ่งนั้นจะผูกพัน ถ้าออกมา
เสียได้จากสิ่งเหล่านั้น นั่นคือ อตมมยตา สูงสุดในพระพุทธศาสนาส่วนที่เป็นการปฏิบัติ
เป็นอันว่าเราได้พุดถึงสิ่งที่เป็นธรรมอันสูงสุดในพุทธศาสนา สามารถจะช่วยให้มีจิตขาวรอบได้
เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข เหนือทุกข์ เดี่ยวนี้คนทั้งโลกไม่เป็นอย่างนี้
มีอะไรที่ผูกพันมันหมายเป็นเหตุให้หลงไหลอยู่กับสิ่งนั้น เป็นเหตุให้ทำทุกอย่างเพื่อสิ่งนั้น ยึดถือ
เป็นตัวของตัวเองเป็นตัวกูกันอยู่ทั้งนั้นทั้งโลก ไม่มีใครสนใจที่จะหย่าขาดจากสิ่งที่หลงรัก พอใจอยู่ใน
ขณะนี้ นี่คือการไม่มี อตมมยตา

เราถือหลักโอวาทปาฏิโมกข์ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ทำจิตใจให้
 ขาวรอบ จะทำจิตใจให้ขาวรอบจะต้องอยู่เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข
 เหนือทุกข์ ถ้าพูดเป็นวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เหนือบวก เหนือลบ เหนือความเป็นบวก เหนือความ
 เป็นลบ เหนือPositive เหนือ Negative, เหนืออะไรที่เป็นคู่ ๆ จิตมันจะขาวรอบ ถ้าว่าเพียงแต่ละ
 ชั่วมาก็เพียงแต่ละสี่สกปรกต่าง ๆ มา เหลืออยู่เป็นสีขาว ทีนี้ ละสีขาวอีกทีหนึ่งจนไม่มีสี นั่น
 แผละจึงจะเรียกว่า มันขาวถึงที่สุด

เดี๋ยวนี้ทุกคนมันหลงดี ใครบ้างกล้าพูดว่า ไม่ชอบดี หรือไม่บ้าดี ถึงมันกำลังบ้าดี
 มันก็เถอะอาย มันก็ไม่กล้าพูด มันบ้าดี ไม่พูดให้ใครรู้ มันรู้ของตัวเอง บ้าดี หลงดี อะไรคิดว่าเป็นดี
 ก็หลงในสิ่งนั้น สิ่งนั้นนั่นแหละมันผูกพันจิตใจ เป็นเครื่องกระตุ้นเป็นเครื่องผลักดันให้กระทำ
 ยังอยู่ในขอบเขตของคัมภีรปาทาน และอำนาจของอวิชา โดยหลงไปว่า มีสิ่งเที่ยงแท้ถาวร
 เป็นตัวตน หมกอวิชาหมกความหลงอย่างนี้ อิศระจนหลุดออกได้ การที่หลุดออกไปได้จาก
 สิ่งใด มันก็ต้องหย่าขาดกับสิ่งนั้น อาการที่หย่าขาดกับสิ่งนั้น คือ อตมมยตา

มีภาพปริศนาธรรมที่ว่า สามีนคนหนึ่ง เขาหลงรักภรรยามาก ต่อมาเขาเห็นว่าภรรยา
 เป็นคนไม่ดี มีชู้ เขาก็หย่าขาดจากภรรยาคนนั้น มันก็อยู่ที่จิตใจมันหย่าขาดหรือไม่ มี อตมมยตา
 หรือไม่ ถ้าไม่มี มันหย่าขาดแล้ว ก็ยังรักอยู่นั่นแหละ จริงหรือไม่จริงไปคิดดู หย่ากันแล้วตาม
 กฎหมาย ก็ยังรักอยู่นั่นแหละ มันสลัดไม่ได้ มันไม่ได้หย่าขาดทั้งโดยภายนอกและภายใน ถ้ามัน
 เป็น อตมมยตาแล้ว หย่าขาดโดยประการทั้งปวง นี่เราเคยหลงรักสิ่งต่าง ๆ ที่เราเคยหลงรักในรูป
 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เคยหลงรัก นี้จะตัดขาดออกได้อย่างไร มันก็อย่างเดียวกัน
 เพียงแต่มันรู้จัก สิ่งเหล่านี้จริงหรือไม่ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นว่ารูป เวทนา สัญญา
 สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาโดยแท้จริง ถ้าอย่างนี้มันก็หย่าขาดกันได้
 แต่เดี๋ยวนี้มันไม่อย่างนั้น ไซ้ใหม่ มันไม่รู้จักแม้แต่รูปคืออะไร เวทนาคืออะไร สัญญาคืออะไร
 สังขารคืออะไร ญาณคืออะไร ก็ยังไม่รู้ มันก็ยังไม่รู้จักแม้แต่ขั้นที่ ๕ แล้วจะรู้ขั้นที่เป็น
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้อย่างไร นั่นมันยังอีกไกลนักไซ้ใหม่ ไม่รู้จักแม้แต่ตัวขั้นที่ ๕ ใครบ้าง
 ลองสอบสวนตัวเองดูว่า ขั้นที่ ๕ คืออะไร รู้จักจริงไหม ถ้าไม่รู้จักแม้แต่ตัวขั้นที่ ๕ จะไม่รู้ขั้นที่
 เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้อย่างไร มันก็เป็นไปไม่ได้ ต้องรู้จักตัวนั้นจริง จึงจะเห็นว่าไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร ญาณ เป็นของธรรมดา ก็ไปเอามา
 เป็นตัวกูของกู มันก็กัดเอา ๆ มันก็เจ็บปวดบ้าง เมื่อเป็นอย่างนี้ มันก็ไม่พ้น รูป เวทนา สัญญา
 สังขาร ญาณ ว่าตัวกูของกูอีกต่อไป มีอยู่ตามธรรมดา อันเป็นไปตามธรรมดา เป็นที่อาศัย
 แห่งชีวิตจิตใจตั้งอยู่อาศัยธรรมดาไปถูกต้อง มีการยึดมั่นถือมั่นขั้นใดขั้นหนึ่งเลย ไม่ต้องยึดมั่น
 ถือมั่นอันเป็นอุปาทานในขั้นใดขั้นหนึ่งเลย นี่ก็คือหัวใจของพระพุทธศาสนา ไม่ต้องไป

เสียเวลาศึกษาพุทธศาสนานิกายนั้นนิกายนี้ เมืองนั้นเมืองนี้ มันเสียเวลา นิกายไหน ถ้ามันถูกต้อง สอนละความยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ ถ้ามันถูกต้อง จะไปจบลงที่ละความยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ จะเป็นกรรมฐานหรือวิปัสสนาแบบไหน ถ้าถูกต้อง มันจบที่ละความยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ ก็ได้ผลจริงตามหลักแห่งพุทธศาสนา ถ้ามันไปติดไปยึด นั่นไม่ใช่พระพุทธศาสนา ขอให้รู้ไว้ อย่างนี้ ถึงรู้จากขั้น ๕ ว่ามันไม่ใช่ตัวเราไม่ใช่ของเราเป็นของธรรมชาติ อวิชชาของจิตไปเอามายึดมั่นเป็นตัวเราของเรา แล้วมันก็ก่อให้เกิดความเจ็บปวดกับจิต เดียวนี้จิตเห็นความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว โอ! ภูเขาไม่เอาอะไรกับมึงอีกต่อไป นี่คือ อตมมยตา ขอให้สนใจธรรมคำนี้ และให้สังเกตให้ดี ว่า มีอยู่จริงในแง่ไหน มีอยู่ในแง่ยึดมั่นถือมั่น และมันจริงในแง่ที่จะปล่อยวาง ถ้ามี อตมมยตา ก็เป็นอันแน่นอนที่จะเป็นพระอรหันต์ ยังเป็นแค่โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี ถ้ามี อตมมยตา เป็นพระอรหันต์เลย เห็นความจริงในทุกอย่างทุกชั้นตอนของสังขารของนามรูป มันจักเกิดอาการอย่างนี้ จักมีจิตใจหน่าย เบื่อหน่าย สลายออกจากกัน คลายความยึดมั่นถือมั่นที่เรียกว่า ไม่ยึดมั่น ด้วยอุปาทาน สติปัญญาที่เป็นอตมมยตา

สรุปลงในแนวในแถวของพระธรรมเป็นเครื่องสังเกตศึกษากันต่อไป ขอให้ตั้งใจฟัง เรามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓ อย่างนี้ เป็นจุดตั้งต้น ชุดแรกคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าผู้ค้นพบพระธรรมคำสอน พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติ ถึงจะมีการปฏิบัติ การปฏิบัติก็เป็นศีลสมาธิปัญญา ชุดที่ ๒ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาถูกต้องแล้ว ผลของปัญญาจะออกมาเป็นความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ๓ อย่างอีกเหมือนกัน ถ้าปัญญาเป็นไปจนถึงที่สุดจะออกมาเป็นความรู้ ๓ อย่าง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่นี้มันจะเป็นความจริงที่ว่า สิ่งเหล่านี้มันเป็นธัมมัญญิตตา ธัมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา เป็นธัมมัญญิตตา คือ ตั้งอยู่ตามธรรมชาติอย่างนี้ ธัมมนิยามตา คือมันมีกฎเกณฑ์อย่างนี้ อิทัปปัจจยตา คือความอาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ ก็ได้ชุดหนึ่ง ๓ อย่างแล้ว ธัมมัญญิตตา ธัมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา ครั้นได้ ๓ อย่างนี้มาแล้ว อิทัปปัจจยตา จะทำให้เห็นสูญญตา ไม่มีตัวตน มีแต่ กระแส เห็นตถตา เพราะว่างจากตัวตนแล้ว เพียงพอแล้ว ก็จะเกิดความรู้ชั้นอตมมยตา สิ้นสุดของธัมมัญญิตตาโดยตรงนี้ เป็นความจริงของธรรมชาติของสังขารที่มันหลอกลวงเรา ต่อไปนี้ก็เป็น นิพพิทา วิราคะ เบื่อหน่ายจากสิ่งเหล่านั้น หยาขาดจากสิ่งเหล่านั้น ดับสนิทแห่งความทุกข์ หลุดพ้นไป บริสุทธิ์จากกิเลสและความทุกข์โดยประการทั้งปวง สงบระงับเยือกเย็นเป็น พระนิพพาน ขอทิ้งไว้สักคำยังไม่อธิบาย ไกวัลยตา เป็นภาษาสันสกฤต เป็นบาลีก็ เกพลิตา ๆ ความเป็นเกพลี ความเป็นทั้งหมด ความเป็นไม่มีอะไรเหลือ นี่คือสภาพนิรันดรของพระนิพพาน ทั้งหมดเป็น ไกวัลย์ แต่เรื่องนี้ไม่จำเป็น เป็นเรื่องของธรรมชาติ เรารู้ไว้ก็ดี ถ้ามันสลัดทิ้งไปหมด ไม่มีอะไรเหลือ เป็นเช่นนั้นเอง เป็น ไกวัลย์ เป็นทั้งหมดไม่มีอะไรเป็นตัวตน พระพุทธ พระธรรม

พระสงฆ์ทำให้เกิดไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา ทำให้เกิดไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไตรลักษณ์ทำให้เกิด ธรรมภูจิตติตา ธรรมนิยามตา อธิปฺปจฺยตา ที่นี้ทำให้เกิดสุญฺญตา ตถาตา อตมฺมยตา ต่อจากนั้นทำให้เกิดพระนิพพาน พอแล้ว หหมดแล้ว สรุปความหมายให้ลึกซึ้งสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นอันว่าวันนี้เราได้มาขยายใจความสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ได้ชัดเจน ให้เข้าใจแจ่มแจ้งว่า ทำจิตให้ขาวรอบ ขาวรอบนั้นทำอย่างไร คือทำให้เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข เหนือทุกข์ เหนือบวก เหนือลบ เหนือได้ เหนือเสีย เหนือแพ้ เหนือชนะ เหนือกำไร เหนือขาดทุน กระทั่งเหนือความเป็นหญิง เหนือความเป็นชาย เหนืออะไรที่เป็นคู่ ๆ ทั้งหมด จิตจึงจะขาวรอบ จะเป็นอย่างนั้นได้ก็เพราะเห็นสิ่งเหล่านั้นตามเป็นจริง เป็นสิ่งยึดถือไม่ได้ พอยึดถือกั้ดทั้งนั้น ไปจับเป็นเจ้าของกั้ดทั้งนั้น ญไม่เอาอะไรกับมึงอีกต่อไป นี่เป็นอตมฺมยตา ถ้าถือคานานี้ได้แล้วก็รอดตัว ไม่มีความทุกข์แน่ ญไม่เอาอะไรกับมึงอีกต่อไป ชลังกว่ อธิปฺปจฺยตา เสียอีก เป็นอันว่า อาตมาได้บอกให้ทราบคำสุดท้ายสูงสุดที่สุด ลึกซึ้งที่สุดของพระพุทธศาสนา คือคำว่า อตมฺมยตา^๑

วิเคราะห์ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) หรือ หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ ท่านได้เทศนาในวันมาฆบูชาเป็นประจำทุกปีและบ่อยครั้ง เน้นย้ำในเรื่องการปฏิบัติบูชาให้เข้าถึงความ “ว่าง” ที่เรียกว่า “สุญฺญตา” มองประเด็นพระคาถาโอวาทปาฏิโมกข์มีส่วนที่เป็นใจความสำคัญ คือ สพฺพปาปสฺส อกรรม การไม่ทำชั่ว กุสลอุปสมปทา การทำความดีให้ถึงพร้อม และ สจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตให้ขาวรอบ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เน้นให้พุทธบริษัท ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ ได้อะไรมาแล้วอย่าหลง ให้ปล่อยวางทำความดีแล้วอย่าติดดี อย่าบ้าดี อย่าหลงดี จิตจะได้ว่าง เมื่อจิตว่างก็จะมีสภาพเหนือบุญ เหนือบาป มีสภาพขาวรอบ คือ พระนิพพาน ท่านได้หาคำหรือศัพท์ใหม่ๆ มาใช้ในสังคมพุทธ เช่น อธิปฺปจฺยตา ความเป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน, “สุญฺญตา” ความว่าง, “ตถาตา” มันเป็นอย่างนั้นเอง, และสุดท้ายที่มอบในการเทศนาครั้งนี้ ให้พุทธบริษัทไปปฏิบัติ คือ “อตมฺมยตา” ไม่สำเร็จจากปัจจัยนั้นอีกต่อไป ซึ่งก็ได้แก่ “นิพพาน” นั้นเอง

๔.๑.๓ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปิ่น ปญฺญานนฺโท) เกิดเมื่อวันพฤหัสบดี ที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๕๔ ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง นามเดิม ปิ่น เสน่ห์เจริญ อายุ ๑๘ บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดคูปนนันทาราม อายุ ๒๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๔ เข้าอุปสมบทที่วัดนางลาด จังหวัดพัทลุง เมื่อพุทธศักราช ๒๕๕๐ มีอายุ ๙๖ ปี พรรษา ๗๖ ได้ดำรงตำแหน่งทางคณะสงฆ์ เป็นเจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรี

^๑ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), ธรรมะ ๘ ตา, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๓-๑๒๔.

วุฒิการศึกษาเปรียญธรรม ๔, นักธรรมเอก หัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๕ รองเจ้าคณะภาค ๑๘ เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนาม “หลวงพ่อบุญญานันทภิกขุ” เป็นพระสงฆ์อีกรูปหนึ่งที่มีปฏิรูปแนวการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทย เป็นสหธรรมิกร่วมอุดมการณ์คนสำคัญของพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) อุทิศชีวิตให้กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนวาระสุดท้ายของชีวิต ท่านมรณภาพ วันที่ ๑๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐ สิริอายุรวม ๘๖ ปี

ท่านได้เทศนาเนื่องในวันมาฆบูชาไว้ดังนี้

ในวันสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มีอยู่ ๓ วัน เริ่มต้นปีตั้งแต่ มกราคม มาถึงเดือนกุมภาพันธ์ ก็มีวันเพ็ญมาฆะ เรียกว่าเป็นวันเกี่ยวกับวันพระอรหันต์ เรียกว่าเป็นวันพระสงฆ์ก็ได้ หรือเป็นวันพระอรหันต์ก็ได้ ในวันนั้นเป็นวันที่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ล้วนเป็นผู้ได้รับการบวชจากพระพุทธเจ้า เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสมบท และได้มาประชุมพร้อมกันโดยไม่ได้มีการนัดหมาย ในเวลาบ่ายของวันเพ็ญมาฆะที่วัดเวฬุวัน ในเมืองราชคฤห์ นับว่าเป็นเรื่องอัศจรรย์ที่พระสงฆ์เหล่านั้น ซึ่งได้ไปเที่ยวจาริกกันสอนธรรมะในที่ต่าง ๆ ตามคำสั่งของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ได้เดินทางมาพร้อมกันในวันเพ็ญเดือนสาม เป็นจำนวนถึง ๑,๒๕๐ องค์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เสด็จมาสู่สถานที่นั้นแล้ว ทรงประทานโอวาท เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ในท่ามกลางสงฆ์ จึงถือว่าเป็นวันประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับพระธรรมและพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เราทั้งหลายผู้เกิดมาในชั้นหลัง เมื่อระลึกถึงวันเช่นนั้น จึงได้พร้อมใจกันกระทำสักการบูชา เรียกว่า มาฆบูชา เป็นการเคารพกราบไหว้ระลึกถึงพระอรหันต์ทั้งหลายในวันเพ็ญมาฆะ คำว่า มาฆะ เป็นชื่อของดวงดาวดวงหนึ่ง วันเพ็ญมาฆะ พระจันทร์ได้โคจรมาถึงดาวดวงนั้น เป็นวันเพ็ญพอดี เราจึงเรียกว่า เพ็ญมาฆะ เป็นชื่อของเดือน ๓ ซึ่งเป็นวันหนึ่ง ที่เป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนา แล้วไปถึงวันเพ็ญเดือน ๖ อีก ๓ เดือน นับตั้งแต่วันนี้ไป ถึงวันเพ็ญเดือน ๖ เรียกว่า วิสาขบูชา วิสาขะก็เป็นชื่อเดือน ๖ แล้วเราทำการบูชากันในวันนั้น เพราะเป็นวันคล้ายกับวันประสูติ วันได้ตรัสรู้ธรรม และวันปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถือว่าเป็นวันสำคัญวันหนึ่ง ต่อจากนั้นไปอีก ๓ เดือน ก็ถึงวันเพ็ญเดือน ๘ เรียกว่า วันเพ็ญอาสาฬหะอาสาฬหบูชา คือ วันบูชาในวันเพ็ญเดือน ๘ นี้เป็นวันของพระธรรม เพราะเป็นวันที่พระพุทธเจ้าประกาศธรรมครั้งแรก ประกาศสิ่งที่พระองค์ได้รู้ ได้เห็นและนำมาเปิดเผยให้พระภิกษุปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ ได้รับฟัง แล้วก็ได้ผล รูปหนึ่งได้รู้ได้เข้าใจ เรียกว่า ได้เข้าถึงกระแสธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้า เราจึงถือวันนั้นเป็นวันสำคัญ

ในปีหนึ่งมีวันสำคัญทางศาสนา ๓ วัน เมื่อถึงวันสำคัญทางศาสนา เราผู้นับถือพระพุทธศาสนาควรจะทำอะไรเป็นพิเศษ กระทำให้เป็นพิเศษ ไม่เหมือนกับวันธรรมดา ๆ วัน

พระธรรมคาเรกัมาวัด หรือวันอาทิตย์เรากัมาวัดกันอยู่แล้ว แต่ว่าพอถึงวันเพ็ญเดือน ๓ เดือน ๖ เดือน ๘ เราถือว่าเป็นวันพิเศษ เราควรจะได้ปฏิบัติตนพิเศษในวันนั้น เพื่อเป็นการบูชา พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยการปฏิบัติบูชา การปฏิบัติบูชาเป็นการบูชาชั้นยอด เป็นการบูชาที่ทำให้พระศาสดาคำรงมั่นอยู่ตลอดไป ในวันที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ซึ่งนั่งอยู่ใกล้ ๆ พระองค์ว่า “อานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาใด ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นได้ชื่อว่า สักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคต ด้วยการบูชาอันสูงสุด” การบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนเครื่องสักการะเป็นการบูชาไม่สูงสุด เป็นการบูชาธรรมดา ๆ แต่ถ้าเราบูชาด้วยการปฏิบัติกาย วาจา ใจ ของเราด้วยทำให้กายเป็นธรรม วาจาเป็นธรรม ใจของเราเป็นธรรม นั้นเรียกว่า เป็นการบูชาแท้ เป็นการบูชาต่อพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง การบูชาด้วยการปฏิบัติเป็นการสืบต่ออายุของพระศาสนา และเป็นการสร้างพระไว้ในใจของเรา ๆ สร้างพระพุทธเจ้าไว้ในใจ สร้างพระธรรมไว้ในใจ สร้างพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าไว้ในใจของเรา ด้วยการปฏิบัติบูชา ด้วยการทำกาย วาจา ใจของเราให้เป็นธรรม เรียกว่า เราถึงธรรม เรามีธรรม คนที่มีธรรมะย่อมต้องเอาตัวรอด ปลอดภัยอันตราย ไม่มีปัญหา คือ ความทุกข์ ความเดือดร้อนเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ถ้าเรามีธรรมะเป็นหลัก ค้ำครองจิตใจ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติจึงควรกระทำตามปกติ เราได้ปฏิบัติอยู่แล้วบ้างพอสมควร แต่ว่าเมื่อถึงวันสำคัญเช่นวันนี้ เราควรได้ปฏิบัติให้เป็นพิเศษ ให้ยิ่งขึ้นไป การปฏิบัติให้เป็นพิเศษ ให้ยิ่งขึ้นไปนั้น เราจะทำอย่างไร เราจะต้องประพฤติพรหมจรรย์ พรหมจรรย์นี้ คือ ตัวพระพุทธานุสสา เวลาที่พระผู้มีพระภาคส่งสาวกให้ไปประกาศธรรมะของพระองค์ พระองค์ไม่ได้สั่งว่า “เธอไปประกาศศาสนา” ไม่ใช่ออย่างนั้น ในทางพระบาลีท่านใช้คำว่า “พรหมจรรย์ ปกาเสถ เธอทั้งหลาย จงไปประกาศพรหมจรรย์” ตัวพรหมจรรย์ คือ ตัวพระพุทธานุสสา ตัวคำสอนของพระพุทธเจ้า ตัวปฏิบัติที่แท้จริงเรียกว่า “พรหมจรรย์” พรหมจรรย์นั้น คือ การประพฤติกาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็มีชีวิตอยู่อย่างสงบ อยู่อย่างสะอาด อยู่ด้วยปัญญา ควรจะเก็บตัวจากเรื่องวุ่นวายสับสนในชีวิตประจำวัน เพราะฉะนั้น ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ จะต้องปลีกตัวออกจากบ้านเรือนมาอยู่ในที่สงบ ๆ คือมาอยู่วัด มาหาที่สงบ มาปล่อยภาระกังวลต่าง ๆ ที่เราเคยทำในชีวิตประจำวันเสียบ้าง เพราะทำกันทุก ๆ วัน มันก็อย่างนั้นแหละ ได้ก็อย่างนั้น มีก็เท่านั้น วันนี้เรานึกว่าหาเวลาพักผ่อน หยุดเสียบ้าง หาความสงบใจเสียบ้าง ใจคนเรามันต้องมีการพักผ่อน ต้องมีการทำให้สงบเสียบ้าง ถ้าไม่มีความสงบใจเลย วุ่นวายกันอยู่ตลอดเวลา เราก้จะเป็นโรคเกิดขึ้นในทางใจ แล้วจะเกิดโรคทางร่างกายด้วย โรคกายเกิดขึ้นจากโรคทางใจ ถ้าเราไม่มีโรคทางใจ โรคทางกายก็บรรเทาเบาบาง เมื่อจะเกิดขึ้นทางกายทางใจเราก้ไม่มีโรคเกิดขึ้น เราก้สามารถสบายใจได้ การประพฤติพรหมจรรย์ก็คือการพักผ่อนทำให้จิตใจของ

เราได้รับความสงบ เป็นครั้งคราว คนเราทำงานทำการต้องมีการพัก เพราะฉะนั้นระบบการทำงาน เขาก็มีวันหยุดไว้ให้ เช่นสมัยก่อน เขาถือว่าวันพระถ้าเป็นวันหยุด นับเดือนตามแบบจันทรคติ คือการนับตามการเดินของดวงจันทร์ วัน ๘ ค่ำ เราหยุด ๑๕ ค่ำ เราหยุด แรม ๘ ค่ำ วันดับ เราหยุดงาน ชวนา ชาวไร่ คนค้าขาย ราชการ หยุดงานหยุดแล้วเราก็ไปวัดกัน ไปรักษาศีล ไปฟังธรรม ไปทำตบตีให้ใกล้กับศาสนา หรือเรียกว่าไปชำระสะสางสิ่งที่มันยุ่งมาตลอดเวลา ๕,๖ วัน นั้น ให้มันบรรเทาเบาบางลงไป แต่มาในสมัยนี้ เราได้เปลี่ยนเป็นแบบสากล ไม่ใช่เป็นแบบของศาสนาใดศาสนาหนึ่ง และการหยุดของวันอาทิตย์เป็นสากลทั่วประเทศ ของเราหยุดกันวันอาทิตย์ เราก็หยุดงานกันในวันอาทิตย์ หยุดวันอาทิตย์ก็มาวัดได้ ไม่ใช่มาไม่ได้ ไม่ได้จำกัดว่าจะต้องมาเฉพาะวันพระ วันอาทิตย์เราก็มาฟังธรรมได้ เรามารักษาศีลก็ได้ เรามาเจริญภาวนาก็ได้ ตามวัดต่าง ๆ ควรจะเปิดการแสดงธรรมขึ้นในวันอาทิตย์ เพื่อให้คนที่สนใจได้มารับฟัง ไม่ใช่แสดงแต่วันพระ วันอาทิตย์ก็ต้องแสดงด้วย แสดงให้มันหลายวัน วันหนึ่งหลายหนก็ยังดี คนมันจะได้ฟังกันมาก ๆ จะได้รับความรู้ความเข้าใจ พอถึงวันอาทิตย์เราก็มาวัด เหมือนกับญาติโยมมาวัดอยู่กันเป็นประจำ ในวันอาทิตย์ มากันตั้งแต่โน้น ตั้งแต่เปิดวัดปี ๒๕๐๑ มีหลายคนที่มาตั้งแต่นั้น จนกระทั่งบัดนี้ก็ยังมีอยู่ เว้นบางคนที่ตายจากไป หรือว่าย้ายบ้านย้ายเรือนไปอยู่ที่อื่นเสีย ก็ไม่ได้มา แต่ถ้ายังอยู่ เขาก็มา วันอาทิตย์ก็มาฟังธรรมกันเป็นประจำ ถ้าหากว่าจะให้รางวัลแจกคนที่มาฟังธรรม วันอาทิตย์ ตั้งแต่เริ่มต้นมาจนบัดนี้ ก็ต้องทำรางวัลหลายอันทีเดียว เพราะมีหลายคนที่จะจะได้รับรางวัล

แต่ว่ารางวัลทางวัดมันเรื่องเล็ก รางวัลที่เราได้รับอยู่แล้วทางจิตใจมันใหญ่กว่า ประเสริฐกว่า เมื่อเรามาเราก็ได้รับรางวัลทางใจ เราได้ปัญญามากขึ้น ได้แสงสว่างทางใจมากขึ้น ได้รับความสงบใจมากขึ้น นั่นคือรางวัล ที่เราได้รับจากการมาฟังธรรมอยู่ในวันอาทิตย์เป็นประจำ เขาจัดไว้อย่างนั้น เพื่อให้คนได้พักผ่อน ถ้าไม่พักผ่อนเสียเลยก็จะมีอาการเหนื่อย ความเหนื่อยนั้นมี ๒ แบบ คือ ในทางร่างกายอย่างหนึ่ง ในทางจิตใจอย่างหนึ่ง เหนื่อยทางร่างกายนี้ ไม่รุนแรงอะไรหรอก เรานอนพักสักครู่สักยามก็หายเหนื่อยแล้ว เช่นว่านอนสักคืนมันก็หายเหนื่อย แต่การเหนื่อยใจนี้มันสำคัญกว่าเหนื่อยกาย มันทำให้รู้สึกว่าย่อนเพลียในทางจิตใจ ไม่อยากจะทำอะไร เมื่อถึงนั้น เมื่อสิ่งนี้ อย่างนี้เรียกว่า เหนื่อยทางใจ เหนื่อยทางใจมันต้องพักใจ พักใจ ก็คือ การไปประพฤติพรหมจรรย์ ไปทำใจให้สงบ คนไม่เคยทำความสงบใจ ยังไม่เห็นประโยชน์ของการทำเช่นนั้น แต่ถ้าเราได้ไปทำเสียบ้าง เราก็จะรู้ว่า อ้อ! มันดี มันมีประโยชน์ แล้วการไปทำความสงบใจ หรือไปประพฤติพรหมจรรย์นั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องของคนแก่ที่เลิกงานเลิกการแล้ว มันจำเป็นสำหรับคนทั่ว ๆ ไป ยิ่งถ้าคนที่กำลังอยู่ในธุรกิจการงาน ยิ่งจำเป็นเพราะการอยู่ในธุรกิจการงาน เราจะต้องใช้กำลังใจ ในการต่อสู้กับปัญหาชีวิต มากมายหลายประการ บางคนอาจจะจะมีเรื่อง

ปวดหัว เรื่องยุ่งใจ เรื่องทำให้เกิดอาการไม่ดีในประสาทอยู่บ่อย ๆ นั้นแสดงให้เห็นว่าเราต้องต่อสู้ อย่างหนึ่ง เราขาดเครื่องมือสำหรับเอาไปต่อสู้กับปัญหาชีวิต เราจึงเห็นคเหน้อยทางจิตใจ จิตใจไม่สบาย แล้วก็ทำทุกอย่างออกไปทางที่ไม่เหมาะสมไม่ควร เช่นว่า พุดอะไรเกินไป มัดตัวเองให้เกิด ปัญหาคือความทุกข์ความเดือดร้อน เพราะว่าไม่ได้ยังคิดยังตรอง หรือว่าสั่งอะไรไปโดยขาดการยั้งคิด เป็นเหตุให้เกิดความเสียหาย จิตใจไม่สงบ จิตใจไม่เยือกเย็น ไม่สามารถต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ ได้ นั้นเพราะขาดการฝึกกำลังใจไว้ เพราะฉะนั้นคนที่อยู่ในวัยที่ต้องปฏิบัติงานในชีวิตประจำวัน ถ้าเราปลื้มตัวมาอบรมจิตใจของเราเสียบ้าง มาประพฤติพรหมจรรย์เสียบ้าง เราจะได้ประโยชน์ในการประกอบการณ์มากขึ้น จิตใจเราจะสงบสบาย แม้จะมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นเราก็พอรู้เท่ารู้ทันต่อเรื่องนั้น เราไม่แสดงอาการเสียใจรุนแรง หรือว่าไม่ดีใจรุนแรงมากเกินไป แต่จะรักษาระดับจิตใจของเราไว้ให้อยู่ในสภาพที่สงบ เหมือนน้ำที่มันนิ่งอยู่ ไม่หวั่นไหวเมื่อลมที่พัดมา นั้นมันจะช่วยให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตในการทำงาน เวลานี้คนเขามีกการพักผ่อนเหมือนกัน แต่ว่าไม่ได้พักผ่อนในรูปสงบใจ แต่ว่าไปปรับเปลี่ยนอารมณ์ ก็คือว่า ไปเที่ยว เช่นทำงานหนักก็ไปเที่ยว วันศุกร์ตอนเย็นไปพื้ชยา ไปบางแสนหรือไปที่ไหน เรียกว่าปลื้มตัวไป ไปพักเหมือนกัน แต่ว่าบางทีไปแล้วก็ไม่ได้พักทางใจ ยังไปหาเรื่องเปลี่ยนอารมณ์มามากขึ้น ทำให้เกิดความวุ่นวายสับสน เกิดเป็นปัญหาอะไรขึ้นทางครอบครัวก็ได้ ถ้าหากว่าเราจะลงทุนไม่ให้มันมากเกินไป เราหาความสงบใจ เช่น เราพักตามวัด มานั่งพักตามร่มไม้ หรือเข้าไปในโบสถ์ ตามศาลาที่เงียบ ๆ วัดวาอารามก็ควรจัดสถานที่เงียบ ๆ ไว้ สำหรับคนได้มาพักผ่อนทางใจ คล้าย ๆ กับว่า มีตึกพยาบาลไว้ในวัดสักหลังหนึ่ง ตึกพยาบาลนั้นอาจเป็นร่มไม้ก็ได้ ไม่ต้องเป็นตึกอาคาร แต่ให้เป็นสถานที่สะอาดร่มรื่น มองเข้าไปแล้วมันสบายใจ ไม่รำคาญตา ไม่รำคาญหู ว่าเราไปนั่งที่นั่นแล้ว รู้สึกว่าใจมันว่าง มันโปร่ง มันสงบ หรือเราจะมีอาคาร ความจริงก็มีเช่น โบสถ์เป็นต้น เขาทำไว้ให้เป็นที่สงบเงียบเหมือนกัน เมื่อเราเข้ามาในวัดเราไปพิสูจน์แล้ว ก็นั่งตรง ดาเพ่งมองไปที่พระพุทธรูปอันเป็นรูปเปรียบแทนพระองค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เราก็นั่งนึกไปคิดไปในเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำอย่างนั้นก็จะรู้สึกว่าเราอยู่ในโลกอีกโลกหนึ่ง จากโลกที่มีความวุ่นวายมีความสับสนด้วยปัญหาต่าง ๆ เราอยู่ในโลกแห่งความสงบใจ เราจะรู้สึกว่ามันเป็นสุขทางใจขึ้นมาทันที ทำอยู่อย่างนั้น แล้วก็ทำบ่อย ๆ ใจมันก็ชินกับความสงบ ชินกับสติปัญญา เมื่อมีอะไรมากระทบจิตใจของเรา เรามีเครื่องมือคือสติมาทันมีปัญญามาทัน ใจสิ่งที่มากระทบนั้น จะไม่เป็นพิษแก่เรา ไม่เป็นภัยแก่เรา เพราะมีสิ่งช่วยไว้ คนเราถ้าหากว่าได้ฝึกฝนได้อบรมจิตใจ ในด้านอย่างนี้ไปตั้งแต่เริ่มต้น และตั้งแต่เริ่มชีวิต ตั้งแต่เป็นหนุ่ม คนนั้นจะไปไกลมาก ชีวิตจะเรียบร้อยจะก้าวหน้าไปไกล ถ้าเป็นนักธุรกิจก็จะเป็นนักธุรกิจที่ก้าวหน้าไปไกล ถ้าทำอะไรก็ทำด้วยปัญญา ทำด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี แม้ว่าจะทำอะไรผิดพลาดไปก็จะมี

เสียใจถึงกับคิดฆ่าตัวตาย คนเราถ้าคิดฆ่าตัวตายนี้ เพราะว่าไม่มีปัญญานั้นเอง ทำอะไรก็นึกว่าตาย เสียใจคิดว่า ถ้าไม่สำเร็จในเรื่องที่เราต้องการ มันก็ไม่ถูกต้อง เพราะไม่ได้ฟังธรรมเท่าใด ไม่มีปัญญา ไม่มีสติเป็นเครื่องควบคุม พุคะอะไรออกไปง่าย ๆ พอพูดออกไปแล้ว สงสัยแย้แล้วดู พูดออกไป แล้วคนได้ยินมาก ๆ มันต้องทำตามคำพูด ถ้าไม่ทำตามคำพูดเขาจะหาว่าไม่มีสติจะ ความจริงการพูดในเรื่องที่มันไม่ถูกนั้น ไม่ควรจะทำมาเป็นสัจจะ ไม่ควรจะทำมาเป็นคำอธิษฐาน อธิษฐานใจ หรือสัจจะนั้นต้องเป็นไปในทางถูกต้อง ในทางดีมีคุณค่าเป็นประโยชน์ พระบาลีมีอยู่ว่า “สจเจ อตุเถ จ ฐมเม จ อาหุสนโต ปติภูจिता สัตบุรุษ หมายถึง คนดีที่มีปัญญา ย่อมตั้งอยู่ในสัจจะที่ดีด้วย เป็นประโยชน์ด้วย” อตุถ หมายความว่า เป็นประโยชน์ ฐมเม หมายความว่า ถูกต้อง สัจจะที่เราจะตั้งนั้นจะต้องเป็นไปในทางถูกต้อง ดีด้วย เป็นประโยชน์ด้วย จึงจะเรียกว่าควรรักษา สัจจะนั้นไว้ ถ้าเรที่ตั้งสัจจะในทางผิดเช่นมีจิตพยาบาทอาฆาตใคร ๆ แล้วตั้งสัจจะไว้ในเพื่อนฝูงว่า ถูกต้องแก่แก่นให้ไว้ได้ ถ้าแก่นไม่ไว้ได้ อย่างนับถือถูกเป็นคนต่อไป นี่ก็ตั้งไว้ผิด ผิดไปแล้วเป็น มิฉะทิว ใจไปผูกใจไว้อย่างนั้น เมื่อพูดไปแล้ว กลัวเพื่อนจะไม่นับถือในคำพูด ก็เลยต้องไปทำ ทำบาป เพราะสัจจะที่ตั้งไว้ผิด สัจจะที่ตั้งใจไว้ผิดนั้น ไม่เป็นธรรมไม่เป็นประโยชน์ไม่ใช่สิ่ง ที่ควรจะทำเป็นอารมณ์ แต่เราควรบอกแก่ตัวเองว่า เราผลออกไป พูดไปอย่างนั้น แล้วเราก็ เปลี่ยนใจเสียก็ได้ไม่เป็นอะไร แต่ว่าบางทียังนึกถึงคำนิยามของคน ๆ ก็จะมีว่า ไอ้เรื่องคนว่านี่ อย่า ไปคิดให้มันมากเกินไป เพราะคนบางคนว่าผิดก็มี บางคนว่าถูกก็มี เช่น คนดีเราเขาจะดีเราในทาง ถูกก็ได้ ดีในทางผิดก็ได้ เขาอาจจะดีเราด้วยความมุ่งร้ายสร้างเรื่องขึ้นมาเพื่อติเตียนก็ได้ ถ้าเราไป วิดกกังวลกับเสียงติของคนที่เหล่านั้น ไม่เป็นอันสงบใจไม่เป็นอันทำอะไร แต่ถ้าคนนั้นเขารู้ว่าเรานี้ มีอาการเสียใจต่อคำที่เขาพูด เขายังพูดใหญ่ เพราะเขารู้ว่าเราเสียใจเราเจ็บใจ เราไม่สบายใจ เขายัง พูดใหญ่ เขาก็ยังเสียผู้เสียคนหนักลงไป แต่ถ้าเรานึกว่าไม่เห็นจะเป็นสาระอะไร เราไม่ได้ดีเพราะ เขาพูดว่าดี เราไม่ได้ชั่ว เพราะเขาพูดว่าชั่ว มันดีมันชั่วตรงที่เราทำ ต้องมองดูตัวเราว่าเราได้ทำ อะไร เราได้ประพฤติดังไร ถ้าเขาว่าเราชั่วแต่เราไม่ได้ทำชั่ว เราจะไปรื้อนอกרוןใจอะไร หรือ ว่าเขาว่าเราดีแต่เราไม่มีอะไรดี เราจะไปดีใจได้อย่างไร เราควรจะรีบทำความดีขึ้นให้สมกับเขาชม ว่าดี ถ้าเขาว่าชั่ว เราไม่มีความชั่ว เราก็ไม่ต้องตกใจ แต่ถ้าเรามีความชั่วเราก็ควรจะรีบชำระล้างเอา ความชั่วออกไปเสียจากจิตใจ ใช้สิ่งที่เขาพูดเขาว่านั้นให้เป็นประโยชน์ อย่าใช้ให้เป็นทุกข์เป็น โทษ พระพุทธเจ้าเราให้รับอะไรด้วยปัญญา รับด้วยปัญญาแล้วมันเป็นคุณ แต่รับด้วยอวิชชา คือ ความโง่ความเขลา มันก็เกิดทุกข์เกิดโทษขึ้นในจิตใจ นี่ก็เป็นเรื่องสำคัญ ในชีวิตของเราทั่ว ๆ ไป เราควรแก้ไขปรับปรุงให้มันดีขึ้น ที่นี้การปรับปรุงอะไรนั้นมันต้องปรับฐานของสิ่งนั้นก่อน คล้ายกับเราจะสร้างบ้านเราต้องปรับพื้นที่ ถ้าที่มันลุ่มต้องถมเสียก่อน ถมให้ที่สม่ำเสมอ เสร็จแล้ว ก็ตอกเสาเข็ม เรียกว่าสร้างรากฐาน ตอกเสาเข็มมันต้องมันคงหน่อย อย่าเอาไม้ผุ ๆ มาทำเสาเข็ม

เดี๋ยวนี้เห็นเอาไม้ๆ มาทำเสาเข็มเยอะเยอะ เช่น ไม้ยางพาราที่เขาตัด เพราะต้องการปลูกใหม่ คนซื้อทำเสาเข็ม ดูแล้วมันไม่แข็งแรงอะไร มันอาจเปื่อยเสียเมื่อไหร่ก็ได้ อยู่ในดินมันก็เปื่อยช้า แต่มันไม่มั่นคง ต้องใช้เสาเข็มที่มั่นคง เพื่อให้เป็นฐานมั่นคง แล้วจึงจะทำเสาทำคานสร้างบ้าน สร้างเรือนต่อไป ฉันทิด ในชีวิตเราก็เหมือนกัน เราจะต้องสร้างรากฐานในชีวิตให้มั่นคง รากฐานชีวิตมันอยู่ที่คุณธรรมความดีงามตามหลักพระศาสนา คนที่มีฐานชีวิตมั่นคง จึงต้องมีศาสนาเป็นหลักครองใจ เมื่อเรามีศาสนาเราก็ต้องปฏิบัติตามหลักศาสนา โดยเฉพาะในคำสอนของพระพุทธศาสนาเรานั้น ท่านสอนให้เราปฏิบัติใจเป็นเรื่องสำคัญ

จะเห็นได้ในพระโอวาทที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานแก่พระในวันประชุมนี้ มีอยู่บทหนึ่งว่า “สพฺพปาปสฺส อกรรมํ การไม่กระทำความปั้งปวง กุศลสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส การทำกุศล ความดีให้ถึงพร้อม สจฺจิตตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ขาวสะอาด เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี้เป็นคำสอนของผู้รู้ทั้งหลาย” คือ ผู้รู้เรียกว่า เป็นพุทธะ พุทธะไม่ใช่มีองค์เดียว ไม่ใช่เป็นสิ่งผูกขาด พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ผูกขาดตำแหน่งนี้ แต่พระองค์ว่า เคยมีพุทธะมาก่อน แล้วอาจจะมีพุทธะในกาลต่อไปข้างหน้า แต่ว่าพุทธะที่มีมาก่อนก็ดี ในปัจจุบันนี้ก็ดี มีต่อไปข้างหน้าก็ดี ต้องสอนอย่างนี้ ต้องสอนตามแนวนี้ คือ สอนให้มีการปฏิบัติละชั่ว ให้กระทำความดี แล้วก็ให้ทำใจให้สะอาด นี่เป็นเรื่องพื้นฐานเรียกว่า ขั้นต้นที่จะทำก่อน

ในขั้นต้นของการกระทำนั้น สำคัญอยู่ที่ด้านจิตใจ เรื่องจิตใจเป็นเรื่องสำคัญสำหรับชีวิต เพราะความคิดอยู่ที่ใจ การทำอะไรมันมาจากใจทั้งนั้น เราจะพูดหรือทำอะไรก็ต้องใจคิดก่อน เราจะทำอะไร ใจก็คิดก่อน เออ! วันนี้วันมาฆะไปวัดหน่อย วัดไหนดี ไปวัดชลประทานรังสฤษดิ์ แต่ถ้าเราคิดว่า วันนี้วันเสาร์ มีการแข่งม้า เราควรจะไปเล่นม้า มันก็ไปหาม้า ใจมันคิดผิด ใจมันตั้งไว้ผิด ก็ไปสนามม้าไปสนามมวย หรือไปเที่ยวเตร่หาความสนุกสนาน ล้วนเกิดจากใจ ใจนั้นเป็นใจถูก หรือว่าใจนั้นเป็นใจผิด ใจนั้นอยู่กับมาร หรือว่าใจนั้นอยู่กับพระ ถ้าใจอยู่กับมารถูกมารดึงไป ถ้าใจอยู่กับพระก็พระจูงมา ถ้าเราถูกมารดึงไปเรามีความทุกข์ มีความเดือดร้อนชีวิตตกต่ำ แต่ถ้ามีใจอยู่กับพระ พระก็คอยดึงเราออกไปที่ถูกต้องที่ชอบทำให้เราเจริญก้าวหน้าในชีวิต มันมาจากใจ สุขก็อยู่ที่ใจ ทุกข์ก็อยู่ที่ใจ นรกก็อยู่ที่ใจ สวรรค์ก็อยู่ที่ใจ นิพพานก็อยู่ที่ใจนั่นแหละ ใจเป็นเรื่องสำคัญ เพราะฉะนั้นในแง่ของการปฏิบัติที่สอนว่า ให้ละความชั่ว ให้ประพฤติกุศลที่ดี ที่เรียกว่าเป็นขั้นพื้นฐาน แล้วก็ไปประการสุดท้ายว่า ทำใจให้สะอาดปราศจากสิ่งเศร้าหมองใจ ละความชั่วด้วยการรักษาศีล ทำความดีก็ด้วยการเจริญสมาธิ ก็เริ่มที่ใจนั่นแหละ ละความชั่วก็ละที่ใจนั่นเอง

แต่ว่าในชั้นแรกเราต้องมีศรัทธามีข้อสัญญาผูกมัดตัวเอง ผูกมัดตัวเองให้อยู่ในระบบระเบียบอันนั้น เช่นเราสมาทานศีลก็เท่ากับว่า เราับระเบียบไปเป็นข้อปฏิบัติ ว่าเราจะอยู่ในระเบียบอันนี้ ในข้อปฏิบัติอันนี้ เหมือนเรารับศีล ๕ ข้อ เราก็สัญญากับตัวเองว่าเราจะอยู่ในระเบียบ ๕ ข้อนี้ อยู่ในศีล ๕ ข้อนี้ เราจะไม่ประพฤติออกไปนอกทางของศีลข้อ ๕ นี้ เรารับว่าเราจะไม่ฆ่าใคร ไม่เบียดเบียนใคร เราจะไม่ถือเอาสิ่งของใคร ๆ เราจะไม่ประพฤติล่วงเกินของรักของชอบใจใคร ๆ เราจะไม่พูดคำโกหก คำหยาบคาย คำเหลวไหลคำที่ไม่เป็นประโยชน์เพื่อเจ้าไม่ได้เรื่อง เราจะไม่เสพของเสพติดมีนเมาทุกประเภท นี่เป็นระเบียบเรียกว่า ศีล ศีลก็คือระเบียบระเบียบจะทำให้ชีวิตเป็นปกติ ไม่เป็นสิ่งที่เรียกว่าผิดปกติ ผิดปกติคือใช้ในทางผิด มีมือใช้ผิดปกติก็ไปต่อคนอื่น ไปแทง ไปชกเขา มีเท้าไปเตะเขา มีปากก็ไปคำเขา มีตาก็ไปก้อนเขา ไปมองอะไรขุ่น ๆ ขุ่น ๆ ทำอย่างนั้น เรียกว่า มันผิดปกติ ไม่ได้ใช้อวัยวะที่มีอยู่ให้เป็นปกติ ไม่พูดอย่างคนปรกติ แต่พูดอย่างคนใจร้อน คำที่ออกมากร้อน พูดอย่างคนใจมีอารมณ์ พูดออกมาร้อนบ้าง หยาบบ้าง กระแทกกระแทกแตกคนนั้นคนนี่เข้าไปบ้าง ด้วยคำพูด คำพูดนั้นมาจากใจไม่ดี ไม่มีระเบียบไว้สำหรับปฏิบัติ เราจึงพูดออกไปในรูปอย่างนั้น นัยว่าเราไม่มีระเบียบปฏิบัติ เราก็ไปเสพสิ่งของที่มีพิษต่อร่างกาย ทำลายสุขภาพทั้งกายทั้งใจให้มันสูญเสียไป ให้มันตกต่ำลงไป ล้วนแต่เป็นเรื่องไม่ดีทั้งนั้น เพราะขาดระเบียบเป็นเครื่องคุ้มครอง คล้าย ๆ กับสัตว์ป่าเราจับมาได้เราก็ต้องเอาไปใส่กรงขังไว้ ทำคอกล้อมมิดชิด เมื่อคืนคุณภาพโทรทัศน์ เขาไปจับหมูป่า หมูป่านี้ไม่ใช่เรื่องเล่นนะ ถ้าคนไปจับมันก็เที่ยววิ่งหนี มันหนีล่อนคน ตัวหนึ่งหนีล่อไปทางหนึ่ง อีกตัวหนึ่งคอยดักรออยู่ พอคนเข้าไปใกล้มันพุ่งชนเข้าไปใส่เลย มันขวิดชนระหว่างขาเลย คนผู้ชายนี้มันขวิดตรงขาเลย แล้วเขี้ยวออกออกกอง ๆ มันขวิดตรงขานะ ไอ้สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งชีวิตจะหายไป มันขวิดพังไปเลยทีเดียว ฉะนั้นพวกที่จะไปจับหมูป่าต้องระวังที่สุด เพราะว่าเราอาจจะถูกมันทำร้าย แต่ถ้าถ้าจับได้จะต้องรีบมัด เสร็จแล้วก็ต้องรีบเอาไปใส่กรงทันที เพื่อจะเอาไปปล่อยที่อื่น ไม่ให้คนไปจับมาตีมาแกงกันต่อไป เพราะเราจะได้สงวนพันธุ์หมูป่าไว้ ไม่ว่าจะเรื่องอะไรก็ต้องทำด้วยความระมัดระวังจึงจะปลอดภัย

ชีวิตของคนเรานี้ก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีอะไรเป็นเครื่องแวดล้อมเป็นเครื่องป้องกันเหมือนบ้านไม่มีรั้วไม่มีฝา เราจะอยู่จะนอนอย่างไรปลอดภัยได้อย่างไร บ้านนอกก็พอได้ กรุงเทพไม่ได้นะ บ้านไม่มีฝาละก็ มันยกเอาไปหมดเลยนะ แต่บ้านนอกยังพออยู่กันได้ คนที่ยังมีระเบียบอะไรกันอยู่บ้าง เราจึงมีอะไรมาล้อมไว้ เรามารับศีล นี่ก็เท่ากับรับข้อปฏิบัติที่เราเรียกว่า สมาทานศีล หมายความว่า มารับข้อปฏิบัติจากพระไป ๕ ข้อ รับปฏิบัติไปอยู่กับตัวเรา การปฏิบัติคือการระวังที่ใจการจะรักษาศีลก็ต้องรักษาที่ใจ แต่ว่าผลปรากฏที่กายที่วาจา คนที่ใจเป็นศีลก็จะเห็นว่าการปฏิบัติ กายก็ดี ทำอะไรก็ดี ปรากฏคนอื่นเห็น ก็จะพูดได้ว่า คนนั้นเขาเป็นคนมีศีล มีศีล

หมายความว่า อยู่ในสภาพปกติ ไม่ใช่สิ่งที่ตนมี ให้เป็นความทุกข์ความเดือนร้อนแก่ใคร ๆ เรียกว่า เป็นผู้มึนศีล

พ่อบ้านเป็นคนมึนศีล แม่บ้านก็มีความสุข แม่บ้านมึนศีลพ่อบ้านก็มีความสุข พ่อบ้านแม่บ้านเป็นคนมึนศีล ลูกทุกคนหญิงชายมีความสุข คนใช้ก็มีความสุข คนบ้านใกล้เรือนเคียงก็มีความสุข ถ้าสมมติว่าในหมู่บ้านนั้นมี ๑๐ ครอบครัว ทุกครอบครัวเป็นคนมึนศีล สบายแล้ว อยู่กันอย่างปกติไม่มีการเบียดเบียนกันในเรื่องร่างกาย เรื่องชีวิต เรื่องทรัพย์สินสมบัติ เรื่องความรักความใคร่กัน ไม่มีการดื่มนกขของมีนเมาเข้าไป เป็นหมู่บ้านมีความสุขหรือไม่ ญาติโยมทั้งหลายลองพิจารณา

ดังนั้น เวลาพระให้ศีลเสร็จท่านก็บอกว่า “สี่เลน สุกดี ยนฺติ” จะได้ไปสู่สุคติ ก็ถึงความสุข ก็เพราะศีล “สี่เลน โภคสมฺปทา” เศรษฐกิจการเงินการทองเจริญ ก็เพราะศีล “สี่เลน นิพฺพตฺยฺยนฺติ” จะดับทุกข์ดับร้อนได้ ก็เพราะศีล อานิสงส์ มันเกิดความสุข เกิดโภคทรัพย์ เกิดความดับทุกข์ดับร้อนได้ เพราะเลือกศีล “สี่เลน วิโสธย” เพราะฉะนั้นญาติโยมทั้งหลาย จงรักษาศีลให้มั่นบริสุทธฺิเถิด พระท่านเตือนในตอนท้ายว่า ให้เรามีศีล เพื่อละความชั่ว

ความชั่วความจริงมันไม่ได้อยู่กับตัวเราหรอก แต่เพราะเราไปรับมันไว้ก่อนแล้ว ตอนเกิดมาเราได้รับความชั่วเอาไว้ ไม่ใช่บาปดั้งเดิม พระพุทธศาสนาเราไม่ได้สอนว่า เรามีบาปแต่ดั้งเดิม คนไม่ได้มีบาปมาแต่ดั้งเดิม คุณเด็กตัวน้อย ๆ มันพูดอะไรตรงไปตรงมา ไม่มีเล่ห์เหลี่ยมหรอก บางทีเรานึกขำว่า เด็กช่างพูดจริง ๆ มันพูดตามความรู้สึก ถ้าชอบก็บอกว่าชอบ ถ้าคนใดอยู่กับเด็กมาก ๆ ลองสังเกตเด็กเหอะว่า มันบริสุทธฺิ แต่ถ้ามันเติบโตขึ้น มันได้รับสิ่งแวดล้อมรับจากครอบครัว จากเพื่อนฝูงมิตรสหาย จากสิ่งต่าง ๆ ค่อยเอามาใส่ไว้ทีละน้อย ๆ แล้วมันก็เพิ่มสิ่งเหล่านั้นขึ้น เพราะฉะนั้นจึงได้มีสิ่งเหล่านั้นมาเกาะจับอยู่ เมื่อมันมีขึ้นเรื่อย ๆ เราก็ต้องละ ละก็คือต้องชำระ ชะล้างเอาสิ่งไม่ดีออกไปจากตัว พระท่านจึงสอนว่า ต้องละมันบ้าง เพราะเราไปรับไว้ก่อน รับความเชื่อผิด รับความเห็นผิด รับสิ่งที่ไม่ถูกต้องไว้ในใจ ต้องละ เช่น ความเชื่อผิด ๆ เรารับไว้เยอะเกิดมาเห็นเขาทำอะไรผิด ๆ ก็ทำตามเขาไปโดยไม่รู้ว่าอะไรมันเป็นอย่างนี้ เรารับไว้ผิด เรียกว่า มีความเห็นผิด มีความเชื่อผิด เรารับมาโดยไม่รู้อะไรไม่เข้าใจ ทำตามเขา ใครไหวก็อ่อนหิน เราก็ไหวตามเขาไป ใครไหวต้นไม้เราก็ไหวตามเขาไป เห็นเขายกมือไหวก็ไหว โดยไม่ได้คิดว่าไหวทำไม ไหวเพื่ออะไร หินก้อนนี้มันจะลอยมาทาบหัวเราได้ไหม หรือมาชนรถเก๋งคนงามของเราได้ไหม เราไม่ได้คิดอย่างนั้น เรียกว่ารับไว้ด้วยความมมงาย เชื่อไปตามเรื่องตามราว เรียกว่ารับความเห็นผิดมาไว้ในใจ

พระพุทธเจ้าสอนให้ละหมด เหมือนกับละสิ่งนั้นออกไป เมื่อไปสู่ภาวะเดิมของเรา ภาวะเดิมของเรานั้น คือ ความบริสุทธิ์สะอาดอยู่ก่อน ความสกปรกมาทีหลัง แล้วเราก็เลยหลงผิด หลงผิดว่า ไอ้ตัวสกปรกนี้เป็นตัวเรา เหมือนเราโกรธเคืองใครแล้วเราพูดคำไม่ดีออกไปบ้าง เช่น พูดว่า มึงไม่รู้จักกู เอาสิ่งสกปรกมาเป็นสิ่งสะอาด อย่างนี้ คือ ความหลงผิด เราก็ต้องขูดมันออก ล้างมันออก ล้างด้วยศีล เอาศีลเข้ามาชำระล้าง หรือเรียกอีกอย่างว่า เอาศีลมาบังคับตัวเราไว้ มาควบคุมบังคับตัวเราไว้ ไม่ให้ไหลไปตามสิ่งที่เคยไหล ไม่ให้ทำในสิ่งที่เคยทำ ให้รู้จักคิด รู้จักยัง รู้จักหยุด รู้จักหยุดยัง

ในจังหวัดอุตรดิตถ์ มีบ้านบ้านหนึ่ง ชื่อว่า บ้านทุ่งยั้ง ชื่อดีเหลือเกินทุ่งยั้ง อาตมาจะไปเทศน์ที่บ้านทุ่งยั้ง แต่ว่าเลยไปหน่อย โยมคนหนึ่งที่เป็นพ่อค้าเที่ยวค้าขายทางโน้นว่า “จะเอาท่านไปเทศน์บ้านนั้นกลางค่ำกลางคืน มันไม่ได้ รดย่นตัวไป มันนึกสนุก มันขำกว้างปาก่อนหินมาที่รถ เดี่ยวหินมาถูกหัวแตก บ้างที่มันนึกสนุก พอรดย่นมา มันก็ยิงเลย พวกขี้เมาบ้านทุ่งยั้ง ไม่รู้จักยังเลย แต่ว่ามันทำอย่างนั้น อย่าพาท่านไปเทศน์กลางคืนเลย ให้ไปเทศน์กลางวัน” อาตมาเลยไม่ไปกลางคืน เพราะมีคนหวังดีทักท้วงไว้ ก็เลยไปกลางวัน

พอถึงขึ้นเทศน์ ควายสองตัววิ่งมาจากไหนไม่รู้ มันขวิดกัน ควายขวิดกัน คนก็มองดูควายขวิดกัน อาตมาก็บอกว่า “ดูซิไอ้พวกควายมันไม่มีปัญญา มันไม่มีสติ มันไม่มีธรรมะประจำจิตใจ มันไม่รู้หรอก ไอ้ตัวนั้นก็ควาย ไอ้ภูก็ควาย พอเจอกันเข้าขวิดกันใหญ่ เลยเลือดแดงไหล ย้อยได้รับความเจ็บปวดความทุกข์ความเดือดร้อน คนเราเห็นหน้ากัน ก็พุ่งเข้าหากัน ทบกันต่อยกัน ฆ่ากัน มันก็ควายดี ๆ นี่เอง” พวกนั้นพอได้ยินก็เริ่มนั่งลง แล้วก็ฟังธรรมกันต่อไป แล้วก็มาพูดกับคนที่นั่นว่า “เราอยู่บ้านทุ่งยั้ง ยังยังเสียบ้าง อะไรที่มันไม่ดีไม่งาม ก็ยัง ๆ หยุด ๆ เสียพระท่านยังได้แล้ว หยุดกันได้แล้ว เราก็ควรหยุดตามพระ ชีวิตมันจะดีขึ้น เครื่องยัง คือ ศีลนี้เป็นเครื่องยับยั้งชั่งใจ ถ้าจะพูดเหมือนรถยนต์ ก็เรียกว่า ศีลนี้ก็เหมือนกับห้ามล้อ ยังไว้เสียบ้าง ห้ามไม่ให้ไปชนรถคันอื่น อย่าไปชนเสาไฟฟ้า อย่าให้มันลงข้างคูข้างถนน ห้ามไว้เพื่อห้ามล้อ แล้วมันก็หยุดได้ เราจะทำอะไรไม่ได้เรารับศีลมาแล้ว เราเป็นคนมีศีล เราจะไปฆ่าเขาก็ไม่ได้ จะไปตีเขาก็ไม่ได้ จะไปทำร้ายเขาก็ไม่ได้ เราจะไปน้อไปโกงใครก็ไม่ได้ เราจะเอาर्डเอาเปรียบใครก็ไม่เหมาะ ไม่ควร เพราะมันเป็นการผิดกติกาสัญญาของเรา

คนมีใจเป็นธรรมต้องการพุดกิดา เคารพข้อสัญญาที่เราได้ตั้งใจไว้ คนเราถ้าไม่มีการเคารพตัวเองแล้ว จะไปเคารพอะไรได้ เริ่มต้นมันต้องการพุดกิดาเองก่อน เคารพตัวเองก็คือการเคารพสิ่งที่ตนได้ตั้งใจทำ ได้รักษาไว้ด้วยความอดทน ด้วยการบังคับตัวเอง ด้วยการเสียสละในเรื่องอย่างนั้นอย่างนี้ เรียกว่าเราเอาศีลมาช่วยห้ามจิตใจ ไม่ให้คิดในเรื่องชั่ว ไม่ให้ทำอะไรในเรื่อง

ชั่วเรื่องเสียหาย ชีวิตจะได้ปลอดภัย และถ้าหากว่าคนทุกคนมีห้ามล้ออย่างดี สังคมจะเป็นอย่างไร โยมลองหลับตานึกดูซิว่า ก็เมื่อคนทุกคนมีการห้ามล้อจิตใจ มีศีลมีธรรมประจำใจแล้วมันปลอดภัย เราจะขับรถไปที่ปลอดภัย กลางคืนนอนก็ปลอดภัย

ในสมัยที่พระจักรพรรดิองค์นั้นครองประเทศ บ้านเมืองมีแต่ความสงบ พอให้ลูกนอนอยู่บนตัก หมายความว่าให้ลูกช้อนอยู่บนตัก ไม่ต้องกังวล ไม่ต้องห่วงใย ไม่ต้องเป็นทุกข์เรื่องอะไร บ้านช่องไม่ต้องมีประตู ไม่ต้องใส่กุญแจ ไม่ต้องรักษา เปิดประตูทิ้งไว้ก็ได้ เพราะคนทุกคนไม่คิดคิด ไม่ล่วงละเมิดคิด สังคมเป็นสุข เดินสบาย นั่งสบาย นอนสบาย อยากไปทำอะไรที่ไหน ก็แสนสะดวกสบาย อย่างนี้มันเป็นสุขในชีวิตประจำวัน สมัยโบราณ เขาบอกว่า ช่วยให้สมณะชีพราหมณ์ จะได้ประพฤติธรรมด้วยความสะดวกสบาย ราชอาณาจักรต้องการจะครองเมืองให้สมณะชีพราหมณ์ได้ประพฤติธรรมด้วยความสะดวกสบาย ให้คนทำมาหากิน ได้ทำมาหากินได้สะดวกสบาย ไม่ต้องเป็นทุกข์ไม่ต้องเดือดร้อน อันนี้ คือ จุดหมายของการเป็นอยู่ในสมัยนั้น ๆ เขาก็อยู่ด้วยความสุข

แต่เวลานี้ เราไม่ได้อยู่ในสภาพอย่างนั้น บ้านเมืองไม่ได้อยู่ในสภาพอย่างนั้น คนที่ไม่เคารพศีลมีมากขึ้น ไม่ถือธรรมะมีมากขึ้นทุกวันทุกเวลา เราจึงได้รับแต่ความทุกข์ความเดือดร้อน แม้คนดีก็ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน จึงจำเป็นที่เราจะต้องช่วยกัน ชักจูงเพื่อนฝูงมิตรสหาย อบรมลูกหลาน ให้มีความสำนึกในเรื่องอย่างนี้ ให้ละอายต่อการที่เป็นคนไม่มีศีล ละอายต่อการที่ไม่มีธรรมะเป็นเครื่องประดับกาย วาจา ใจ แม้เราจะมีเครื่องประดับราคาแพงสักเท่าใด ก็ไม่ได้เรื่อง ไม่ได้เรื่องอะไรเท่าใดหรอก แต่ถ้าเราประดับด้วยศีลด้วยธรรม มันเป็นเรื่องประดับที่มีค่า เพราะฉะนั้น เราต้องมีความละอาย สอนลูกหลานให้รู้จักความละอาย สอนเด็กของเราให้มีความคิดนึกละอายในการที่จะทำชั่ว ละอายในการที่จะเป็นผู้ไร้ศีลไร้ธรรม ให้ละอายอย่างนั้น ชักชวนส่งเสริมกันอย่างนั้น แต่ว่าคนเราจะชักชวนคนอื่นด้วยเรื่องอะไร ต้องทำเรื่องนั้นให้เกิดขึ้นในตัวเสียก่อน คือทำตัวเราให้มีเรื่องนั้น เช่นครูจะสอนศิษย์อย่าสูบบุหรี่ ครูก็ต้องไม่สูบบุหรี่ให้เด็กเห็น เลิกได้ ครูเลิกได้ เด็กก็เห็นตัวอย่างครู ถ้าครูดื่มเหล้า แล้วบอกว่าเหล้าไม่ดี เด็กมันก็ฟังยืม ๆ และถามกลับว่า แล้วครูดื่มทำไม? ก็ตอบหาโอกาสแก้ตัวไป เพื่ออย่างนั้นเพื่ออย่างนี้

ความจริงเด็กถามกลับมาอย่างนั้น เราควรจะต้องเอาโอกาสบอกกับตัวเองว่า เรามันทำไม่ถูก เด็กจึงตอบกลับเอาได้ ต่อไปนี้เลิกเด็ดขาด ไม่ให้เด็กมองเราในทางเสื่อมต่อไป พ่อแม่ก็เหมือนกัน เราจะอบรมลูกด้วยเรื่องใด ทำให้เป็นตัวอย่าง การทำให้ดูนั้นแหละคือการสอนทุกวินาที เราทำให้ดู เราพูดให้เขาฟัง เราแสดงอาการให้เขาดู เด็กมันก็ดูไป มันนึกตามไป เห็นก็

ถ่ายทอดกันมาไว้ในจิตใจ พ่อแม่อยู่ในศีลในธรรม ประพฤติดี ประพฤติชอบ ลูกก็ไปไม่ไกล เท้าใดหกรอก ไม่ห่างไปไกล ไม่ห่างไกลต้นเท้าใด แม้จะห่างไปบ้าง ก็จะวกกลับมาในวันใดวันหนึ่ง นิสัยดั้งเดิมจะเกิดขึ้นในเด็กคนนั้น แล้วจะประพฤติดีประพฤติชอบต่อไป อันนี้เป็นเรื่องสำคัญที่เราควรจะได้ช่วยกัน

วันนี้เป็นวันที่เราทั้งหลาย ควรจะได้น้อมจิตระลึกถึงพระอรหันต์ทั้งหลาย ที่มีจำนวนถึง ๑,๒๕๐ องค์ ถ้าเรานึกภาพว่า ในป่าไผ่ ในสมัยนั้น พระคงจะนั่งเต็มไปหมดสงบเงียบ ท่านนั่งเงียบนะ ท่านนั่ง ๑๐๐ องค์ เหมือนท่านนั่งองค์เดียว ๑,๐๐๐ องค์ ก็เหมือนกับนั่งองค์เดียว คือท่านไม่พูดอะไรกัน ไม่ซุบซิบอะไรกัน ท่านนั่งนิ่งเงียบ เพราะพระพุทธเจ้าสอนว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายมาพบกัน กิจที่เธอจะต้องทำมี ๒ อย่าง คือ ๑. นิ่งอย่างพระอริยะเจ้านิ่งเรียกว่าทำตามแบบพระอริยะเจ้า ๒. ถ้าจะพูดต้องพูดธรรมะ พูดธรรมะเรื่องมันไม่ยาว มันสั้น ไม่ยาวหรือพูดธรรมะ พูดธรรมะอย่าพูดเรื่องอื่น ถ้าไปพูดเรื่องคุณฉลาดจะตาย ไม่ตาย มันยาว วาระ ๒ ของรัฐธรรมนูญจะผ่านหรือไม่ มันยาว มันไม่จบสักที มันยาวจนจะจบ แล้วเดี๋ยวเถียงอะไรกัน แต่ถ้าเราพูดเรื่องธรรมะ ประเดี๋ยวก็จบ ไม่ยาวอะไร พระท่านถือหลักของพระพุทธเจ้า เมื่อพบกันนิ่งอย่างพระอริยะเจ้า ถ้าพูดก็ต้องพูดธรรมะ ไม่มีธรรมะจะพูดก็นั่งเฉย ๆ การนั่งเฉย ๆ ก็คือการประพฤติธรรม แสดงว่าเราควบคุมตัวเองได้ เราบังคับตัวเองได้ คนเข้มแข็ง คือคนที่บังคับตัวเองได้ ไม่ให้ทำอะไรที่ไม่เหมาะไม่ควร อย่างนี้เป็นกรณียกิจ ต้อง เราก็มานึกถึงว่า พระอรหันต์ นั่งอยู่ในป่าตอนบ่าย แดดร่มลมโอบ ฤดูนั้นเป็นฤดูเดือน ๓ อากาศก็คงไม่ร้อนในกรุงราชคฤห์ ถ้าเลยไปถึงเดือน ๗ มันร้อน เดือน ๓ ไม่ร้อน พระท่านก็นั่งสงบนิ่ง แล้วนึกถึงภาพพระพุทธเจ้าเสด็จเดินมาช้า ๆ มีพระอานนท์เดินตามหลังมาจนถึงที่ประชุม นั้น พอมมาถึงที่ประชุม พระทั้งหลายก็ลุกขึ้นยืนต้อนรับ

พระพุทธองค์ทรงประทับนั่ง พระทั้ง ๑,๒๕๐ องค์ ก็กราบไหว้บูชาพระพุทธเจ้า เมื่อกราบแล้วก็นั่งนิ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมา ถ้าพระองค์ไม่พูด ไม่มีใครพูด นั่งนิ่งเตรียมพร้อมที่จะฟังพระโอวาท นั่งนิ่งเพื่อเอียงหูฟังว่า พระพุทธองค์จะพูดอะไรในวันนี้ จะสอนเราด้วยเรื่องอะไร แล้วก็นั่งฟัง แล้วเสียงก็จะดังออกมาว่า

ขนฺตี ปรมฺมํ ตโป ตีติกฺขา	ความอดกลั้น ทนทาน เป็นตบะอย่างยิ่ง
นิพฺพานํ ปรมฺมํ วทฺตฺติ พุทฺธา	ผู้รู้ทั้งหลายกล่าว นิพพาน ว่า เป็นบรมธรรม
น หิ ปพฺพชฺชิตฺโต ปรุปรมาตี	ผู้ที่เรียกตนเองว่า เป็นสมณะ เป็นบรรพชิต
สมโณ โหติ ปรี วิเหฏฺชยนฺโต	ถ้ายังเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ เป็นบรรพชิต

สพฺพปาปสฺส อกรณํ	การไม่ทำบาปทั้งปวง
กุสลสฺสุปสมฺปทา	การทำกุศลให้ถึงพร้อม
สจฺจิตฺตปริโยทปนํ	การทำจิตของตนให้ขาวรอบ
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	นั่น คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
อนุปวาโท	การไม่เข้าไปกล่าวร้ายแก่ใคร ๆ
อนุปมาโต	การไม่เข้าไปล้างผลาญใคร ๆ
ปาฏิโมกฺข เจ สํวโร	สำรวมอยู่ในระเบียบ อยู่ในวินัย ในวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงาม เรียกว่า มีระเบียบ
มตฺตณฺณตฺตา เจ ฆตฺตสฺสมี	มีความรู้จักประมาณในการเป็นอยู่ ในชีวิตประจำวัน
ปนฺนตฺตญฺจ สยนาสนํ	ไปหาที่สงบนิ่ง พิจารณาตนเองเสียบ้าง
อริจิตฺโต เจ อาโยโค	หมั่นยกระดับจิตของเราให้สูงขึ้น ให้ประณีตขึ้น ให้สงบขึ้น
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	นี่ คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ประมวลคำสอนที่พระองค์ตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายในวันนั้น เสียงนั้นยังก้องอยู่ในโลก ไม่ได้หายไปไหน ยังก้องอยู่ในบรรยากาศของโลก แล้วเขาก็บันทึกไว้เป็นอักษร เราสวดมนต์แปลในมืออยู่ในนั้นแล้ว เอาไปสวดเสีย สวดแล้วเอามาใช้ในชีวิตประจำวัน เอาแต่ละข้อมาปฏิบัติทุกวัน ๆ เราก็จะได้ชื่อว่ามีส่วนอยู่ใกล้พระพุทธเจ้า อยู่ใกล้พระธรรม อยู่ใกล้พระสงฆ์ ด้วยการปฏิบัติดังที่กล่าวมา

วิเคราะห์ในทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ หรือ หลวงพ่อปัญญา ท่านสอนธรรมพื้นฐานเรื่องที่ใกล้ตัว โดยวิเคราะห์ผู้ฟังมีภูมิความรู้ระดับไหน และหยิบเรื่องใกล้ตัวที่ผู้ฟังมีความรู้อยู่แล้วมาเปิดประเด็น เป็นกุศโลบายแนวการสอนของท่าน สอดแทรกธรรมและอธิบายไปตามลำดับเข้าใจง่าย ผู้ฟังตรงตามเห็นจริง เมื่อฟังจบแล้ว ผู้ฟังเกิดปัญญาเข้าใจธรรมทันที นำปัญญาไปใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคม เฉพาะท่านเน้นสอนเรื่อง “พรหมจรรย์” ชวนกันมา รักษาศีลฟังธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ เข้าในหลักปฏิบัติ คือให้ละชั่ว ทำความดี และชำระใจให้บริสุทธิ์ เน้นบาทกาลาที่ ๒ ในโอวาทปาฏิโมกข์ เพราะท่านเชื่อว่าคนเราจะดีชั่วอยู่ที่การกระทำ การกระทำเกิดมาจากใจ งานที่ท่านทำอยู่ คืองานพัฒนาจิตใจ พยายามชวนให้คนเข้าวัดฟังธรรม ให้พุทธศาสนิกชนมีจิตใจบริสุทธิ์ ด้วยการนำศีลมาชะล้างกาย วาจาที่ไม่ดี ส่วนใจนำหลักธรรมเข้าไปพัฒนาเน้นเจริญภาวนา จนเกิดปัญญา เข้าถึงพรหมจรรย์เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

สอดคล้องเรื่อง “นิพพาน” จิตสะอาดบริสุทธิ์จากความชั่ว การดำเนินชีวิตของคนในสังคม ชุมชน ประเทศก็อยู่เป็นสุข เพราะทุกคนประพฤติธรรมตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์

๔.๑.๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๑ ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี นามเดิม ประยุทธ์ อารยางกูร อายุ ๑๒ ปีได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๔ มาอยู่วัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพมหานคร จนสอบได้นักธรรมเอก และเปรียญธรรม ๙ ประโยคขณะเป็นสามเณร ได้รับการอุปสมบทเป็นนาคหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พรรษา ๔๙ อายุ ๗๑ ปี

พระพรหมคุณาภรณ์ เป็นพระนักวิชาการ นักคิด นักเขียน ผลงานทางพระพุทธศาสนารุ่นใหม่ ผลงานทางวิชาการพระพุทธศาสนาจำนวนมาก ผลงานที่ปรากฏเป็นที่รู้จักได้แก่ พุทธธรรม เป็นต้น ได้รับรางวัลและคุณูปกิตติมศักดิ์จากหลายสถาบันทั้งในและนอกประเทศ โดยเฉพาะท่านเป็นคนไทยคนแรกที่รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากองค์การยูเนสโก ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ปัจจุบัน พระพรหมคุณาภรณ์ดำรงตำแหน่งเป็นศาสตราจารย์พิเศษ ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำพรรษาอยู่วัดญาณเวศกวัน อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

ท่านพาคณะศรัทธาพุทธศาสนิกชนได้เดินทางไปแสวงบุญ ณ ประเทศอินเดีย ดินแดนพุทธภูมิ ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๓ จึงได้แสดงธรรมเทศนาเนื่องวันมาฆบูชา ดังนี้

เหตุการณ์มาประจวบตอนนี้ ก็พอดีถึงวันเพ็ญเดือนสาม นับจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มา ท่านว่าได้ ๕ เดือนพอดีกล่าว คือพระพุทธเจ้าตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือน ๖ แล้วก็มาที่อิสิปตนมฤคทายวัน เมื่อแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ที่อิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี จำพรรษาแรกที่นี่ หลังออกพรรษาแล้ว เสด็จต่อมายังแคว้นมคธ มาถึงเมืองราชคฤห์นี้ และทรงได้อัครสาวก พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดที่ฆนขปริพาชก และพระสารีบุตรได้ตรัสรู้ที่นี่ รวมเวลาผ่านมา ๕ เดือน พอดีถึงวันมาฆปุณณมี คือ วันเพ็ญเดือน ๓ เป็นเวลาที่ถือว่ามีความสำคัญเนื่องจากสมัยก่อนนี้ถือปฏิทินทางจันทรคติ วันเพ็ญจึงมีความสำคัญอยู่โดยสามัญนอกจากนั้น อาจเป็นไปได้ว่าวันเพ็ญเดือน ๓ นั้น เป็นวันสำคัญในศาสนาพราหมณ์ด้วย ปราชญ์บางท่านว่าเป็นวันศิวราตรี (แต่เท่าที่พบหลักฐาน ศิวราตรีของพราหมณ์ คือ วันเดือนดับ = แรม ๑๔ ค่ำเดือนมาฆะ) จะอย่างไรก็ตาม ก็รวมความว่า เป็นวันที่มีความสำคัญในศาสนาเดิมตามประเพณีของชาวชมพูทวีป ตอนเย็นวันนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเขาคิชฌกูฏมายังพระเวฬุวันนี้ และปรากฏว่ามีพระอรหันต์มาประชุมกันที่พระเวฬุวันนี้ ๑,๒๕๐ องค์ จึงเกิดเป็นการประชุมใหญ่ของพระสาวก

ขึ้น ตอนนั้นยังอยู่ในระยะต้นพุทธกาล แค่ ๕ เดือนเท่านั้นเอง หลังจากตรัสรู้ มีพระสาวกมาประชุมกันตั้ง ๑,๒๕๐ องค์ ก็ต้องถือว่าเป็นการประชุมใหญ่ เรียกได้ว่าเป็นมหาสันนิบาต การประชุมใหญ่ครั้งนี้ มีลักษณะพิเศษที่ท่านเล่าไว้ว่า มีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. วันนั้นเป็นวันเพ็ญมาฆปุรณมี พระจันทร์เต็มดวง

๒. พระภิกษุ ๑,๒๕๐ องค์ มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย

๓. พระภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น และท่านเหล่านั้นเป็นผู้ได้อิทธิญา ๖

๔. พระภิกษุเหล่านั้น ล้วนเป็นเอหิภิกขุ ได้บวชโดยตรงจากพระพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง

เนื่องจากมีองค์ประกอบ ๔ ประการ จึงเรียกการประชุมนี้ว่า จาตุรงคสันนิบาต แปลว่า การประชุมที่พร้อมด้วยองค์ ๔ ประการ พระพุทธเจ้า ทรงเห็นว่า ความพร้อมอย่างนี้เป็นโอกาสพิเศษที่ดี เหมาะแก่การที่จะทรงแสดงธรรมเป็นพิเศษ ก็จึงได้ทรงแสดงโอวาท ตรัสหลักคำสอนที่เป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ โอวาท ก็คือ คำกล่าวสอน ปาฏิโมกข์ แปลว่า ที่เป็นหลัก หรือเป็นประธาน โอวาทปาฏิโมกข์ จึงแปลว่า คำกล่าวสอนที่เป็นหลักเป็นประธาน คือคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา คำสอนนี้มีรวมทั้งหมด ๓ คาถาครึ่ง พุค่ง่าย ๆ ว่ามี ๓ ตอน

๔.๑.๔.๑ สารของโอวาทปาฏิโมกข์

วันนี้เราเดินทางมาที่นี่ ก็พอดีประจวบมาประชุมกันที่พระเวฬุวันด้วย และวันพรุ่งนี้จะเป็นวันมาฆปุรณมี คือวันเพ็ญเดือน ๓ ซึ่งถือเป็นวันมาฆบูชา ไหน ๆ มาที่นี่ใกล้วันจริงแล้ว ก็ทำพิธีมาฆบูชากันเสียที่นี่เลย แล้วฟังธรรมเนื่องในวันมาฆบูชา อย่างที่กล่าวมาแล้วว่า ในวันมาฆบูชา หรือวันมาฆปุรณมี พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์^๔ เราจึงควรจะศึกษาเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์กันบ้าง ได้บอกโยมเมื่อครั้งนี้ว่า โอวาทปาฏิโมกข์ประกอบด้วย คาถาสามคาถาถึง หรือจะเรียกว่าเป็น ๓ ตอนก็ได้ เรื่องที่จะอธิบายนี้ อย่าเพิ่งถือเป็นเรื่องหนักสมอง เวลาพูดให้ฟังอย่างนี้ ก็รู้สึกว่ายากเหมือนกัน แต่ขอให้ฟังผ่าน ๆ ไว้ก่อน เดี่ยวจึงค่อยจับจุดที่ต้องการให้โยมรู้อีกทีหนึ่ง ลำดับความว่าในคาถา ๓ ตอนนั้น

ก) คาถาที่ ๑ ซึ่งเป็นตอนแรกว่า

ขณฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

^๔ เขียนในรูป โอวาทปาติโมกข์

น หิ ปพฺพชิตฺโต ปฺรฺพณาติ
สมโณ โหติ ปรี วิหะยนฺโต ฯ

คาถาแรกนี้ แสดงอะไรบ้าง ตอบสั้น ๆ ว่า แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา ที่ต่างจากศาสนาพื้นเดิมที่มีอยู่ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นใหม่ เมื่อจะแสดงหลักการของพระพุทธศาสนา จุดแรก ก็คือการแยกออกจากศาสนาเดิม ซึ่งจะเป็นข้อสำคัญที่จะให้ชาวพุทธรู้จักตัวเอง คือ รู้จักหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้อง มิฉะนั้นเดี๋ยวจะเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าไปเที่ยวปะปนกับลัทธิอื่น ๆ คำสอนข้อแรก บอกว่า ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา แปลว่า ขันติ คือ ความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง อธิบายว่า ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมานั้น ข้อปฏิบัติสำคัญในศาสนาพื้นเดิมก็คือ เขาชอบบำเพ็ญตบะ การบำเพ็ญตบะนี้เป็นที่นิยมกันนักหนาว่า เป็นทางที่จะทำให้บรรลุความบริสุทธิ์หลุดพ้น ถึงจุดหมายของศาสนา ศาสนาในยุคนี้จึงมีการบำเพ็ญตบะกันมาก พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานคำสอนใหม่ว่า การที่มาทรมานร่างกายของตนเองด้วยประการต่าง ๆ เช่น อดข้าว กลั้นลมหายใจ นอนบนหนาม ลงอาบเข่น้ำในฤดูหนาว ยืนตากอยู่กลางแดดในฤดูร้อนอะไรทำนองนี้ ไม่ใช่หนทางที่จะทำให้ตรัสรู้ได้ขอให้สังเกตว่า นักบวชเช่น แม้แต่สมัยปัจจุบัน ก็ยังใช้วิธีบำเพ็ญตบะอยู่ เช่น จะโกนผม เขาก็ไม่ใช่มีดโกน แต่เขาถอนผมออกมาทีละเส้น ๆ อย่างที่เราพบ ที่เรียกว่า สาธวี ที่มานั่งอยู่ในพิธีเมื่อเช้านี้ที่นาถันทา ที่แต่งชุดขาว แล้วมีอะไรปิดที่จมูกหรือปาก เป็นนักบวชหญิงของเซน นิกายเสวตัมพร หรือเสตัมพร แปลว่า นุ่งขาว ห่มขาว ถ้าเป็นอีกนิกายหนึ่ง ก็เรียกว่า ทิคมพร แปลว่า นุ่งทิส คือ นุ่งลมห่มฟ้า หมายความว่า ไม่นุ่งผ้าเลย พระพุทธเจ้าตรัสว่า การบำเพ็ญตบะทรมานร่างกายไม่ใช่วิถีทางแห่งความหลุดพ้น ที่จะเข้าถึงจุดหมายของศาสนา การที่ตรัสคาถานี้ขึ้นมา ก็เพื่อที่จะให้เกิดความรู้เข้าใจลักษณะที่แตกต่างของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ต้น เริ่มแต่ในด้านวิธีปฏิบัติ พระองค์ตรัสแทนใหม่ว่า “ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา” “ขันติ” คือ การอดได้ ทนได้ นี้แหละ เป็นตบะอย่างยิ่ง ตบะไม่อยู่ที่การทรมานร่างกาย แต่อยู่ที่ขันติ คือความอดทน โดยใช้สติปัญญาทำความเข้าใจด้วยความเข้มแข็งในจิตใจ โดยมุ่งมั่นที่จะทำการนั้นให้สำเร็จด้วยความอดทน อย่างนี้จึงจะเป็นตบะจริง ไม่ต้องไปเที่ยวทรมานร่างกายของตน เมื่อตรัสอย่างนี้ ก็เป็นการบอกให้รู้ไปด้วยว่า การบำเพ็ญตบะอย่างที่เขานิยมทำกันนั้น ไม่มีในพระพุทธศาสนา จากข้อปฏิบัติพระพุทธเจ้าก็ก้าวไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนา โดยตรัสว่า “นิพฺพานํ ปรมํ วทฺตฺติ พุทฺธา” แปลว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรม คือนิพพานเป็นธรรมอันสูงสุด หรือเป็นธรรมอย่างยิ่ง ข้อนี้คือการแสดงจุดหมายของพระศาสนา ได้แก่ พระนิพพาน ไม่ใช่ลัทธิไปสู่พระพรหมอะไร สมัยนั้น ศาสนาพราหมณ์เขาถือว่า จุดหมายของศาสนา คือ พรหมสัพพตา ได้แก่ภาวะที่รวมเข้ากับพรหม คำสอนอย่างนี้ท่านคัดค้าน ไว้ในพระสูตร เช่นอย่างเดวิขชสูตร ในพระไตรปิฎก

ที่มณิกาย เป็นต้น ซึ่งพูดถึงเรื่องพราหมณ์ที่พยายามจะเข้าถึงพรหม ไปอยู่ร่วมกับพระพรหม ด้วยวิธีต่าง ๆ แล้วพราหมณ์ก็เอียงกันเองว่า วิธีของใครถูกต้อง การเข้าร่วมกับพระพรหม หรือการเข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหม หรือการเข้าถึงพรหมนั้น เป็นจุดหมายของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าของเราอุบัติขึ้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า เราจะเข้าร่วมกับพรหมได้ก็ด้วยการสร้างความเป็นพรหมให้มีในตัว หรือทำตัวให้เป็นพรหม หรือให้เหมือนกันกับพรหม ด้วยการเจริญพรหมวิหารธรรมอย่างไรก็ตาม การเข้าร่วมกับพรหมก็ยังไม่ใช่อิสรภาพแท้จริง เราสามารถกล่าวเลยกว่านั้นไปอีก และพระองค์ก็ได้ตรัสแสดงจุดหมายของพระพุทธศาสนาว่า ได้แก่ นิพพาน เป็นการบอกให้รู้ชัดไปเลย ไม่ใช่เพียงไปเข้าร่วมกับพรหมต่อไป สิ่งปรากฏของศาสนา ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ก็คือนักบวช ในข้อนี้เราต้องชัดว่า คนประเภทใด มีลักษณะอย่างไร จัดว่าเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นหลักว่า คนที่จะเป็นบรรพชิตนั้น ไม่เป็นผู้ทำร้ายผู้อื่น ถ้าเป็นผู้ที่ทำร้ายเบียดเบียนคนอื่น ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ หมายความว่า นักบวช หรือสมณะ หรือบรรพชิต มีลักษณะสำคัญอยู่ที่การไม่ทำร้ายคนอื่น ไม่เบียดเบียนใคร เป็นผู้ไม่มีภัย ไม่มีเวร เป็นแบบอย่างของการนำสังคมาไปสู่สันติลักษณะสำคัญของพระภิกษุ หรือความเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ไม่ได้อยู่ที่การเป็นสื่อกลางระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ ต่างจากในศาสนาพราหมณ์ ที่นักบวชทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างพระพรหมกับมนุษย์ เป็นตัวแทนของเทพเจ้าหรือของสวรรค์ในโลกมนุษย์ หรือเป็นผู้ผูกขาดพระเวท อันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่เทพเจ้าสูงสุดเปิดเผยแก่พราหมณ์ ความเป็นนักบวช เป็นบรรพชิต เป็นสมณะ ไม่ได้อยู่ที่การเป็นตัวแทนสวรรค์ หรือเป็นเจ้าของพิธี หรือการมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หรือการปลุกตัวหลีกหนีสังคมาไปเข้ามานอยู่ในป่า เป็นต้น แต่อยู่ที่การทำสันติให้ปรากฏในชีวิตที่เป็นจริง

ข) คาถาที่ ๒ คือตอนกลาง เมื่อทรงแสดงหลักและลักษณะสำคัญที่เป็นจุดปรากฏของศาสนาแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงหลักขั้นปฏิบัติการของพระพุทธศาสนา โดยตรัสต่อไปว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสุปสมฺปทา
 สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนนํ

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ๑ การทำความดี หรือกุศลให้ถึงพร้อม ๑ การทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ๑ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระองค์ไม่ได้ตรัสว่า เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าองค์นี้ แต่พระองค์ตรัสว่า พุทฺธานํ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือไม่ว่าพระพุทธเจ้าองค์ไหนก็สอนอย่างนี้หมดกาลานี้ เป็นคาถาที่ชาวพุทธรู้จักมากที่สุด และพระกัณนิชมาลัย

เพราะเป็นหลักที่จะนำไปปฏิบัติ คาทาที่หนึ่งข้างต้นนั้น แสดงลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา ส่วนคาทาที่สองนี้ เป็นคำสอนภาคปฏิบัติเลยว่า คนเราจะต้องทำอะไรบ้าง

๑. ไม่ทำชั่ว
๒. ทำความดี
๓. ทำใจให้สงบใส

สามอย่างนี้ จำกันได้ดี เพราะฉะนั้นอาตมาก็ไม่ต้องอธิบายมากแต่อาจจะย้อนกลับมาพูดอีกทีหนึ่ง

ค) คาทาที่ ๓ (กับครึ่งคาทา) คือตอนท้ายจากนั้นก็ถึงตอนที่ ๓ อีกคาทากับครึ่งสุดท้าย เรียกว่า อีกคาทากึ่งมีว่า

- อนุปวาโท อนุปมาโต ปาติโมกฺเข จ สํวโร
มตฺตณฺณตา จ ภตฺตสฺมี ปนฺตณฺจ สยนาสนํ
อริจิตฺเต จ อาโยโก เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

คำสอนส่วนนี้เป็นตอนที่ถือกันว่า เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า สำหรับพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระศาสนา ว่าควรจะประพฤติปฏิบัติตัวอย่างไร คือ เมื่อได้คำสอนที่จะสอนเขาแล้ว ตัวผู้ที่จะสอนเขา หรือนำคำสอนไปเผยแผ่นี้ ควรจะดำเนินชีวิต และมีวัตรปฏิบัติอย่างไร ก็มีหลักว่า

- อนุปวาโท การไม่กล่าวร้าย ๑
อนุปมาโต การไม่ทำร้าย ๑

พระที่จะไปสอนเขาต้องเป็นตัวอย่าง ไม่กล่าวร้ายใคร ไม่ทำร้ายใคร ปาติโมกฺเข จ สํวโร แปลว่า สำรวมตนในปาฏิโมกข์ “ปาฏิโมกข์” คือ วินัยแม่บท ได้แก่ประมวลข้อกำหนดความประพฤติ ที่เป็นระเบียบกฎเกณฑ์ข้อบังคับในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ เพื่อรักษาแบบแผน หรือมาตรฐานแห่งความเป็นอยู่ที่เหมาะสม และเอื้อต่อการเจริญในไตรสิกขาของพระภิกษุ ในเรื่องนี้ พระภิกษุจะต้องมีความสำรวมระวัง ตั้งใจที่จะดำรงตนอยู่ในปาฏิโมกข์ หรือในศีลแม่บท ที่ปัจจุบันนี้เราเรียกกันว่า ศีล ๒๒๗

มตฺตณฺณตา จ ภตฺตสฺมี แปลว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร คือต้องรู้จักกินพอดี หมายความว่าบริโภคด้วยความรู้เข้าใจวัตถุประสงค์โดยใช้ปัญญา ไม่ใช่กินอาหารเพียงเพื่อจะเอร็ดอร่อย เพื่อตามใจอยาก ตามใจลิ้นโดยเฉพาะพระสงฆ์ เป็นผู้ดำเนินชีวิตด้วยอาศัยญาติโยมเลี้ยงต้องอาศัยผู้อื่นเป็นอยู่ เพราะฉะนั้นจะต้องทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย เป็นอยู่ง่าย ๆ ไม่มีวุ่นวาย

ครุ่นคิดและใช้แรงงานใช้เวลาให้หมดไปกับการแสวงหาสิ่งเสพบริโภค โดยเฉพาะอาหารเท่านั้น ปัจจุบัน ๔ อันก็เช่นเดียวกัน คือ ไม่มามุ่งหาความสุขสำราญจากเรื่องของวัตถุนั้นเองการกินอาหารเป็นเรื่องใหญ่ของมนุษย์ ฉะนั้นท่านจึงจับจุดแรก ให้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ให้กินด้วยปัญญาที่รู้คุณค่าที่แท้จริง ที่เป็นวัตถุประสงค์ของการกิน ว่าเรากินเพื่ออะไร คือกินเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี จะได้ใช้ร่างกายนี้ดำเนินชีวิตที่ดีงาม อย่างที่ท่านเรียกว่า เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ คือ เพื่อเกื้อหนุนการที่จะมีชีวิตที่ดีงามประเสริฐ และจะได้ทำหน้าที่นำธรรมไปสั่งสอนประชาชนได้ นี่คือหลักการที่เรียกว่า มตฺตญฺจตา จ ภตฺตสฺมี รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร

ปนฺตยจ สยนาสนํ รู้จักอยู่ในที่นั้งที่นอนอันสงบ ไม่ใช่มัววุ่นวายออกไปคลุกคลีกับหมู่ชาวบ้าน จนไม่รู้จักหาความสงบ ไม่ปลีกตัวออกไปหาเวลาหาโอกาสพัฒนาจิตใจและปัญญา พระสงฆ์จะต้องใช้เวลาแก่การพัฒนาทางด้านจิตใจและปัญญาให้มาก เมื่อแสวงหาที่สงบเป็นที่วิเวกได้แล้ว ก็เป็นบรรยากาศที่เอื้อต่อการที่จะพัฒนาจิตใจ ด้วยการเจริญจิตภาวนา แล้วก็ก้าวไปสู่การทำปัญญาภาวนา จุดสำคัญก็คือต้องมีที่อยู่ที่เหมาะสม รู้จักหลีกเลี่ยง นับว่าเป็นข้อปฏิบัติอย่างหนึ่งที่สำคัญ เมื่อจะไปทำงานสั่งสอนหมู่ประชาชน เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชาวบ้าน จะต้องไม่ละทิ้งการอยู่ในที่สงบ เพื่อเป็นฐานที่มั่นคงอยู่ภายใน จะได้ไม่ถูกลูกตลกกลืนเข้าไปในสภาพที่ยุ่งเหยิงของสังคมภายนอก พระพุทธเจ้าเองทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องนี้ พระองค์เสด็จไปสั่งสอนประชาชน ต้องไปยุ่งเกี่ยวเที่ยวเสด็จไปพบคนโน้นคนนี้ ไปโปรดคนโน้นคนนี้ เป็นกษัตริย์บ้าง เป็นพราหมณ์บ้าง เป็นพ่อค้า เป็นชาวนา เป็นอะไรต่าง ๆ มากมาย แต่พระองค์ก็ไม่ละทิ้งความสงบ พอได้โอกาสพระองค์ ก็เสด็จไปประทับในที่วิเวก หากความสงบเป็นแบบอย่าง เพราะฉะนั้นจึงไม่ให้ถึงข้อปฏิบัตินี้

อริจิตฺเต จ อาโยโค พอได้ที่สงบแล้วก็ประกอบในอริจิต ใส่ใจในการฝึกฝนจิตใจยิ่งขึ้นไป พระสงฆ์ทำหน้าที่เผยแผ่พระศาสนา เป็นผู้ที่น่าประชาชนในการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา แต่แบบอย่างที่สำคัญของพระ ก็คือเรื่องทางด้านจิตใจ เรื่องคุณธรรมในด้านนี้ พระสงฆ์ควรจะให้เขาเห็นแบบอย่างว่า เมื่อพระท่านพัฒนา มีจิตใจที่ประณีตงดงามแล้ว คืออย่างไร ท่านมีความสุขทางจิตใจ โดยพึ่งพาอาศัยวัตถุน้อย ท่านอยู่ได้อย่างไร มีชีวิตที่เป็นสุขได้อย่างไร เป็นแบบอย่างแก่ประชาชน ถ้าพระสงฆ์ไม่ประพฤติปฏิบัติอย่างนี้ คำสอนก็อาจจะได้ผลน้อย แต่ถ้าพระสงฆ์ดำเนินชีวิตตามหลักที่ว่ามาในคถาถึงที่สุดท้ายนี้ ก็จะเป็นแนวทางและเป็นคติแก่ประชาชน พร้อมกันนั้นก็ทำให้ประชาชนมีความหวัง และมีความศรัทธาเลื่อมใสต่อพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ทำให้ปฏิบัติหน้าที่ได้ผลดีต่อไปด้วย

๔.๑.๔.๒ มาฆบูชา ขึ้นมาเป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนา

ทั้งหมดนี้รวมเป็นสามคาถากึ่ง จัดเป็นสามตอน ขอทวนอีกครั้ง คาถาที่ ๑ แสดงลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา ที่เป็นจุดแสดงออกหรือจุดปรากฏทางด้านข้อประพฤติปฏิบัติ จุดหมาย รวมทั้งลักษณะของพระสงฆ์ หรือบรรพชิต คาถาที่ ๒ กล่าวถึงหลักคำสอน ที่เป็นบทสรุปของภาคปฏิบัติโดยตรง ที่เราเรียกกันว่า หัวใจพระพุทธศาสนา ส่วนที่ ๓ ซึ่งยาวหน่อย แสดงข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ ผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมสั่งสอนประชาชนต่อไป มีข้อสังเกตหนึ่งว่า ในพระไตรปิฎก มีพระสูตรชื่อมหาปทานสูตร ในทีฆนิกาย เล่าเรื่องประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ซึ่งทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ไว้ด้วยในมหาสันนิบาต ก็เลยมีคาถานี้ปรากฏ ๒ แห่ง คือในมหาปทานสูตรนั้น กับในคาถาธรรมบทแต่มีข้อแตกต่างกันนิด คือมีการสลับคาถา แห่งหนึ่งนั้นเอาคาถา ขนฺติ ปรมฺมํ ตโป ติตฺติกา^๕ ขึ้นก่อนแล้วเอาคาถา สพฺพปาปสฺส อกรณิ^๖ เป็นคาถาที่สอง ส่วนอีกแห่งหนึ่งนั้น กลับเอาคาถา สพฺพปาปสฺส อกรณิ คือตัวหลักคำสอนขึ้นก่อน แล้วจึงแสดง ขนฺติ ปรมฺมํ ตโป ติตฺติกา คือลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนาเป็นลำดับที่สอง อย่างไรก็ตาม อย่าไปถือเป็นเรื่องสำคัญเลยใจความก็ได้เท่ากันนั่นแหละ สลับกันไปสลับกันมา นี่เป็นความรู้เบื้องต้น สำหรับให้โยมทราบคร่าว ๆ เกี่ยวกับพระโอวาทปาฏิโมกข์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในวันมาฆปุณณมี ซึ่งบัดนี้เราเรียกกันว่าวันมาฆบูชา “วันมาฆบูชา” นั้น ไม่ใช่ศัพท์เดิม ในพุทธกาลไม่มีคำนี้ มีแต่คำว่า มาฆปุณณมีเท่านั้นเอง “มาฆปุณณมี” (เขียนอย่างไทยเป็น มาฆปุณณมีบ้าง มาฆปุณณมีบ้าง มาฆบูรณมีบ้าง) ประกอบเป็นคำในภาษาบาลีตามไวยากรณ์ เป็น มาฆปุณณมียิ แปลว่า ในคติเป็นที่เต็มดวงแห่งพระจันทร์ ในเดือนมาฆะ ที่เราเรียกกันว่า เดือน ๓ ต่อมา เรากำหนดให้วันมาฆปุณณมี หรือวันเพ็ญเดือน ๓ นี้เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยมีการประกอบพิธีบูชาขึ้น ก็เลยเรียกวันนี้ว่า วันมาฆบูชา แปลว่า วันที่มีการบูชาในเดือนมาฆะ ทั้งคำว่าวันเพ็ญไว้ ในฐานะที่เข้าใจการบูชาในเดือนมาฆะ ก็หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญเดือนมาฆะนั้นเอง วันมาฆบูชา เริ่มเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้เอง คือ ในหลวงรัชกาลที่ ๔ ทรงศึกษาพระคัมภีร์ ศึกษาพระไตรปิฎกมาก ทรงพบเหตุการณ์ครั้งนี้ และทรงมีพระราชดำริว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญ น่าจะยกขึ้นมากำหนดเป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนาด้วย ก็จึงโปรดให้จัดมีพิธีบูชาขึ้นมาสัสมัยก่อนนี้ ในเมืองไทยเรามีวันวิสาขบูชาเท่านั้น เป็นวันสำคัญ ซึ่งคงจะมีการฉลองกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ต่อมาในสมัยอยุธยา มีการฉลองใหญ่ ด้วยการบูชากันทั้งงานหลวงและงานราษฎร์ถึง ๓ วัน ๓ คืน ทำกันจริงจัง

^๕ มหาปทานสูตร, ที.ม.๑๐/๕๔

^๖ คาถาธรรมบท, พ.ธ.๒๕/๒๔

ใหญ่โตมาก แต่กาลล่วงมา ประเพณีวันวิสาขบูชาก็เลื่อนลงไป โดยเฉพาะอาจเป็นเพราะการศึกสงครามตอนปลายยุคกรุงศรีอยุธยา พอมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในหลวงก็ทรงยุ่งกับการสงคราม การที่จะป้องกันข้าศึก การปกป้องบ้านเมือง พอปรับปรุงประเทศชาติได้ร่มเย็นเป็นสุข มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ บ้านเมืองมั่นคงแล้ว ก็ทรงหันมาเอาพระทัยใส่ในเรื่องทางด้านสันติและงานในยามที่บ้านเมืองดี ก็จึงฟื้นฟูพระศาสนา รวมทั้งฟื้นฟูพิธีวิสาขบูชาด้วย ให้มีการสมโภชประจำปีถึง ๓ วัน ๓ คืน เป็นการใหญ่เหมือนในสมัยอยุธยา แต่แล้วต่อมาก็เลื่อนลงไปอีก จนกระทั่งวิสาขบูชาเลื่อนงานวันเดียวในประเทศศรีลังกา เขาให้ความสำคัญกับวิสาขบูชามาก มีพิธีใหญ่โตอย่างยิ่ง วิสาขบูชาจึงเป็นงานใหญ่โตมากเป็นอันว่า เมืองไทยเรา เดิมก็มีวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ในแง่ที่เกี่ยวกับพุทธประวัติวันเดียว นอกนั้นมีแต่วันที่เกี่ยวกับวินัย คือ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปตามคติความเป็นอยู่ของพระสงฆ์มาในรัชกาลที่ ๔ ก็โปรดให้มีพิธีมาฆบูชาเพิ่มขึ้น แล้วก็มาถึง พ.ศ. ๒๕๐๑ เมื่อฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษเสร็จแล้ว ทางคณะสงฆ์เห็นว่า วันแสดงปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็เป็นวันที่สำคัญมาก น่าจะได้กำหนดให้มีพิธีบูชาใหญ่ ทางราชการก็เลยตกลงเห็นชอบกับคณะสงฆ์ประกาศให้มีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นมาอีก ๑ วัน คือ วันอาสาฬหบูชา เป็นวันล่าสุด เริ่มมีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ นี่เป็นการเล่าถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มีในประเทศไทย รู้แบบนี้แล้ว จะได้ไม่แปลกใจว่า ในกิจการพุทธศาสนาระหว่างประเทศนั้น เป็นที่รู้จักกันเฉพาะวันวิสาขบูชาเท่านั้น วันอื่น ๆ คือ วันมาฆบูชา และอาสาฬหบูชา ประเทศอื่นเขาไม่รู้ด้วยวันนี้ เราใกล้มาฆบูชาที่จะมาถึงในวันพรุ่งนี้ และเดินทางมาถึงเวฟวัน ก็เลยมาทำพิธีมาฆบูชากันเป็นการระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ ในที่ประชุมจาตุรคสันนิบาต อาตมาก็ได้กล่าวไปแล้วว่า โอวาทปาฏิโมกข์ มีความหมายอย่างไร และมีความคำสอนโดยย่อ คือ ตัวแท้ ๆ ว่าอย่างไร

๔.๑.๔.๑ หัวใจเดียว แต่มีสี่ห้อง

ใน ๓ ส่วนนี้ ได้บอกแล้วว่า ส่วนที่ชาวพุทธรู้จักกันดีที่สุดคือ คาถาสั้น ๆ ว่า

สพฺพปาปสฺส อกรรม กุสลสฺสุปสมฺปทา
 สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ ฯ

แปลว่า การไม่ทำชั่วทั้งปวง หรือการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลหรือความดีให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เรียกกันว่า หัวใจพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า หัวใจพระพุทธศาสนานี้ พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ตรัสบอกไว้ เราเรียกกันในยุคหลัง ทีนี้ ต่อมาชาวพุทธก็เถียงกันว่า อันไหนจะเป็นหัวใจ พระพุทธศาสนากันแน่ บางท่าน

ก็บอกว่า “อริยสัจ ๔” บางท่านก็บอกว่า พุทธพจน์ที่บอกว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสาย” (ธรรมทั้งปวงไม่ควรแก่การยึดมั่น หรือธรรมทั้งปวงไม่อาจยึดมั่นถือมั่นได้) บางท่านก็เอาพุทธพจน์อีกแห่งหนึ่งที่ตรัสไว้ว่า “ทั้งในกาลก่อน และบัดนี้ เราสอนเพียงอย่างเดียว คือ ทุกข์และความดับทุกข์” บอกว่า นี่แหละ หัวใจพุทธศาสนาชาวพุทธ บางทีก็เลยเถิดกัน ขอโอกาสชี้แจงว่า อย่ามัวไปเถียงกันเลย เพราะคำว่า หัวใจพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไว้เดิม เรามากำหนดกันขึ้นแต่ให้สังเกตว่า ในพุทธพจน์แห่งโอวาทปาฏิโมกข์นี้ มีคำสรุปท้ายว่า “เอตฺตํ พุทฺธาน สาสนํ” นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” คล้าย ๆ ว่าเป็นคำสรุปของพระพุทธเจ้าเองว่า นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งพระองค์เองและพระพุทธเจ้าอื่นด้วย ฉะนั้น การที่จะบอกว่าอันนี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ก็ไม่ได้ผิดอะไร แต่เราอย่าไปยึดมั่นว่า ต้องกาลานี้เท่านั้น จึงจะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เดี่ยวจะยุ่ง มัวแต่เถียงกันวุ่นไป ถ้าวิเคราะห์ออกไปแล้ว กาลานี้ ที่ว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ก็เป็นการสรุปคำสอนภาคปฏิบัติเป็นหัวใจได้ แต่เป็นหัวใจภาคปฏิบัติ คือ เป็นเรื่องของการลงมือกระทำ แต่คำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าจะมองให้ครบจริง ๆ มีทั้งภาคที่เป็นตัวหลักความรู้ และภาคปฏิบัติ เรียกด้วยภาษาสมัยนี้ เรียกว่าภาคทฤษฎีด้วย ภาคปฏิบัติด้วย จึงจะครบ แต่ก็ไม่อยากใช้คำว่า ทฤษฎี เพราะทฤษฎีเป็นศัพท์สมัยใหม่ มีความหมายของเขาอีกแบบหนึ่ง เป็นอันว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า มิได้มีเฉพาะภาคปฏิบัติลงมือทำอย่างเดียว ถ้าไปดูคำสอนที่กว้างออกไป ก็จะเห็นหลักที่เรียกว่าอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทุกข์ ก็ไม่ใช่ข้อปฏิบัติ ท่านบอกว่า ทุกข์ นั้น เป็นสิ่งที่ต้องรู้ หรือรู้จักสมุทัย เป็นสิ่งที่ต้องละ ก็ไม่ใช่ข้อปฏิบัติอีก นิโรธ เป็นสิ่งที่ต้องเข้าถึง ก็ไม่ใช่ตัวการปฏิบัติ สุดท้ายมรรค จึงเป็นข้อปฏิบัติ เป็นอันว่า ข้อปฏิบัติมาอยู่ในอริยสัจข้อสุดท้ายคือข้อที่สี่ พอไปถึงอรรถกถา ท่านจะโยงให้เสร็จเลยว่า การไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส นั้น ก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ที่ไหน เอามรรคมงคล ๘ มาสรุปก็เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา

ตกลงกาลาที่ว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ ก็อยู่ในอริยสัจข้อ ๔ คือ มรรคนั่นเอง ฉะนั้น หลักโอวาทปาฏิโมกข์นี้ จึงเล็กกว่าหลักอริยสัจ เพราะไปอยู่แค่ในข้อที่ ๔ ของอริยสัจ อริยสัจนั้นคลุมหมัด มีข้อปฏิบัติพร้อมอยู่ด้วย ได้แก่ข้อที่ ๔ คือ มรรค ๘ ประการ สรุปเหลือ ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา พุทธภาษาในข้างคือ ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส นี่แหละคือการแปล ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างง่าย เพราะฉะนั้น วันมาฆบูชา พุทธในแง่หนึ่งก็คือ เป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักคำสอนในข้าง โดยทรงยกเอา ศีล สมาธิ ปัญญา มาตรัสในรูปแบบหนึ่งนั่นเอง เมื่อเห็นตำแหน่งแห่งที่ของคำสอนมาโยงกันแบบนี้ ก็เล็กเถียงกันได้ ไม่ต้องมาเถียงกันให้ยุ่ง แล้วยังรู้ด้วยว่าอันไหนอยู่ที่ไหน ในพระสูตรหลายสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าลำดับการ

ตรัสรู้ของพระองค์ว่า พอได้มาน ๔ จิตเป็นสมาธิ เป็นกัมมณีย์ยัง พร้อมทั้งจะทำงาน พระองค์ก็ โนม้จิตไป เพื่อรู้อริยสัจ ความสำคัญของการตรัสรู้หรืออริยสัจนี้ ทำให้ในหลวงรัชกาลที่ ๖ ทรง พระราชนิพนธ์หนังสือขึ้นเล่มหนึ่งชื่อว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” คำตอบก็คือ ตรัสรู้หรืออริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นคำตอบที่เอามาจากพุทธพจน์เอง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้หรืออริยสัจ ก็แสดงว่า อริยสัจ เป็น หัวใจของพระพุทธศาสนา ไซ้ไหม เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ มาโยงกันเข้ากับเรื่องการไม่ ทำชั่ว ทำดี ทำจิตให้ผ่องใส ซึ่งเป็นหลักการที่อยู่ในข้อมรรค

เพราะฉะนั้น อริยสัจ ๔ จึงคลุมหมด ไปถึงพุทธพจน์ที่ว่า “ทั้งในกาลก่อน และบัดนี้ เราสอนแต่เรื่องความทุกข์ และความดับทุกข์” ลองดูว่าทุกข์ และความดับทุกข์ อยู่ที่ไหนล่ะ ก็อยู่ใน อริยสัจนั้นแหละ ทุกข์และกำเนิดแห่งทุกข์ หรือทุกข์และเหตุเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่ทุกข์และ ทุกขสมุทัยนั้น ในเวลาที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่ง ๆ พระองค์ตรัสรวมไว้ในข้อเดียวกัน คือ ข้อว่าด้วย ทุกข์ ได้แก่ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ จัดเข้าเป็นข้อหนึ่ง ส่วนการดับทุกข์ ก็หมายถึงนิโรธและมรรค เอาทั้งความดับทุกข์และวิธีดับทุกข์นั้นรวมไว้ด้วยกันเสร็จ เพราะฉะนั้น อริยสัจ ๔ ก็เลยจัดรวม เป็น ๒ หัวข้อใหญ่ นี่ก็เป็นวิธีพูดย่อ

ต่อไป “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา” อันนี้เป็นการตรัสแสดงความจริงของสิ่ง ทั้งหลายในแง่ว่า เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นได้ เพราะมันเป็นอยู่เป็นไปตามธรรมดา ของมัน ถ้าเป็นสังขาร มันก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เป็นต้น มันไม่เป็นไปตามความอยาก ความปรารถนาของใคร ถ้าใครไปยึดมั่นจะให้เป็นตามใจของตัวเอง โดยไม่ใช่ปัญญาที่จะทำตามเหตุ ปัจจัย ก็จะถูกบีบคั้นฝืนใจกลายเป็นความทุกข์ แล้วก็โยงมาสู่การปฏิบัติว่า เมื่อสิ่งทั้งหลายไม่ อาจจะทำมั่นได้ เราก็อย่าเอาตัณหาอุปาทานไปถือมั่น แต่ต้องปฏิบัติด้วยปัญญา ก็เลยโยงระหว่าง ตัวสภาวะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ กับข้อปฏิบัติอันจะไม่ให้เกิดทุกข์ ที่เรียกว่า มรรค เข้าด้วยกัน ฉะนั้น ไม่ว่าจะพูดแง่ไหน คำสอนในพระพุทธศาสนาก็โยงกันหมด ไม่ต้องเป็นห่วง ใครจะบอก ว่า “ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส” เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ไม่ต้องไปเถียงเราก็บอกว่า ถูก ๆ ไม่ผิด ถ้าเขาบอกว่า “อริยสัจ ๔” ก็ถูกอีกแหละ เพราะว่าเรารู้ในใจ เราโยงได้หมดแล้ว เมื่อ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ก่อนจะเสด็จไปสั่งสอน ทรงปรารภว่า “ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นี้ยาก คนที่จะรู้ ตามได้จะมีน้อย” สิ่งที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ซึ่งคนอื่นจะรู้ตามได้ยากนี้ ได้แก่อะไร ตอนนั้นพระองค์ ก็ตรัสไว้เลยว่า ได้แก่ “อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท และ นิพพาน”

อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ก็คือ ทุกข์ และทุกขสมุทัย นิพพาน ก็คือ นิโรธ แล้ว ก็รวมเอาหรือเล็งเอามรรคเข้าไปด้วย เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงนิพพาน แต่ในที่นี้ตรัสเฉพาะ สภาวะธรรมเป็นอันว่าเวลาตรัสแสดงคำสอนของพระพุทธศาสนา ในส่วนสาระสำคัญ อย่างที่

เรียกว่าเอาเฉพาะหลักการแท้ ๆ ตามสภาวะ ก็ทรงระบุนิทปปัจจยตาปฏิจสมุปบาท และนิพพาน นี่แหละคือหัวใจตัวจริงแท้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง พระพุทธเจ้าตรัสปรารภกับพระองค์เอง ไม่ต้องกลัวว่าใครจะเข้าใจหรือไม่ แต่ในเวลานำมาแสดงแก่ประชาชน ต้องแสดงในรูปอริยสัจ ก็คือ เอา นิทปปัจจยตาปฏิจสมุปบาท และนิพพาน นั้นแหละ มาแสดงในรูปที่จะสื่อถึงประชาชนได้ เรียกว่า เป็นอริยสัจ ๔ ประการ จึงถือว่าอริยสัจนั้น คือสังขธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงใน รูปลักษณะที่จะให้คนทั้งหลายรู้เข้าใจ และนำไปประพฤติปฏิบัติได้ เพราะฉะนั้น อริยสัจ จึงเป็น วิธีสอนของพระพุทธเจ้าไปด้วยวิธีสอนต่าง ๆ ที่จะให้ได้ผลดี จะเห็นว่า แม้แต่ยุคปัจจุบันก็ต้องใช้ หลักอริยสัจ ๔ พวกที่เป็นนักปลุกระดม ก็ต้องใช้วิธีตามแนวอริยสัจ ๔ ใช้อย่างไร?

วิธีปลุกระดมตามแนววิธีของอริยสัจ ๔ คือ

๑. จาระไนปัญหา จะต้องแจกแจงหรือแถลงก่อนว่า เดียวนี้อะไรต่ออะไรมันเสียหาย ร้ายแรง เลวทรามอย่างไร เช่น จะปฏิวัติสังคม ก็ต้องพูดนำให้เห็นก่อนว่า ขณะนี้สังคมมัน เลวร้าย มีปัญหาอย่างนั้นอย่างนี้ พูดจนกระทั่งคนเห็นว่าสังคมนี ไม่ไหวแล้ว

๒. ชี้หน้าตัวการ พอพูดจาระไนปัญหาจนกระทั่งคนเห็นด้วยว่าไม่ไหวจริง ๆ เลวเต็ม ที่แล้ว จะต้องแก้ไข นักปลุกระดมก็พูดต่อไปว่า ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ ตัวการคืออะไร ใครเป็นตัวการ พอชี้ตัวการว่า ตัวการอยู่ที่นั่น พวกนั้นพวกนี้ อันนั้นอันนี้เป็นตัวการ นี่ละตัวเหตุ พอชี้ ตัวการแล้ว คนก็ฮึดกระห็นจิ้นมาจะลงมือ พร้อมทั้งจะปฏิวัติเลย

๓. หันไปจ้องจุดหมาย พอชี้ตัวการร้ายเสร็จ ก็บอกจุดหมายเลยว่า นี่ ถ้าเราแก้ไข เสร็จแล้วนะ มันจะดีอย่างนั้นอย่างนี้ บรรยายสภาพที่เป็นจุดหมายว่า จะดีเลิศประเสริฐอย่างไร จนกระทั่งคนกระหายอยากจะทำถึงจุดหมายอันนั้น พอถึงขั้นนี้ คนก็พร้อมที่จะปฏิบัติทุก อย่าง เพราะมองเห็นและคิดหมายใฝ่ปรารถนาจุดหมายที่ตั้งมาแล้ว ก็อยากจะไปเต็มที แล้วก็โยง มาด้วยว่า จะไปถึงจุดหมายนั้นได้ ก็ต้องกำจัดไอ้เจ้าตัวร้ายทั้งหลายที่เป็นต้นเหตุให้หมด แล้ว ปัญหาต่าง ๆ ความทุกข์ ความเดือดร้อนทั้งปวงก็จะหมดไป

๔. สาธยายวิธีทำการ พอคนพร้อมอย่างนี้แล้ว ก็บอกวิธีปฏิบัติตอนนี้ จะให้ลงมือทำ จะให้ทำอะไร ทำได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะยากจะเข็นจะซับซ้อนอย่างไร เอาทุกอย่าง

นี่แหละวิธีสอนแบบอริยสัจ ใช้มา ๒๕๐๐ กว่าปี จนบัดนี้ไม่มีล้าสมัย ทุกคนไม่ว่า จะฝ่ายดี ฝ่ายร้าย ต้องใช้ มีแต่จะใช้ในทางดี หรือทางร้ายเท่านั้นเอง ฉะนั้น ในวงการ การศึกษาเวลานี้จึงยอมรับมาก ในเรื่องวิธีสอนแบบอริยสัจ ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของวิธีสอนทุก อย่างพระพุทธเจ้าทรงนำเอาสังขธรรมมาแสดงแก่นมนุษย์ ในรูปที่เรียกว่า อริยสัจ ๔

ที่จริง สารสำคัญที่พระองค์ต้องการ คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา ปฏิจจนูปบาท และ นิพพานนี้เอง แต่พอมาสื่อกับประชาชน ใช้อริยสัจ ๔ เพื่อให้เป็นสิ่งที่เขาปฏิบัติได้ การสอนนั้น ต้องเริ่มจากสิ่งที่มองเห็น สิ่งที่ปรากฏ หรือสิ่งที่ง่ายไปหาสิ่งที่ยาก จึงเริ่มด้วยปัญหา ทั้ง ๆ ที่หลัก อริยสัจนั้น สอนย้อนจากผลมาหาเหตุธรรมดาว่า ในสิ่งทั้งหลาย เหตุเกิดก่อนแล้วจึงมีผล แต่ใน อริยสัจนี้ พูดถึงผลก่อน แล้วจึงสาวไปหาเหตุ คู่ที่หนึ่ง ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ, คู่ที่สอง นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ, ยกผลมาพูดก่อนเหตุ ทั้งสองชุด การที่พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ จะต้องมีเหตุผลในการตรัสข้ออธิบายว่า อยู่ ๆ ถ้าพระพุทธเจ้าจะไปตรัสถึงเหตุของทุกข์ก่อน ก็จะไม่มีความหมาย อยู่ ๆ จะไปพูดถึงเหตุของทุกข์ โดยยังไม่พูดถึงตัวทุกข์ได้อย่างไร ก็ต้องพูดถึงปัญหา พูดถึงตัวความทุกข์ ซึ่งถึงสภาพที่ปรากฏ หรือปรากฏการณ์ที่มองเห็นเสียก่อน พอเราพูดถึงเรื่องของเขาว่า อ้อ คุณมีปัญหาอย่างนี้ มีทุกข์อย่างนี้ ก็เกี่ยวข้องกับชีวิตของเขา เขาก็สนใจ พอเขาสนใจแล้ว ก็พูดต่อไปว่า อ้าว ถ้าคุณจะแก้ไข คุณจะต้องรู้เหตุ และกำจัดเหตุของมันนะ ทีนี้ก็พูดถึงเหตุของมันนี่แหละ คือการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีความประเสริฐในลักษณะต่าง ๆ ในความเป็นพระศาสดานั้น นอกจากตรัสรู้ธรรมความจริงแล้ว จะต้องสามารถในวิธีการสั่งสอน ด้วยความสำเร็จของพระพุทธเจ้า อยู่ที่ความสามารถทั้งสองด้านนี้ จึงเรียกพระองค์ว่าเป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าตรัสรู้ธรรมที่เป็นสังฆธรรมอย่างเดียว ก็เป็นแค่พระปัจเจกพุทธเจ้า แต่เพราะสามารถในการสั่งสอนด้วย จึงเป็นสัมมาสัมพุทธะ อริยสัจ ๔ นี้ เป็นหลักธรรมที่ประกาศความเป็นพระบรมศาสดา ที่ได้ทั้งตรัสรู้สังฆธรรม และทรงสามารถในวิธีการสั่งสอนด้วย เป็นอันว่า หัวใจพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะพูดอย่างไรก็โยงกันได้ทั้งหมด ขอให้เข้าใจเสียอย่างเดียว ถ้ามีความเข้าใจอันนี้เป็นฐานแล้ว จะพูดอย่างไรก็ได้ แล้วแต่สถานการณ์ถ้าพูดกับคนที่ยังไม่สามารถเข้าใจลึกซึ้ง เราก็เอาในแง่ภาคปฏิบัติว่า หัวใจพุทธศาสนา คือ ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส แค่นี้ก็พอแล้ว พอเขาเห็นด้วย ก็เอาไปใช้เริ่มปฏิบัติได้เลย หลังจากนั้น จึงค่อยให้ภาคหลักความจริงว่าด้วยสังฆธรรมที่ลึกซึ้งขึ้นไปตามลำดับ ละชั่ว ทำดี ยังไม่พอ ต้องต่อด้วยไม่มีกิเลสเหลือในใจ

ขอย้อนกลับเข้ามาเรื่องคาถาโอวาทปาฏิโมกข์อีกครั้งหนึ่ง จะพูดเฉพาะคาถาที่รู้จักกันทั่วไปที่ว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส ซึ่งบอกแล้วว่าอยู่ในอริยสัจข้อที่ ๔ คือ มรรค เป็นรูปแบบหรือถ้อยคำสื่อได้ง่ายสำหรับ ศิล สมาธิ ปัญญา ขอตั้งข้อสังเกตแถมอีกนิดหนึ่ง เวลาแปลถ้าเราแปลว่า ละชั่วแล้วก็ทำดี และทำใจให้ผ่องใส บางทีก็มีผู้เถียง ๒ อย่าง

๑) เถียงว่า ถ้าละชั่ว ก็แสดงว่า ท่านมีชั่วอยู่แล้ว ท่านจึงต้องละ ถ้าอย่างนั้น คำแปลนี้ก็ไม่สมบูรณ์ ที่จริงความชั่วนั้น ถ้าเรายังไม่ทำ ก็อย่าไปทำมันเลย ไม่ต้องรอว่าไปทำมาแล้วจึงคิดจะละ ฉะนั้น จึงควรบอกว่า ไม่ทำชั่ว

๒) เกียงว่า ตัวบาติเองก็ไม่มีคำว่า “ละ” บาติ “อกรรม” แปลว่า การไม่กระทำ ไม่ได้แปลว่า ละ เพราะฉะนั้น คำแปลที่ตรงที่สุด จึงต้องว่า ไม่กระทำความชั่ว หรือ ไม่ทำชั่ว ทำดีให้ถึงพร้อม และทำใจให้สงบ

ข้อสังเกตในคำสอน ๓ ข้อนี้ มีมากมายเหลือเกิน แต่เป็นที่ยอมรับกันว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัตินี้มีความสมบูรณ์มาก ในศาสนาต่าง ๆ จะมีไม่ครบ ศาสนาทั่วไปจะมีแค่ละชั่วหรือไม่ทำชั่ว แล้วก็ทำดี ส่วนข้อว่าทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสนี้ มักจะไม่ถึงการทำใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์ ที่จะสมบูรณ์นั้น ก็คือผ่องใสบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลายทั้งปวง ถึงจะเว้นชั่ว และทำดี ก็ยังไม่ปลอดภัย บางทีเว้นชั่ว และทำดีนั้น ยังต้องมีอะไรคอยกำกับหรือบังคับ บางทีก็มีเครื่องเร้าล่อ บ้างก็อาศัยแรงหนุนหลังบางอย่าง จะให้มันให้แท้ต้องเว้นชั่วและทำดีโดยมีใจที่สะอาดปราศกิเลส ต้องถึงขั้นนี้ จึงจะหมดชั่วแน่ และคืนนี้จึงจะแท้

ในบรรดากิเลสทั้งหลายทั้งปวงที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองนั้น ตัวรากเหง้าที่สุดก็คือ โมหะ ฉะนั้น การที่ว่าทำใจให้บริสุทธิ์ จึงหมายถึงบริสุทธิ์จนกระทั่งหลุดพ้นจากโหมะ ไม่ใช่แค่ โลภะ โทสะ เท่านั้น เดียวจะว่า ใจบริสุทธิ์ ก็น่าจะมีได้ทั่วไป ทำใจให้ผ่องใสก็คล้าย ๆ กับว่า ใจดี สบาย อย่างคนที่มีเมตตา กรุณา ก็น่าจะใจผ่องใส แต่ในพระพุทธศาสนานั้น ใจผ่องใสนี้ ในที่สุดจะต้องถึงหมดอวิชชาความไม่รู้เลยทีเดียว ฉะนั้น การที่จิตผ่องใสทั่ว ๆ ไป อย่างใจดีมีเมตตา เป็นต้น ยังไม่พอ ถ้ามีใจผ่องใสด้วยเมตตา กรุณา หรือด้วยคุณธรรมอย่างเช่น ศรัทธา แค่นี้ยังไม่มันคงยั่งยืน และจิตยังไม่สะอาดแท้ ยังอยู่แค่ข้อ ๒ คือทำกุศลให้เพิ่มพูนขึ้นเท่านั้น อันนี้จะต้องทำความเข้าใจกันให้ชัดเจนตรงนี้ อยากจะพูดเจาะเฉพาะนิดหน่อยคือ ที่บอกว่าไม่ทำชั่วทำดี ทำใจให้ผ่องใส นั้น ถ้าพูดในแง่ความประณีต พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงจากหยาบมาหาละเอียด คือ ๑. ไม่ทำชั่ว นี่คือ หยาบที่สุด พอไม่ทำชั่วแล้ว ๒. ทำความดีให้ถึงพร้อม ก็ประณีตขึ้นมา เมื่อไม่ทำชั่ว ต่อขึ้นไปก็ตั้งใจทำความดีให้สมบูรณ์ ทำทุกอย่าง มีดีอะไรให้ทำก็ทำ เมื่อทำกุศล คือ ทำแต่ความดี ก็ประณีตขึ้น แต่ก็ยังไม่สมบูรณ์ ๓. ในขั้นที่ละเอียดประณีต ต้องทำใจให้บริสุทธิ์หมดจด อีกขั้นหนึ่ง จึงจะหลุดพ้นจากความชั่ว และตั้งอยู่ในความดีได้จริงแท้และยั่งยืน

หลักปฏิบัตินี้ ถ้าว่าโดยลำดับ ก็คือจากหยาบไปหาละเอียดเพราะฉะนั้นท่านจึงเทียบว่าเป็น ศิล สมาธิ ปัญญา ไม่ทำชั่วก็อยู่ในระดับศีล ทำดีให้ถึงพร้อมก็อยู่ในระดับจิตใจเรียกว่า สมาธิ แล้วก็ทำใจให้ผ่องใส คือทำใจให้บริสุทธิ์จากโหมะ การที่โหมะจะหมดไปก็ต้องมีปัญญา ในที่สุดจึงต้องถึงขั้นปัญญาคำสอนที่มีความสมบูรณ์ต้องครบถ้วนทุกระดับอย่างนี้ จึงทำให้มีข้อสังเกตว่า คนทำความดีนั้นยังไม่สมบูรณ์ ถ้าตราบไดยังไม่ชำระใจให้ผ่องใส มองในแง่หนึ่ง เราอาจจะเทียบกับเรื่องคณิตศาสตร์

๑. ไม่ทำชั่ว ก็เป็นลบ ความชั่วเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นเรื่องทีลบอยู่แล้วในตัว เมื่อเราไปลบ เจ้าตัวลบนั้นก็กลายเป็นบวก ลบกับลบกลายเป็นบวก อันนี้คือไม่ทำชั่ว

๒. ทำความดีให้ถึงพร้อม นี่เป็นบวก บวก ๆ ให้มากขึ้นไป ตัวบวกนี้บวกต่อไปก็เพิ่มเรื่อยคือ เพิ่มพูนความดีให้ยิ่งขึ้นไป

๓. ทำใจให้บริสุทธิ์ ตอนนี้เป็นความว่างเลย ไม่บวกไม่ลบแล้ว ถ้าบวกอยู่ ก็ยังไม่สมบูรณ์ ต้องบวกกันเรื่อยไป และบวกบางทีมีปัญหาเหมือนกัน ถ้าบวกมากนักบางทีก็เสียคุณพอเสียคุณก็เกิดความยุ่งยาก

เพราะฉะนั้น การทำความดี จึงต้องระวังเหมือนกัน หลักของพระพุทธศาสนา ก็คือการแสดงความจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติ ซึ่งต้องมองหลายชั้นหลายเชิง หลายแง่หลายมุม การทำความดี ทำมากเกินไปแล้วเสียคุณก็เสีย ทำความดีแต่ทำไม่ถูกที่ถูกทางก็เสียได้ ทำความดีแต่ไม่เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติก็มีคือ เป็นการปฏิบัติธรรมไม่ถูกหลัก โบราณเรียกว่า “ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม” แล้วเราทำไม่ได้ตามนั้น ก็เสียอีก ดังนั้น ปฏิบัติธรรมแม้จะเป็นการทำความดีก็ต้องระวัง อีกอย่างหนึ่งความดีหรือกุศลนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลได้ด้วย อกุศลก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ความดีก็เป็นปัจจัยให้เกิดความชั่วได้ ความชั่วก็เป็นปัจจัยให้เกิดความดีได้^{๑๑}

วิเคราะห์ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปญฺโญ) ท่านเป็นนักการศึกษาการศาสนาอย่างแท้จริง มองโอวาทปาฏิโมกข์อย่างเป็นองค์รวม และแยกแยะให้เห็นอย่างสมเหตุผล มองการปฏิบัติในแต่ละยุคแต่ละกาลอย่างเข้าใจ สามารถประยุกต์ได้ทุกองค์กรรมมีความเข้าใจและสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในพุทธศาสนิกชน ซึ่งแจ้งประเด็นปัญหาสังคมชาวพุทธต่อหลักหรือมุมมองเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ได้อย่างลงตัว เน้นวิธีเชื่อมโยงสังเคราะห์หมวดธรรมเข้าหากัน

ประเด็นชาวพุทธเถียงกัน พุทธพจน์หมวดไหนเป็นหัวใจ พระพุทธศาสนาแก่น?

บางท่านก็บอกว่า อริยสัจ ๔, บางว่า พุทธพจน์ที่ว่า สัพเพ ธมฺมานาลิ อภินเวสาย” ธรรมทั้งปวงไม่ควรแก่การยึดมั่น, บางท่านยกพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “บุพเพจาหิ ภิกฺขเว เอตริหิ จ ทฺวขฺยเจว ปญฺญาเปมิ ทฺวขฺยสุส จ นิโรธ” ในกาลก่อนและบัดนี้ เราบัญญัติสอนเพียงอย่างเดียว คือทุกข์และความดับทุกข์, บางท่านก็ว่า อิทัปปัจจยตา และนิพพาน นี่แหละ หัวใจพุทธศาสนา

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), จาริกบุญ จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๖-๑๕๐.

ท่านได้ชี้แจงว่า ทุกหลักเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาได้หมด สามารถนำมากล่าวในแง่มุมต่าง ๆ เมื่อเกิดความเข้าใจสามารถโยงถึงกันได้ และทุกประเด็นเป็นหลักที่ชัดเจน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะจับจุดไหน ก็โยงถึงกันได้ทั้งนั้น ขจัดความขัดแย้งในสังคมชาวพุทธ

ท่านเน้นให้เห็นว่า อริยสัจ คือ สัจธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงในรูปลักษณะที่จะให้คนทั้งหลายรู้เข้าใจ และนำไปปฏิบัติจนสามารถได้รับผล วิธีสอนแบบอริยสัจ ใช้มา ๒๕๐๐ กว่าปี วิธีสอนแบบอริยสัจ ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของวิธีสอนทุกอย่าง เป็นอันว่า หัวใจพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะพูดอย่างไร โยงกันได้ทั้งหมด เพียงให้เข้าใจเสียอย่างเดียวเป็นฐานแล้ว จะพูดในแง่ภาคปฏิบัติว่า หัวใจพุทธศาสนาคือ ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส พอเขาเห็นด้วย ก็เอาไปใช้เริ่มปฏิบัติได้เลย หลังจากนั้น จึงค่อยให้ภาคหลักความจริง ว่าด้วยสัจธรรมที่ลึกซึ้งขึ้นไปตามลำดับ ละชั่ว ทำดี ยังไม่พอ ต้องต่อด้วยไม่มีกิเลสเหลือในใจ การที่ว่าทำใจให้บริสุทธิ์ จึงหมายถึงบริสุทธิ์จนกระทั่งหลุดพ้นจากโมหะ ไม่ใช่แค่โลภะ โทสะ ใจผ่องใสในขั้นหลุดพ้นอวิชชา คือ ความไม่รู้ ตามหลักอภิปัจจยตาปฏิจสมุปบาท

การที่จิตผ่องใสทั่ว ๆ ไป อย่างใจดีมีเมตตาเป็นต้น ยังไม่พอ ถ้ามีใจผ่องใสด้วยเมตตา กรุณา หรือด้วยคุณธรรมอย่างเช่น ศรัทธา แล้วยังไม่มั่นคงยั่งยืน และจิตยังไม่สะอาดแท้ ยังอยู่แค่ข้อ ๒ คือทำกุศลให้เพิ่มพูนขึ้นเท่านั้น ไม่ทำชั่วทำดี ทำใจให้ผ่องใส นั้น ถ้าพูดในแง่ความประณีตพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงจากหยาบมาหาละเอียด โดยสอนอย่างง่ายรูปอริยสัจ ๔ สรุปในไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา ไม่ทำชั่วก็อยู่ในระดับศีล ทำดีให้ถึงพร้อมก็อยู่ในระดับจิตใจ เรียกว่า สมาธิ แล้วก็ทำใจให้ผ่องใส คือทำใจให้บริสุทธิ์จากโมหะ การที่โมหะจะหมดไปก็ต้องมีปัญญา อันเกิดจากมคคจิต ตามมรรคมีองค์ ๘ ประการ

ท่านชูประเด็นให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศจุดยืนในส่วนของอุดมการณ์ ๔ ประการ ได้แก่ ๑.ขันติ ความอดทน อดกลั่น เป็นคบะอย่างยิ่ง ประเภทติดขาขันติ ไม่ใช่การบำเพ็ญคบะแบบนักพรต ฤาษี ซี้ไพร สมัยนั้น ๒. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสนิพพานเป็นธรรมอันสูงสุด ไม่ใช่การเข้าถึงพรหมเหมือนศาสนาพื้นเดิม ๓. ลักษณะบรรพชิตและสมณะในพุทธศาสนา ต้องไม่ไปฆ่า หรือเบียดเบียนผู้อื่น ข้อปฏิบัติที่ตรงข้ามพิธีกรรมบูชาอัยยาศาสนาพื้นเดิม หลักปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน ได้แก่ หลักการ ๓ ประการ คือ ๑.ไม่ทำบาปทั้งปวง ๒.ทำความดีให้ถึงพร้อม ๓.ชำระจิตให้บริสุทธิ์ เน้นให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตามเปรียบเทียบบันได ๓ ขั้นที่ก้าวขึ้นไปสู่เป้าหมาย และสุดท้ายผู้ทำหน้าที่เป็นนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องยึดวิธีการ ๖ ประการ ในครองตนและบริหารกิจพระศาสนา คือ ๑.ไม่ว่าร้าย ๒.ไม่ทำร้าย ๓.สํารวมในพระปาฏิโมกข์

๔.รู้จักประมาณในภัตหรืออาหาร ๕.อยู่ในที่นั่งที่นอนอันสงัดไม่พลุกพล่านด้วยหมุกณะ ๖.หมั่นประกอบความเพียรในอธิจิต ฉะนั้น พระผู้เป็นนักเผยแผ่ควรทำตนให้เขาเลี้ยงง่าย อยู่ง่าย

๔.๑.๕ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต ศ.ดร.) เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๕๘ ที่จังหวัดสุพรรณบุรี บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๒ ปี ต่อมาในปี พุทธศักราช ๒๕๑๕ สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค ขณะเป็นสามเณรได้เป็นนาคหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมราชวัง ปี ๒๕๑๕ วุฒิการศึกษา นักธรรมเอก, เปรียญธรรม ๕ ประโยค (นาคหลวง) พธ.บ. สาขาปรัชญา (เกียรตินิยมอันดับ ๑), M.A., Ph.D ตำแหน่งทางคณะสงฆ์ เป็นอธิการบดี มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เจ้าคณะภาค ๒, คณะเลขานุการคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช, เจ้าอาวาสวัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร จบการศึกษาในระดับปริญญาโทและปริญญาเอก สาขาปรัชญา จากมหาวิทยาลัยเคลี ประเทศอินเดีย ท่านเป็นพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิด้านวิชาการของประเทศไทย มีผลคำบรรยายธรรมและหนังสือเป็นจำนวนมาก ด้วยความที่ท่านเป็นพระนักปกครองและนักพัฒนาด้านการศึกษา ท่านได้รับรางวัลและคุณูปกิตติมศักดิ์จากหลายสถาบัน ปัจจุบันพระธรรมโกศาจารย์ ดำรงตำแหน่งเป็นอธิการบดีและศาสตราจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ท่านได้รับพระราชทานถวายเป็นวิสัชนาพระธรรมเทศนา ต่อหน้าพระที่นั่งเนื่องในมหามงคลอภิรัชิตสมัย วันมาฆบูชา ณ พระอุโบสถ วัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร เรื่อง โอวาทปาฏิโมกขกถา ดังนี้

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายเป็นวิสัชนาพระธรรมเทศนาในโอวาทปาฏิโมกขกถา พรรณนาธรรมที่เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี เป็นภานียกาลา เพิ่มพูนพระราชศรัทธา อนุโมทนาในพระราชกุศลที่สมเด็จพระบรมบพิตร สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงมีพระราชศรัทธา นำพระบรมวงศานุวงศ์ มุขอำมาตย์มนตรี ข้าราชการบริพาร และพสกนิกรทั้งหลาย ให้มีโอกาสร่วมขวนขวายในการบำเพ็ญพระราชกุศลจรรยาเป็นอเนกประการ มีการทรงทาน ทรงศีล ทรงธรรมเป็นต้น เนื่องในมหามงคลอภิรัชิตสมัย วันมาฆบูชา ณ พระอุโบสถ วัดประยูรวงศาวาสวรวิหารแห่งนี้ ซึ่งเป็นพระอารามสมเด็จพระบรมมหาประยูรวงศ์ดิษฐ์ บุญนาถ สร้างถวายไว้ในบวรพระพุทธศาสนา ในสมัยรัชกาลที่ ๓

สมเด็จพระยาบรมประยูรวงศ์ผู้สร้างวัด เป็นทนายแห่งราชินิกุล บุญนาถ ซึ่งนับว่าเป็นพระญาติวงศ์ของพระอมรินทรบรมราชินี ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

มหाराช รัชกาลที่ ๑ การที่สมเด็จพระบรมพิตรผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐทรงบำเพ็ญพระราชกุศล จริยาสัมมาปฏิบัติในวันมาฆบูชาครั้งนี้ เพราะเหตุที่ทรงพระอนุสรณ์ว่า วันมาฆบูชาเป็นวันสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นวันที่รำลึกนึกถึงเหตุการณ์สำคัญที่เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต ซึ่งเกิดขึ้น ณ กรุงราชคฤห์ ภายหลังจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ นุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ได้ ๕ เดือน คำว่า จาตุรงคสันนิบาต หมายถึง การประชุมพร้อมด้วยองค์ ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

ประการที่ ๑ พระภิกษุสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์ มาประชุมพร้อมกัน ณ วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ อันเป็นที่ประทับขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในขณะนั้น โดยมีได้นัดหมาย

ประการที่ ๒ พระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดล้วนเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา คือเป็นผู้ที่องค์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานการบรรพชาอุปสมบทให้ทั้งสิ้น

ประการที่ ๓ พระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น ล้วนแต่เป็นผู้ได้อภิญญา ๖ ซึ่งเป็นคุณวิเศษ สูงสุดของพุทธศาสนา

ประการที่ ๔ เป็นวันที่พระจันทร์เต็มดวงเสวยมาฆฤกษ์ ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๓

ส่วนปีนี้เป็นปีที่มีเดือนอธิกมาส คือเดือน ๘ สองหน พุทธศาสนิกชนในประเทศไทย จึงฉลองวันมาฆบูชาในวันเพ็ญเดือน ๔ ทั้งนี้ เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานอนุญาตให้ ภิกษุสงฆ์นับปฏิทินตามที่ข้าราชการในประเทศนั้น ๆ กำหนด ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อนุชานามิ ภิกขเว ราชานู อนุวตฺติตฺตุ” แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เธอทั้งหลายอนุวัตรคล้อยตามพระเจ้าแผ่นดิน ในทางกลางมหาสังฆสันนิบาต สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นครั้งแรก คำว่า “โอวาทปาฏิโมกข์” หมายถึง คำสอนที่เป็นหลักหรือคำสอนที่เป็นหัวใจ พระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสวดโอวาทปาฏิโมกข์นี้ ในที่ประชุมสงฆ์ ทุกถึงเดือน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ต่อมาอีกเป็นเวลาล่วง ๒๐ ปี ต่างกันแต่เพียงว่า การสวดโอวาท ปาฏิโมกข์ครั้งต่อมานั้น ไม่มีจาตุรงคสันนิบาตเกิดขึ้นอีกเท่านั้น

พุทธศาสนิกชนในปัจจุบันหวนรำลึกนึกถึงโอกาสอัศจรรย์แห่งจาตุรงคสันนิบาตที่ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศโอวาทปาฏิโมกข์เป็นครั้งแรก จึงจัดพิธีบูชาเป็นพิเศษ เรียกว่า “มาฆบูชา” แปลว่า การบูชาในเดือน ๓ โอวาทปาฏิโมกข์ได้ชื่อว่าเป็นคำสอนหัวใจ พระพุทธศาสนา เพราะพรรณนาถึงพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา มีไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักธรรมซึ่งนำผู้ปฏิบัติไปสู่พระนิพพาน ในการแสดง โอวาทปาฏิโมกข์พระพุทธเจ้าทรงแบ่งคำสอนหลักออกเป็น ๓ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ว่า ด้วยอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประกาศอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ด้วยพระบาลีว่า “ขณฺฐิ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา” แปลว่า ความอดทน คือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย กล่าวนิพพานว่ายอดเยี่ยม พุทธพจน์ส่วนแรกนี้ต้องการเน้นให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายึดพระนิพพานเป็นอุดมการณ์อันสูงสุด ซึ่งต่างจากศาสนาสำคัญในสมัยนั้น ที่ยึดการเข้าถึงพระพรหมเป็นเป้าหมายสูงสุด ชาวพุทธจะบรรลุถึงพระนิพพานก็ต้องอาศัยความเพียรพยายามด้วยความอดทนเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่มีเทพอุ้มสมหรือพรหมบันดาลที่จะพาไปสู่พระนิพพาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า “ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ อุกฺขตาโร ตถาคตา” ท่านทั้งหลาย ต้องทำความเพียรพยายามเอง เพราะพระตถาคตเจ้าเป็นแต่เพียงผู้ชี้ทาง สมดังคำประพันธ์ที่ว่า ชีทางบรรเทาทุกข์ และชีสุขเกษมศาสนา ชีทางพระนฤพาน อันพ้นโศกวิโยคภัย พระนิพพาน หมายถึง การดับกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ในชีวิต เมื่อกิเลสดับ ความทุกข์ก็ดับ พระนิพพานจึงตรงกับนิโรธ คือความดับทุกข์ ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่ ๓ ในบรรดาอริยสัจ ๔ ข้อ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป้าหมายสูงสุดและการปฏิบัติธรรมอยู่ที่ความดับทุกข์นี้นั่นเอง เหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ถ้าโลกนี้ไม่มีทุกข์อันเนื่องจากความเกิด ความแก่ ความตาย พระพุทธเจ้าก็ไม่จำเป็นต้องอุบัติ ธรรมก็ไม่จำเป็นต้องส่องแสง แต่เพราะโลกนี้ยังมีความทุกข์ พระพุทธเจ้าจึงอุบัติ พระธรรมจึงส่องแสง” ที่แสงธรรมส่องสว่างในโลกอันมืดมิดด้วยอวิชชา ก็เพื่อนำพาสรรพสัตว์ออกจากห้วงแห่งความทุกข์

พระนิพพานหรือความดับทุกข์ ตรงกับความหมายของคำว่า วิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้น บางครั้งพระพุทธเจ้าตรัสถึงพระพุทธศาสนาว่า มีรสเดียว คือรสแห่งความหลุดพ้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า น้ำทะเลมีรสเดียว คือรสเค็ม ฉะนั้น พระพุทธศาสนาก็มีรสเดียว คือ วิมุตติ รสแห่งความหลุดพ้น ฉะนั้น

ความหลุดพ้น หรือ นิพพาน การจะเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดนั้นได้ ก็ต้องอาศัยความเพียรพยายามของมนุษย์ พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรของมนุษย์ เพื่อบรรลุถึงพระนิพพานไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ในพระคาถาที่ ๒

ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยหลักการของพระพุทธศาสนา ดังพระบาลีนิเขปบทที่รับพระราชทานยกขึ้นเป็นอุเทศเบื้องต้นว่า

สพฺพปาปสฺส อภินฺนํ กุสลสฺสุปฺสมปทา
 สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนนฺติ

แปลความว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำดีให้ถึงพร้อม การทำจิตใจของตนให้ผ่องใส นั้นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระบาลีในโอวาทปาฏิโมกข์ส่วนนี้ แสดงถึงหลักการปฏิบัติการทำเพื่อผู้เพียรของมนุษย์ที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน หลักการปฏิบัติในโอวาทปาฏิโมกข์ส่วนที่ ๒ นี้ แบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน เหมือนบันได ๓ ขั้น ที่ส่งต่อกันไปตามลำดับจนถึงเป้าหมายสูงสุด คือพระนิพพาน นั่น คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง หมายถึง การรักษาศีล การงดเว้นการทำบาปทางกายและทางวาจา เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่พูดเท็จ การทำดีให้ถึงพร้อม หมายถึง สมาธิ และการทำประโยชน์ตน คือ อุตตหิตประโยชน์ และการทำประโยชน์ผู้อื่น คือ ปรีทิตปฏิบัติ ส่วนการทำจิตใจให้ผ่องใส หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการเจริญกรรมฐาน ฟังธรรมเทศนา เพื่อชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง หลักปฏิบัติทั้ง ๓ ขั้นตอนนี้ คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติธรรมที่นำไปสู่ความหลุดพ้น ตามลำดับ ดังพระบาลีว่า “ศีล สมาธิโต สมาปคฺติ โหติ มหานิสฺโส” เป็นต้น แปลความว่า เมื่ออบรมศีลดีแล้ว สมาธิย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก เมื่ออบรมสมาธิดีแล้ว ปัญญา่อมมีผลมากอานิสงส์มาก เมื่ออบรมปัญญาดีแล้ว จิตย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย ความหลุดพ้นนั้น คือ พระนิพพาน ความสัมพันธ์ของหลักปฏิบัติทั้ง ๓ ขั้นตอนนี้ มีปรากฏในทุกกิจกรรมของการปฏิบัติธรรม ถ้าแยกจากกันแล้ว ก็ทำให้การปฏิบัตินั้น ๆ ไม่มีผลมากอานิสงส์มาก ทั้งนี้เพราะหลักการปฏิบัติธรรมขั้นแรก คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง เปรียบเหมือนการอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาด ปราศจากสิ่งแปลกเป็นทั้งหลาย การทำดีให้ถึงพร้อม เหมือนการแต่งกายให้สวยสดงดงาม การทำจิตใจให้ผ่องใส เปรียบเหมือนการดูแลสุขภาพให้แข็งแรง กิจกรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ ต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน การปฏิบัติธรรมจึงจะมีพลัง ดังคนที่สมาทานรักษาศีล ๕ ข้อ ๑. คืองดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ต้องทำกิจกรรม ๓ อย่างไปพร้อมกัน คือ ๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่ทำชั่ว ๒. ทำประโยชน์เพื่อสัตว์ทั้งหลาย คือ ทำความดี และ ๓. ชำระจิตใจให้สะอาด ปราศจากความเกียจฉาง มุ่งแต่จะรักสามัคคีปองดองกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคลผู้รักษาศีล ๕ ข้อที่ ๑ ไว้ในจูฬกัมมวิภังคสูตรว่า “ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ก็คือการไม่ทำบาปทั้งปวง การอนุเคราะห์แก่กุลสตรีพลสัตว์ ก็คือการทำดีให้ถึงพร้อม ส่วนความละอายบาปและความเอื้อคคือกรุณาต่อสรรพสัตว์ก็คือการชำระจิตใจให้ผ่องใส ด้วยการแผ่เมตตาแก่กรุณา ดังนั้นในการปฏิบัติธรรมทุกอย่าง ควรดำเนินการให้ครบถ้วนหลักปฏิบัติทั้ง ๓ ทั้งนี้เพื่อช่วยในการปฏิบัติธรรมนั้น ๆ มีผลมากมีอานิสงส์มาก หลักการปฏิบัติธรรมขั้นที่ ๓ เป็นขั้นตอนที่ใกล้กับขั้นตอนหลุดพ้นทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ถ้าไม่มีการชำระจิตใจให้ผ่องใส ความหลุดพ้นทุกข์ก็มิได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากอุปาทานคือความยึดมั่นถือมั่น จะช่วยให้การหลุดพ้นทุกข์ในชีวิตประจำวัน ดังคำของปราชญ์ที่ว่า ทุกข์มีเพราะยึด ทุกข์ยึดเพราะอยาก ทุกข์มากเพราะพลอย ทุกข์น้อยเพราะหลุด ทุกข์หลุดเพราะ

ปลอ่ย พระโมคคัลลานะเป็นหนึ่งในพระสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์ ที่นั่งสดับโอวาทปาฏิโมกข์ที่ทรงแสดงในวันนั้น พระโมคคัลลานะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ หลังจากทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เมื่อกล่าวโดยสรุปอะไรคือข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดความพ้นทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า หลักการปฏิบัติโดยย่อ เพื่อความพ้นทุกข์ ก็คือการพิจารณาโดยแยกกายว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา” แปลว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น จากนั้นทรงประทานพระบรมพุทธานุญาตแก่พระโมคคัลลานะว่า เธอได้เสวยเวทนาคือความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนาเหล่านั้น พิจารณาเห็นความคลายกำหนด พิจารณาเห็นความดับ พิจารณาเห็นความสละคืน เมื่อเธอพิจารณาเห็นอย่างนั้นอยู่ ย่อมไม่ยึดมั่นอะไรในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตัวที่เดียว

มนุษย์ทุกคนย่อมประสบทุกข์เวทนาทางกาย เช่น ความหิว ความเจ็บปวด และความเจ็บป่วย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เราพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า “พฺยาธิ ธมฺโมมฺหิ” เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา “พฺยาธิ อนฺติโต” เราล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปไม่ได้ พระพุทธองค์ทรงสอนให้ใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาโดยแยกกายเช่นนั้น ก็เพื่อชี้ให้รู้จักเตือนตนเองในเวลาเจ็บไข้ว่า ขอให้ เป็นเพียงความเจ็บป่วยทางกายเท่านั้น อย่าได้มีความเจ็บป่วยทางใจด้วยเลย อย่าได้มีความวิตกกังวลกับความเจ็บป่วย ซึ่งจะซ้ำเติมให้ความเจ็บป่วยทางกายเพิ่มขึ้นก็ได้ แต่นุคคลบางคนเข้าใจโดยแยกกายเช่นนั้น ไม่ได้ เมื่อต้องเจ็บป่วยทางกาย ซึ่งเหมือนถูกแทงด้วยลูกศรดอกที่ ๑ เขารู้สึกทรมานใจตนเองที่ต้องมาเจ็บป่วยทางกาย ความทุกข์ทรมานทางใจนั้นเป็นลูกศรดอกที่ ๒ ซึ่งเท่ากับเพิ่มความทุกข์ให้กับตัวเองมากยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักปลอ่ยวาง เพื่อกำจัดความทุกข์ทรมานให้หยุดอยู่ทางกายเท่านั้น โดยไม่ลูกกลามไปเป็นความทุกข์ทางใจ นั่นคือเมื่อลูกศรดอกที่ ๑ ความทุกข์ทางกายทิ่มแทงแล้ว ก็ไม่ควรซ้ำเติมตนเองด้วยลูกศรดอกที่ ๒ ด้วยการสร้างความทุกข์ทางใจให้กับตนเอง ดังนั้น ผู้มีปัญญาเมื่อมีอาการเจ็บป่วยทางกาย พึงถือปฏิบัติ ดังเช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงพระประชวรหนัก ทรงบอกให้พระอารักษ์เขียนพระคาถาถึงพระสงฆ์เป็นภาษาบาลีตามที่ทรงบอกด้วยพระองค์เองจนจบ แล้วให้ส่งไปถวายพระสงฆ์ที่วัดราชประดิษฐ์ พร้อมคำแปลเป็นภาษาไทยมีข้อความลงท้ายว่า “แม้เมื่อกายของข้าพเจ้ากระสับกระส่ายอยู่ จิตใจของข้าพเจ้าจักไม่กระสับกระส่าย ข้าพเจ้าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ศึกษาอยู่ด้วยประการดังนี้” ดังนั้น การทำจิตใจให้ผ่องใส จะช่วยให้จิตใจหนักแน่นมั่นคง แม้ในสถานการณ์ที่สับสนเพราะต้องกระทบกับโลกธรรม ๘ คือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ มีสรรเสริญ มีนินทา มีสุข มีทุกข์ ด้วยภายิตประพันธ์ดังกล่าว คำที่ว่า สุขและทุกข์อยู่ที่ใจมิใช่หรือ ถ้าใจถือก็เป็นทุกข์ไม่สุขใส ถ้าไม่ถือก็ไม่ทุกข์พบสุขใจ เราอยากได้ความสุขหรือทุกข์นา

ส่วนที่ ๓ ว่าด้วยวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประกาศนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาว่า เป็นตอนสุดท้ายของโอวาทปาฏิโมกข์ ว่าด้วยวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต้องไม่ใช่วิธีการรุนแรงในการดึงคนเข้าหาศาสนา ไม่มีการบังคับให้คนนับถือพระพุทธศาสนา ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่า อนุปวาโท อย่าว่าร้ายใคร อนุปมาโต อย่าทำร้ายใคร แม้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีการแข่งขันกับนักบวชในศาสนาอื่น พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามไม่ให้ว่าร้ายพวกเขาเหล่านั้น ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในธัมมิกสูตรว่า “บุคคลใดมีจิตคิดประทุษร้าย ข่มด่าปรีดาสาทณผู้เป็นญาติ เป็นนักบวชนอกศาสนา ผู้ปราศจากความกำหนัดมีจิตตั้งมั่น บุคคลนั้นข่อมประสบสิ่งไม่เป็นบุญเป็นอันมาก ส่วนบุคคลใดมีจิตประทุษร้าย ข่มด่า ปรีดาสาทณผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้มีทิฏฐิสมบูรณ์ แม้เพียงรูปเดียว บุคคลนั้นข่อมประสบสิ่งไม่เป็นบุญมากกว่า” เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงวางนโยบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างสันติ ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจึงแสดงให้เห็นว่า ตลอดเวลาระยะเวลากว่า ๒๕๐๐ ปี ที่ผ่านมามีสงครามเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากถิ่นกำเนิด คือประเทศอินเดียสู่ราชอาณาจักรไทย ก็เป็นไปอย่างสันติ ดังปรากฏว่า เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ได้ทำสงครามรุกรานแคว้นต่าง ๆ และสามารถรวมประเทศอินเดียให้เป็นหนึ่งเดียวได้เป็นครั้งแรก ต่อมาเมื่อหันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ก็ทรงเลิกสงครามวิชัย คือการเอาชนะกันด้วยกำลังรบ แต่ทรงใช้วิธีการที่เรียกว่าธรรมวิชัย เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับว่าพระองค์นั้นได้สามารถที่จะให้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ต่าง ๆ ประเทศอย่างมีความสุขสมบูรณ์

เนื่องในวันมาฆบูชา ข้า ๆ พุทธศาสนิกชนชาวไทย พร้อมใจกันถวายปฏิบัติบูชาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยการน้อมนำเอาคำสอนในโอวาทปาฏิโมกข์ โดยเฉพาะเรื่องขันติธรรม และการไม่ว่าร้าย อนุปวาโท การไม่ทำร้าย อนุปมาโต มาเป็นหลักในการดำรงชีวิตประจำวัน สังคมไทยก็จะเป็นสังคมแห่งสันติและปกติสุข ความปกติสุขแห่งสังคมไทยก็จะเป็นพระพรชัยมงคลที่มีค่ายิ่งที่พสกนิกรชาวไทยทั้งปวง จะพร้อมใจกันถวายแด่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระปรมินทรมหาวชิราวุธราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ สมดังกระแสพระราชดำรัสที่พระราชทานในพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ ว่า ความสุขความสวัสดิ์ของข้าพเจ้าจะเกิดขึ้นได้ ก็ด้วยบ้านเมืองของเรามีความเจริญ มั่งคั่งเป็นปกติสุข

โอวาทปาฏิโมกข์เป็นคำสอนที่เป็นหัวใจพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศเป็นครั้งแรกในวันเพ็ญเดือน ๓ เมื่อกว่า ๒๕๐๐ ปีที่ผ่านมา พุทธจริยานี้บังเกิดประโยชน์ยิ่งใหญ่ ผู้เกิดมาในภายหลังให้ได้รับพระพุทธศาสนานำมาปฏิบัติจนได้ผลเป็นความ

หลุดพ้นทุกข์ ตามภูมิปัญญาของตน สมเด็จพระมโหฬารผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ทรงพระอนุสรณ์ถึงวันสำคัญของวันมาฆบูชา ดังรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยชานามานี้

วิเคราะห์ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) จากสัมโมทนียถาเนื่องในพิธีมอบรางวัลการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ประจำปี ๒๕๔๕ แต่พระชยสาโร ได้ยกโอวาทปาฏิโมกข์ คำสอนของพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ในวันมาฆบูชา ภาษาบาลีว่า “ขณฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา” พระพุทธศาสนาสอนเรื่องขันติความอดทน เราต้องอยู่ร่วมกันด้วยขันติธรรมเพื่อสันติภาพ มองด้านสันติภาพโลกจักเกิดมีขึ้นได้ด้วยให้หลักโอวาทปาฏิโมกข์กล่อมเกลาคใจของคนทั้งโลกเพื่อสันติภาพ นำหลักโอวาทปาฏิโมกข์พระคาถาที่ ๑ เน้นการปกครองและพัฒนาการศึกษานักบวชในพุทธศาสนาต่างนิกายที่กระจายอยู่ทั่วโลก ต้องยึดขันติธรรม และเน้นความอดทนประเภทตติกาขันธ์ สามารถให้เข้าถึงพระนิพพานได้

๔.๒ ในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชน ควรทำอย่างไร

๔.๒.๑ จุดยืนด้านอุดมการณ์

สภาพทั่วไปของสังคมอินเดียในปฐมกาล ซึ่งเรียกว่า ชมพูทวีป นั้น มีความหลากหลายในด้านความเชื่อ ลัทธิศาสนา ปรัชญา ด้านการเมืองการปกครอง มีรูปแบบเป็นระบบวรรณะ ๔ ดังที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น หลักโอวาทปาฏิโมกข์นั้นถือว่าเป็นหลักการที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงประกาศจุดยืนด้านอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาและข้อยึดถือปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ไว้ ทั้งนี้เพื่อที่จะได้เป็นประโยชน์ต่อการประกาศพระศาสนาและเป็นการสร้างความเข้าใจแก่พุทธศาสนิกชนเกี่ยวกับจุดยืนของพระพุทธศาสนาที่มีความชัดเจนทั้งในแง่อุดมการณ์ หลักการ และวิธีการที่จะดำรงความเป็นพระพุทธศาสนาไว้ในสังคมอินเดีย ซึ่งหลักการดังกล่าวที่ปรากฏในคาถาที่ ๑ พระพุทธเจ้าได้แสดงจุดยืนด้านอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับกปฏิบัติทั้งในรูปแบบและทฤษฎีว่า การบำเพ็ญตบะ คือการบำเพ็ญเพียรทางจิต ไม่ใช่การบำเพ็ญด้วยการทรมานร่างกายอันเป็นส่วนทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน และทรงแสดงจุดยืนเกี่ยวกับจุดหมายสูงสุดทางศาสนา คือ นิพพาน โดยชี้ให้เห็นว่า นิพพาน คือ เป้าหมายสูงสุดของศาสนา

นิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จะต้องพยายามเข้าถึงให้ได้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพุทธสาวก เป็นอริยบุคคล และเป็นทายาทผู้รับมรดกธรรมในพุทธศาสนา^{๑๒}

^{๑๒} วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, สารานุกรมเกี่ยวกับพระอภิธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗.

๔.๒.๒ จุดยืนด้านการปฏิบัติ

คาถาที่ ๒ ทรงแสดงกรอบในการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาว่า การสร้างความดีนั้นจะต้องปฏิบัติให้เป็นไปใน ๓ แนวทาง คือ (๑) ไม่ทำบาปทุกอย่าง (๒) ทำกุศลให้ถึงพร้อม และ (๓) ชำระจิตให้ผ่องใส ถือว่าเป็นกรอบในเรื่องหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยชาวพุทธจะต้องดำเนินตามหลักการปฏิบัติทั้ง ๓ ประการนี้ไปตามลำดับขั้น เพื่อเข้าสู่จุดหมายแห่งพระพุทธศาสนา

๔.๒.๓ จุดยืนด้านการปฏิบัติคนในสังคมในการสร้างปฏิสัมพันธ์กับศาสนาต่าง ๆ ในสังคม

คาถาที่ ๓ กับถึงคาถา ทรงอธิบายรูปแบบข้อปฏิบัติของนักบวชในทางพระพุทธศาสนา การทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติตามหลักการ ดังนี้

๑. การไปเผยแผ่ศาสนาจะต้องไม่เข้าไปว่าร้าย ทำร้าย คนอื่นหรือศาสนาอื่น

๒. ต้องสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ทั้งในส่วนของพระธรรมและพระวินัย และผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้อง (๑) รู้จักประมาณในการบริโภคน้ำ (๒) นอนนั่งในที่อันสงัดเงียบไม่พลุกพล่านคลุกคลีด้วยหมู่คณะ และ (๓) หมั่นบำเพ็ญเพียรทางจิตอย่างเคร่งครัด เป็นการวางตัวเป็นแบบอย่าง เรียกว่า ทำให้ดู อยู่ให้เห็น

หลักการที่ปรากฏในคาถา ๓ กับถึงคาถานี้ ถือได้ว่าเป็นจุดยืนอันเป็นหลักการสำคัญที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ทรงประกาศก่อนการที่จะยังความมั่นคงของพระศาสนาให้เกิดขึ้นและพบว่า หลักโอวาทปาฏิโมกข์นั้น ถือเป็นภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนาในเรื่อง

๑. หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ๒. ลักษณะของพุทธศาสนิกชน ๓. แนวทางปฏิบัติด้วยการสร้างความคิดซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ และ ๔. วิธีการหรือวัตรปฏิบัติของนักเผยแผ่หรือผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา จากการกล่าวมาทั้งหมดเชื่อมั่นได้ว่า พุทธศาสนิกชนที่ดีควรยึดถือหลักคำสอนที่ปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์นั้น เพื่อเป็นเทตุนบูชาพระมหากรุณาธิคุณ พระปัญญาธิคุณ และพระบริสุทธิคุณ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศหลักโอวาทปาฏิโมกข์ เพื่อแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนา และเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับพุทธบริษัท ๔ ผู้ขอถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นศาสนาใหม่ในสังคมอินเดียสมัยต้นพุทธกาล เพื่อแสดงจุดต่างแห่งศาสนาทรงแสดงหลักการดังที่ปรากฏใน ๓ คาถากึ่งนั้น มีดังนี้

ในคาถาที่ ๑ พระพุทธเจ้าได้แสดงจุดยืนอุดมการณ์ แสดงไว้ ๓ ประการ ของพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติทั้งในรูปแบบและทฤษฎี

ประการที่ ๑ ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง จะต้องเป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิต ไม่ใช่การบำเพ็ญด้วยการทรมานร่างกายอันเป็นส่วนทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือนร้อน ก่อนหน้านั้นมีความเชื่อกันว่าในการทรมานตนและบำรุงบำเรอพัวพันในกามสุขเป็นสุดยอดการบำเพ็ญตบะ

ประการที่ ๒ ทรงแสดงจุดยืนเกี่ยวกับจุดหมายสูงสุดทางศาสนา ก็คือ นิพพาน โดยชี้ให้เห็นว่า นิพพาน คือ เป้าหมายสูงสุดของศาสนา แสดงให้รู้ว่าผู้รู้ทั้งหลายสรรเสริญพระนิพพานเป็นบรมธรรม ซึ่งก่อนหน้านั้น มองว่าการได้เข้าร่วมกับพรหมหรือเป็นสิ่งเดียวกับพรหมเป็นสิ่งสูงสุด

ประการที่ ๓ อธิบายถึงรูปแบบพฤติกรรมของนักบวชในทางพระพุทธศาสนา การวางตัวครองตนของบรรพชิตสมณะนั้น จักต้องไม่เข้าไปทำร้ายหรือเบียดเบียนคนอื่นหรือสัตว์อื่นด้วยกาย วาจา แสดงอาการสงบนิ่งดูพระอรหันต์ ขณะที่ลัทธิภายนอกศาสนา มุ่งเช่นสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ เป็นเหตุให้สัตว์อื่นได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน

อุดมการณ์ทั้ง ๓ ประการนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิรูปความเชื่อดั้งเดิมในลัทธิความเชื่อที่ถือผิดๆ จึงได้แสดงความแตกต่างเกี่ยวกับจุดยืนทางศาสนาอย่างชัดเจน

คาถาที่ ๒ ทรงแสดงกรอบในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาว่า การสร้างความดีนั้นจะต้องปฏิบัติให้เป็นไปใน ๓ แนวทาง คือ (๑) ไม่ทำบาปทุกอย่าง (๒) ทำกุศลให้ถึงพร้อม และ (๓) ชำระจิตให้ผ่องใส หรือจะเรียกว่า หลักไตรสิกขาก็ได้ เพราะการไม่ทำบาปทั้งปวง เป็นเรื่องการงดเว้นหรือแสดงเจตนาตั้งใจอยู่ในกรอบของศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๑๐, ศีล ๒๒๓, และศีล ๓๑๑ เมื่อได้รับศีลสมาทานเพื่อดำเนินในชีวิตแล้ว ถือว่าเป็นคุณธรรมเบื้องต้น สิ่งที่ทำให้มีขึ้นเจริญขึ้น ได้แก่ ทำความดีให้ถึงพร้อม คือการเจริญภาวนาการบำเพ็ญทางจิต ยังไม่เกิดขึ้นต้องทำ

ให้เกิดขึ้น เกิดขึ้นแล้วให้รักษาไว้ และทำให้เจริญยิ่งขึ้นไป เพื่อจิตได้เข้าสู่ความสงบได้เห็นชัดเจน ในรูปนามขั้นที่ ๕ ภายใต้กฎพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชุตเคลากิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งใจให้เบาบางตามลำดับ จนหลุดพ้นหมดความมัวหมอง ใจผ่องใส หรือขาวรอบ ด้วยปัญญาญาณบรรลุมรรคผลนิพพาน เข้าถึงอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา

ถือว่าเป็นกรอบในเรื่องหลักการทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้ได้สัมผัสผลที่ต้องการหรืออุดมการณ์ด้วยขันติธรรม โดยชาวพุทธจะต้องดำเนินตามหลักการปฏิบัติทั้ง ๓ ประการนี้ จึงจะถือว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง

คาถาที่ ๓ กับกึ่งคาถา ทรงอธิบายถึงรูปแบบการปฏิบัติของนักบวชในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติตามหลักการ ดังนี้ (๑) การไปเผยแผ่ศาสนาจะต้องไม่เข้าไปว่าร้ายกล่าวร้ายคนอื่นหรือศาสนาอื่น (๒) ต้องสำรวมในพระปาฏิโมกข์ทั้งในส่วนของพระธรรมและพระวินัย และผู้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็จะต้อง (๑) รู้จักประมาณในการบริโภคน้ำ (๒) นอนนั่งในที่อันสงัดเงียบไม่พลุกพล่านคลุกคลี และ (๓) บำเพ็ญเพียรทางจิตอย่างเคร่งครัด

หลักการที่ปรากฏในคาถา ๓ กับกึ่งคาถานี้ ถือได้ว่าเป็นจุดยืนอันเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ได้ทรงประกาศก่อนการที่จะยังความมั่นคงของพระศาสนาให้เกิดขึ้น และพบว่าโอวาทปาฏิโมกข์นั้น ถือเป็นภาพลักษณ์ของ (๑) หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา (๒) ลักษณะของพุทธศาสนิกชน (๓) แนวทางปฏิบัติด้วยการสร้างที่ดีซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ และ (๔) วัตรปฏิบัติของนักเผยแผ่หรือผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา จากการกล่าวมาทั้งหมดพบว่า คำสอนเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์นั้น เป็นคำสอนที่พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศเพื่อแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนาทั้งในรูปของหลักการ อุดมการณ์ และวิธีการทางปฏิบัติ สำหรับผู้ที่ทำหน้าที่ในการเป็นนักเผยแผ่และพุทธศาสนิกชน ได้ทำการศึกษาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การหวนมาระลึกถึงวันที่พระพุทธเจ้าทรงประทานโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ในวันเพ็ญมาฆมาส ภายหลังคู่อัศวิน คือ พระโมคคัลลานะและพระสารีบุตร บวชแล้วไม่นาน พระสงฆ์สาวกได้มาประชุมในวันเพ็ญกลางเดือน ๓ ที่เวฬุวนาราม เมืองราชคฤห์ โดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธาน

การประชุมพระสาวกครั้งนั้น ผู้นำถือศาสนาพุทธในสมัยต่อมาได้ให้การยอมรับว่าเป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง จึงได้กำหนดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาอีกวันหนึ่งเรียกว่า “วันมาฆบูชา”

การประชุมใหญ่ เรียกว่า “มหาสันนิบาต” ครั้งนั้น แปลกกว่าการประชุมทุกครั้งที่มีในสมัยพุทธกาล กล่าวคือ มีพระสาวกมาประชุมกันถึง ๑,๒๕๐ องค์ และแต่ละรูปล้วนแล้วได้รับการบวชกับพระพุทธเจ้า คือ มีพระอุปัชฌาย์องค์เดียวกัน ทั้งหมดล้วนแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และในการมาประชุมในครั้งนี้ ไม่ได้มีการนัดหมายล่วงหน้าแต่อย่างใด ด้วยเหตุอัศจรรย์นี้เอง พระพุทธเจ้าทรงประทานโอวาทปาฏิโมกข์ในที่ประชุม การประชุมที่พร้อมด้วยองค์ ๔ ดังที่กล่าวมานี้เรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต”

เวลานั้น เมืองราชคฤห์ถือว่า เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ เหล่าพระสาวกที่ได้แยกย้ายออกไปประกาศพระศาสนาต่างได้ทราบว่า เวลานี้ พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์ เหล่าพระสาวกเสร็จกิจในการประกาศศาสนาแล้ว ได้จาริกเพื่อเข้าเฝ้า มากันเป็นจำนวนมากถึง ๑,๒๕๐ องค์ พระพุทธเจ้าประชุมพระสาวกแล้วทรงประทานโอวาทปาฏิโมกข์

โอวาทปาฏิโมกข์ คือ หลักการโดยสรุปของพระพุทธศาสนา มีทั้งหลักคำสอนและหลักการปกครองคณะสงฆ์ รวมแล้ว ๑๓ ข้อ พระพุทธศาสนาสอนว่า ละชั่ว ทำความดีให้ถึงพร้อม ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน ดับกิเลสพันทุกข์ และเป็นพระสงฆ์จักต้องสำรวม กินอยู่พอประมาณ มีความอดทน ไม่กล่าวร้ายป้ายสีคนอื่น ไม่เบียดเบียนคนอื่น

ในเวลาดังกล่าวนั้น พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงบัญญัติวินัยปกครองสงฆ์ เพราะความเสียหายยังไม่เกิดขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ การประทานพระโอวาทจึงจัดเป็น “วิสุทธิอุโบสถ” ที่ทรงประทานในท่ามกลางพระอรหันตสาวก ๑,๒๕๐ องค์ และในประวัติมีเพียงครั้งเดียวในพระพุทธศาสนา

วิเคราะห์ในทัศนะของพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่พระประมุขสงฆ์แห่งประเทศไทยหรือตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชได้อย่างสมบูรณ์ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือจำนวนมากมายุ่งให้พุทธบริษัทประพฤติปฏิบัติตามหลักพระธรรมคำสอนของพระรัตนตรัย โดยยึดหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และความสงบในระดับต่างๆ จากการปฏิบัติไตรสิกขาตามพุทธวิธี มุ่งให้เห็นความสำคัญของจิตใจ ซึ่งแจ้งเหตุแห่งความทุกข์ ความสุข และหลักธรรมสำหรับดำเนินชีวิต ให้เว้นทุจริต ประพฤติสุจริต ให้รู้จักพอด้วยการลดความโลภ ความโกรธ ความลุ่มหลงในจิตใจ เพื่อค้นหาความสงบเยือกเย็นในตน ให้ได้รับความสุขจากการปล่อยวาง

งานพระราชนิพนธ์ในพระองค์ท่าน เช่น วิธีคลายทุกข์, การปฏิบัติกรรมฐาน, ความเข้าใจในเรื่องชีวิต, สมาธิในพุทธศาสนา, ความสุขหาได้ไม่ยาก, ความสงบ, วิธีสร้างบุญบารมี เป็นต้นดังที่กล่าวแล้ว ล้วนแต่สอดคล้องเกี่ยวกับหลักโอวาทปาฏิโมกข์มีอยู่ครบบริบูรณ์ เมื่อนำไป

ประพฤติปฏิบัติ สามารถเข้าสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ คือ พระนิพพานได้จริง ดังที่พระองค์ท่าน ได้ลิขิตสรุปไว้ว่า “ฉะนั้น ธรรมที่ทรงสั่งสอนไว้ทุกข้อทุกบท ไม่ว่าจะเป็นขั้นศีลหรือขั้นสมาธิ หรือขั้นปัญญา ขั้นใดขั้นหนึ่ง ทุกข้อทุกบท ย่อมมุ่งวิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ มุ่งนิพพานทั้งนั้น ฉะนั้น เมื่อปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ไม่ว่าจะ ข้อใดก็ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติเพื่อวิมุตติหรือเพื่อนิพพาน คือเพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ ไม่มีธรรม ลักข้อหนึ่งที่พระพุทธเจ้าจะทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติเพื่อเพิ่มกิเลสเพิ่มกองทุกข์ มีแต่ตรัสสอนให้ลด ให้ละกิเลสและกองทุกข์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นธรรมทุกข้อทุกบทถึงเป็นไปเพื่อนิพพานและผู้ปฏิบัติ ธรรมทุกข้อทุกบทก็ เป็นไปเพื่อนิพพานเช่นเดียวกัน”

ทรงเทศนาถ้อยคำแรก แสดงให้เห็นความสำคัญวันมาฆบูชา ให้รำลึกถึงเหตุการณ์ “มหาสันนิบาต” หรือเรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต” เป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้ทำอุโบสถอันบริสุทธิ์ เรียกว่า วิสุทธอุโบสถ ในท่ามกลางวิสุทธิสงฆ์ ทรงแสดงหัวใจพระพุทธศาสนาให้ปรากฏแก่โลก เป็นครั้งแรก พร้อมทั้งทรงวางหลักพระพุทธศาสนาเพื่อให้สาวกไปประกาศสั่งสอน ซึ่งหลักที่เป็น ยอดและจุดหมายสูงสุดคือ ขันติ ความอดทน เป็นตบะอย่างยิ่ง และนิพพาน เป็นบรมธรรม

เทศนาถ้อยคำที่ ๒ เน้นข้อปฏิบัติ ๓ ประการ ไม่ทำบาป ทำกุศล และชำระจิตให้บริสุทธิ์ ทรงให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ และโอวาท อันเป็นเหตุให้จิตผ่องใส ลดบาป เพิ่มบุญ หนุนใจให้ผ่องแผ้ว นำหลักพุทธโอวาทมาประพฤติปฏิบัติ ลดเหตุการณ์วุ่นวายยุ่งยากในโลก ประเทศไทยมีไตรรงค์ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ดำรงมั่นได้เพราะพระพุทธโอวาท

เทศนาถ้อยคำที่ ๓ มุ่งปฏิบัติเป็นหลัก ทรงนำบาทพระคาถา คือ “สจิตตปริโยทปนั” มีพระประสงค์ให้ทุกคนน้อมนำไว้ในใจเสมอ เพื่อมุ่งปฏิบัติถวายเป็นพุทธบูชา ช่วยกันรักษา พระศาสนา คือ รักษาศรัทธาและปัญญาของตนให้ถูกทาง ศรัทธาในพระพุทธเจ้า ในคำสอน ใน การปฏิบัติบูชา เพื่อให้ถึงความพ้นทุกข์ ทรงย้ำเรื่องความกตัญญูทศเวทิต่อพระพุทธศาสนา ควรทะนุถนอมหวงแหนเทิดทูนบูชาพระบรมศาสดาด้วยการปฏิบัติบูชา

วิเคราะห์ในทัศนะพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) หรือหลวงปู่พุทธทาสภิกขุ เน้นย้ำในเรื่องการปฏิบัติบูชาให้เข้าถึงความ “ว่าง” ที่เรียกว่า “สุญญตา” มองประเด็นใจความ สำคัญพระคาถาโอวาทปาฏิโมกข์ คือ การไม่ทำชั่ว การทำความดีให้ถึงพร้อม และการทำจิตให้ ขาวรอบ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น ได้อะไรมาแล้วอย่าหลง ให้ ปล่อยวาง ทำความดีแล้วอย่าติดดี อย่าบ้าดี อย่าหลงดี ไม่ควรดึงเอาพระนิพพานมาเพียงแต่ดี เพราะพระนิพพานนั้นเหนือดีขึ้นไปอีก คือ การเข้าถึงความว่าง เมื่อจิตว่างก็มีสภาพเหนือบุญ เหนือบาป มีสภาพขาวรอบ คือ พระนิพพาน

ท่านได้หาคำหรือศัพท์ใหม่ๆ มาใช้ในสังคมชาวพุทธ เช่น อธิปฎยจยตา ความเป็นเหตุ เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน, สุธัญญา ความว่าง, ตถาตา มันเป็นเช่นนั้นเอง, และ อตมมยตา ไม่เอาอะไรไม่แสวงหาอะไรอีก และคำว่า “ไควลยตา” เป็นเรื่องของพระนิพพานท่านได้อธิบายไว้ในหนังสือไควลยตา

สรุป หัวใจพระพุทธศาสนาใจความสั้น ๆ ต้องการอะไร ปรารถนาอะไร ตามที่ใจปรารถนาต้องการที่สุดแล้ว เมื่อได้มาแล้ว อย่าไปหลง อย่าไปยึดมั่นถือมั่น หัวใจพระพุทธศาสนาเมื่อละชั่วได้แล้ว ทำความดี ได้ความดีแล้ว อย่าหลงความดี ให้ปล่อยวาง จิตจึงจะขาวรอบเป็นปริโยทปนะ

วิเคราะห์ในทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ หรือหลวงปู่ปัญญาันทะ ท่านเทศนาสั่งสอนธรรมใกล้ตัวเข้าใจง่ายแสดงไปตามลำดับ เชิญชาวพุทธปฏิบัติต่อพระรัตนตรัยด้วยการแสดงความกตัญญูทเวที ระลึกถึงวันสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ๓ วัน คือ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา ควรกระทำบูชาให้เป็นพิเศษ ด้วยการปฏิบัติบูชา ยกเอาพุทธพจน์ในวันเสด็จปรินิพพานว่า “อานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาใด ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้น ได้ชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคต ด้วยการบูชาอันสูงสุด”

เชิญชวนพุทธบริษัทให้ปฏิบัติบูชาสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ท่านแนะว่า ตัวพุทธศาสนาแท้จริงเรียกว่า พรหมจริยธรรม ประพฤติกาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ เข้าวัด รักษาศีล ฟังธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อพัฒนาสติปัญญา คนจะดี จะชั่วอยู่ที่พฤติกรรมของเรา สุข ทุกข์ นรค สวรรค์ หรือพระนิพพานอยู่ที่ใจ ใจจะต้องควบคุมด้วยศีลให้อยู่ในสภาพปกติ เอาศีลมาบังคับควบคุมให้รู้จักยั้งคิดยั้งทำ เป็นการเคารพทศิกาสัญญา คนมีใจเป็นธรรมต้องเคารพทศิกาสัญญาที่ตั้งใจ ให้ละอายต่อการกระทำชั่วทำบาป แสวงหาสถานที่สงบพิจารณาตนเอง และหมั่นยกจิตใจสูงขึ้นและประณีตขึ้น เชิญชวนให้พุทธบริษัทเข้าเฝ้าพระรัตนตรัย อยู่ใกล้พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ด้วยการปฏิบัติบูชา

วิเคราะห์ในทัศนะพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ท่านเป็นนักการศึกษาการศาสนาอย่างแท้จริง เป็นนักวิชาการ นักคิด นักเขียน มีผลงานทางพระพุทธศาสนามากมาย ท่านมองโอวาทปาฏิโมกข์อย่างเป็นองค์รวม และแยกแยะให้เห็นอย่างสมเหตุผล มองการปฏิบัติในแต่ละยุคแต่ละกาลอย่างเข้าใจ สามารถประยุกต์ใช้ในทุกองค์กร สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในพุทธศาสนิกชน ท่านชี้แจงประเด็นปัญหาสังคมชาวพุทธต่อหลักคำสอนเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ได้อย่างลงตัว ท่านเน้นให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศจุดยืนในส่วนของอุดมการณ์ ๔ ประการ

ได้แก่ ๑. ขันติ ความอดทน อดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง ประเภทตติงขานันติ ไม่ใช่การบำเพ็ญตบะแบบนักพรต ฤๅษี ซีไพร ในสมัยนั้น ๒. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสนิพพานเป็นธรรมอันสูงสุด ไม่ใช่การเข้าถึงพรหมเหมือนศาสนาพื้นเดิม ๓. ลักษณะบรรพชิตและสมณะในพระพุทธศาสนา ต้องไม่ไปฆ่าหรือเบียดเบียนผู้อื่น ข้อปฏิบัติที่ตรงกันข้ามกับพิธีกรรม บูชาัญญูศาสนาพื้นเดิม หลักปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน ได้แก่ หลักการ ๓ ประการ คือ ๑. ไม่ทำบาปทั้งปวง ๒. ทำความดีให้ถึงพร้อม ๓. ชำระจิตให้บริสุทธิ์ เน้นให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตาม เปรียบเทียบบันได ๓ ขั้นที่ก้าวขึ้นไปสู่เป้าหมาย และสุดท้ายผู้ทำหน้าที่เป็นนักเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต้องยึดวิธีการ ๖ ประการ ในครองตนและบริหารกิจพระศาสนา คือ ๑. 'ไม่ว่าร้าย ๒. 'ไม่ทำร้าย ๓. 'ตำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๔. 'รู้จักประมาณในภัตต หรืออาหาร ๕. 'อยู่ในที่นั้งที่นอนอันสงัดไม่พลุกพล่านด้วยหมู่คณะ ๖. 'หมั่นประกอบความเพียรในอธิจิต ฉะนั้น พระผู้เป็นนักเผยแผ่ควรทำตนให้เขาเลื่องง่าย อยู่ง่าย ไม่คิดในลาภสักการะ

ในทัศนะพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ศ.ดร. อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จากสัมโมทณียถาเนื่องในพิธีมอบรางวัลการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ประจำปี ๒๕๔๕ แต่พระชยสาโร ได้ยกโอวาทปาฏิโมกข์ คำสอนของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ในวันมาฆบูชา ภาษาบาลีว่า “ขันติ ปรมฺม คโป ตีติกฺขา” พระพุทธศาสนาสอนเรื่องขันติความอดทน เราต้องอยู่ร่วมกันด้วยขันติธรรมเพื่อสันติภาพ มองด้านสันติภาพโลกจักเกิดขึ้นได้ด้วยการใช้หลักโอวาทปาฏิโมกข์ ถ่อมเกลาคิดใจของคนทั้งโลกเพื่อสันติภาพ

ท่านสอนโอวาทปาฏิโมกข์ได้ชื่อว่าเป็นคำสอนหัวใจพระพุทธศาสนา เพราะพรรณนาถึงพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา มีไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักธรรมซึ่งนำไปปฏิบัติไปสู่พระนิพพาน การแสดงโอวาทปาฏิโมกข์พระพุทธเจ้าทรงแบ่งคำสอนหลักออกเป็น ๓ ส่วน คือ อุดมการณ์, หลักการ, และวิธีการเผยแผ่

ในส่วนที่ ๑ ทรงประกาศอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ด้วยพระบาลีว่า “ขันติ ปรมฺม คโป ตีติกฺขา นิพฺพานํ ปรมฺม วทนฺติ พุทฺธา” เน้นให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายึดพระนิพพานเป็นอุดมการณ์อันสูงสุด ต่างจากศาสนาสำคัญในสมัยนั้น ที่ยึดการเข้าถึงพระพรหมเป็นเป้าหมายสูงสุด การบรรลุถึงพระนิพพานก็ต้องอาศัยความเพียรพยายามด้วยความอดทนเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ท่านทั้งหลาย ต้องทำความเพียรพยายามเอง เพราะพระศาสดาเจ้าเป็นแต่เพียงผู้ชี้ทาง”

พระนิพพาน หมายถึง การดับกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ในชีวิต เมื่อกิเลสดับ ความทุกข์ก็ดับ พระนิพพานจึงตรงกับนิโรธ คือ ความดับทุกข์ ในบรรดาอริยสัจ ๔ เป้าหมายสูงสุด และการปฏิบัติธรรมอยู่ที่ความดับทุกข์

ท่านเน้นแสดงหลักการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรของมนุษย์ เพื่อบรรลุถึงพระนิพพานไว้ใน โอวาทปาฏิโมกข์ส่วนที่ ๒ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำดีให้ถึงพร้อม การทำจิตใจของตนให้ผ่องใส นั่นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แสดงถึงหลักการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรของมนุษย์ที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอน เหมือนบันได ๓ ขั้น ที่ส่งต่อกันไปตามลำดับจนถึงเป้าหมายสูงสุด คือ “พระนิพพาน”

การไม่ทำบาปทั้งปวง หมายถึง การรักษาศีล การงดเว้นการทำบาปทางกายและทางวาจา การทำดีให้ถึงพร้อม หมายถึง สมาธิและการทำประโยชน์ตน คือ อุตตहितประโยชน์ และการทำประโยชน์ให้ผู้อื่น คือ พรหิตปฏิบัติ การทำจิตใจให้ผ่องใส หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการเจริญกรรมฐาน ฟังพระธรรมเทศนา เพื่อชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง หลักปฏิบัติทั้ง ๓ ขั้นตอน คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหัวใจของการปฏิบัติธรรมที่นำไปสู่ความหลุดพ้น

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาตอนสุดท้ายของโอวาทปาฏิโมกข์ ว่าด้วยวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต้องไม่ใช่วิธีการรุนแรงในการดึงคนเข้าหาศาสนา ไม่มีการบังคับให้คนนับถือ ทรงวางนโยบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างสันติ ประวัติศาสตร์ตลอดระยะเวลากว่า ๒๕๐๐ ปีที่ผ่านมา ไม่เคยมีสงครามเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านยกพระเจ้าอโศกมหาราช หันมาขอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ทรงใช้วิธีที่เรียกว่า “ธรรมวิชัย” นำมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ นานาประเทศ อย่างมีความสุขสมบูรณ์

ท่านมองมิติหลักคำสอนโอวาทปาฏิโมกข์ เน้นประเด็นหลักขันติธรรม มาเป็นหลักในการดำรงชีวิตประจำวัน แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมที่ตกอยู่ในยุคเสื่อมด้านจิตใจ แต่กำลังเจริญด้านวัตถุ ลดความรุนแรงในทุกระดับสังคม สร้างความสงบสุขทุกภาคส่วนในการปกครองประเทศด้วยความอดทน อดกลั่น ในการแก้ไขปัญหาค่าตั้งประสพอยู่ไม่ว่าจะเป็นภัยธรรมชาติหรือภัยจากมนุษย์ด้วยกันเอง ชูประเด็นเรื่อง “สติศึกษาขันติ” นำมาส่งเสริมสันติภาพในสังคมโลกที่กำลังเจริญด้วยวัตถุภายนอก และมีความแตกต่างกันในด้านความคิด ความเป็นอยู่ที่มีความหลากหลาย นำขันติธรรมที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ประทานให้ไว้ในพระโอวาทปาฏิโมกข์ให้ก่อเกิดสันติสุขในหมู่มนุษย์

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะพระเถระไทย มีความเห็นที่น่าจะได้ศึกษาค้นคว้า เพื่อให้เกิดข้อมูลทางวิชาการมากขึ้น นำไปแก้ปัญหาเหล่านี้ คือ

ด้านนโยบายนำมาวางแผนในการปกครองบ้านเมือง ในองค์กร หรือการพัฒนาสังคม ได้มีการวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ เพื่อเป็นแผนแม่บทในการปกครองประเทศ องค์กร รัฐวิสาหกิจ การแก้ไขปัญหาอุปสรรคของระดับประเทศและสังคมโลก เพราะพระพุทธเจ้าทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่โลก ฉะนั้น หลักธรรมในโอวาทปาฏิโมกข์ย่อมเป็นประโยชน์อย่างแน่นอน เว้นเสียแต่ว่า สังคมโลกไม่นำหลักธรรมดังกล่าวไปปฏิบัติ เข้าสู่สังคมที่เต็มไปด้วยอำนาจแห่งอวิชาฝ่ายเดียว

ด้านการปฏิบัติควรนำหลักโอวาทปาฏิโมกข์ ไปสอดแทรกในบทเรียนให้นักเรียน นักศึกษา นิสิต พุทธบริษัท ประพฤติปฏิบัติเห็นเป็นรูปธรรม และนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน

ในส่วนพัฒนาการศึกษาระดับรากหญ้า จนถึงระดับชาติ ให้ยึดถือหลักโอวาทปาฏิโมกข์ พัฒนาระบบการเรียนรู้ให้สอดคล้อง หันมาศึกษาและทำความเข้าใจให้ชัดเจน ควรศึกษาและวิจัย ต่อในประเด็นเหล่านี้ คือ

๑. บทบาทและหน้าที่ของนักเผยแผ่พุทธศาสนา
๒. โอวาทปาฏิโมกข์กับการแก้ไขพฤติกรรมคนไทยในสังคม
๓. หลักโอวาทปาฏิโมกข์กับความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก
๔. การศึกษาเปรียบเทียบหลักโอวาทปาฏิโมกข์กับหมวดธรรมอื่น ๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒.

_____ ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ ปกรณ์วิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร :

บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____ ตามทางพุทธกิจ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

_____ จาริกบุญ จาริกธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.

_____ จาริกบุญ จาริกธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗.

_____ แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาและลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :

ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน).

หลักพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุรวัดน์, ๒๕๕๒.

_____ พระธรรมเทศนาทั่วไป และพระวาระธรรมคติ. กรุงเทพมหานคร : หจก. โรงพิมพ์

อักษรไทย, ๒๕๔๑.

_____ พระธรรมเทศนา พระโอวาท. กรุงเทพมหานคร : หจก. โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๐.

_____ ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า (ฉบับรวบรวมเล่ม). กรุงเทพมหานคร :

หจก. โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๐.

ดร.สนอง วงอุไร, ศิลและปัญญา. จังหวัดสมุทรปราการ : ก้อนเมฆแอนดักันย์กรุ๊ป, ๒๕๔๒.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ธนุ แก้วโอภาส. ศาสนาโลก. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ตถาตา พับลิเคชันจำกัด, ๒๕๔๕.

วศิน อินทสระ. โอวาทปาติโมกข์ จากรายภาววิทยุธรรมะและทัศนะชีวิต.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ วังบูรพา.

_____ ศิล สมานธิ ปัญญา (หลักการศึกษเพื่อพัฒนาชีวิต). กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์บรรณกิจ (๑๕๕๑) จำกัด, ๒๕๔๓.

_____ หลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). สารสำคัญพระธรรมเทศนา.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท ทรีโอแอนด์เวอร์ไทซิง จำกัด, ๒๕๔๑.

ศาสตราจารย์พิเศษ เสถียร พันธรั้งยี, ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร :

บริษัทเยลโล่ การพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๔.

สุทธิวงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธิ. หลักพระพุทธศาสนา.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕.

พระศุภศรีโชติญาณ (แสวง โชติปาโล). พุทธวิทยานำรู้ เล่ม ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๓.

สมเด็จพระมหาธีรราชมิ่งคณาจารย์ (ช่วง วรบุญโญ). อมตวาจา : สมเด็จพระมหาธีรราชมิ่งคณาจารย์.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพชรเกษมพรีนติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. มุมปทภูฎกตา (ฉฏฐฎฎฎ).

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

รศ.ดร.เดือน คำดี. ศาสนศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

รศ.พิน ดอกบัว. แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา.

กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๓.

ทันตแพทย์สม สุจิรา. ไลน์สไนด์พบ พระพุทธเจ้าเห็น. กรุงเทพมหานคร :

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. สารานุกรมเกี่ยวกับพระอภิธรรม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สมพงษ์ จิระนนท์. พุทธศาสนิกชน. กรุงเทพมหานคร :

เมื่อดีการพิมพ์ แอนด์ แพก, ๒๕๔๘.

พ.อ.(พิเศษ)ทองคำ ศรีโยธิน. พระพุทธรูปอวาทและกรรม. กรุงเทพมหานคร :

หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๑.

ปิยทัสสีเถระ. พระพุทธรูปศาสนา – อมตเทศนา. แปลโดย พันเอก ดร.ชินวุธ สุนทรสีมะ.

กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๓.

พระพุทธรูปโสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. กรุงเทพมหานคร :

บริษัท ธนาพรส จำกัด, ๒๕๕๑.

พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภัทโท). ๔๘ พระธรรมเทศนา พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา

สุภัทโท). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมื่อดีการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระเทพดิลก. “มาฆบูชารำลึก”, มงคลนิมิต. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑๒ (มีนาคม ๒๕๕๓) : ๓๐.

พระธรรมโกษาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ). ธรรมะ ๕ ตา. กรุงเทพมหานคร :

บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๕.

_____ ปฏิจจสมุปบาท. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สุขภาพใจ, ๒๕๔๕.

_____ ตัวกู – ของกู. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สุขภาพใจ, ๒๕๔๘.

(๒) วิทยานิพนธ์

พระธานี เขมธมโม (จำปา). “ศึกษาสัมมาอาชีวะในพระพุทธรูปศาสนา”

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (บุญถึง). “บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก

(ป.อ. ปยุตฺโต) ศึกษาเฉพาะกรณีธรรมกาย” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาสารวย ญาณสัวโร (พินดอน). “การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๕

ที่มีต่อสังคมไทย” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาแพน ฐมฺมเมธี (ศรีอภัย). “ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพันเอกปิ่น
มุกข์กันต์” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระอุบล กตปุญฺโญ (แก้ววงษ์ล้อม). “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย”
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

๒. ภาษาอังกฤษ

Peter M. Sengs. **The Fiftediscipling Fiekdbook**. New York :
Doubleday a deviation of Bantam doubleday Dell
Publishing Group, Inc, 1994.

Walpola, Sri Rahula. **What the Buddha Taught**. London : The
Gordon Fraser Gallery Ltd., 1978.

Scott W. Ventrally. **The Positive Thinking in Business**. New York :
A Division of Simon & Schuster Inc, 1993.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายเจษฎากรณ์ รอดภัย
- เกิด : วันพฤหัสบดีที่ ๔ เดือน มีนาคม พ.ศ.๒๕๑๔
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๘๐/๓ หมู่ที่ ๓ บ้านนายาง
ตำบลนายาง อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ๕๓๑๒๐
- การศึกษา : ประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านนายาง อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์
มัธยมศึกษาตอนต้น สำนักเรียนวัดท่าทอง คณะสงฆ์จังหวัดอุตรดิตถ์
เปรียญธรรม ๖ ประโยค สำนักเรียนวัดท่ามะโอ คณะสงฆ์จังหวัดลำปาง
มหาบัณฑิตศึกษาศาสตร์ สำนักเรียนวัดเขาพุทธโคดม จังหวัดชลบุรี
พธ.บ. (เกียรตินิยมอันดับ ๒) สาขาวิชา พุทธจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร รุ่นที่ ๔๕
- เข้าศึกษา : ได้เข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
(พระพุทธศาสนา) วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์
เมื่อปีการศึกษา ๒๕๕๑
- สำเร็จการศึกษา :
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๒๘๔ หมู่ ๕ ถนนโกสีย์ใต้ ตำบลนครสวรรค์ตก อำเภอเมือง
จังหวัดนครสวรรค์ ๖๐๐๐๐
- สถานที่ทำงาน : เรือนจำกลางนครสวรรค์ ถนนโกสีย์ใต้ ตำบลนครสวรรค์ตก
อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ๖๐๐๐๐
- ข้าราชการพลเรือน : ตำแหน่ง อนุศาสนาจารย์ปฏิบัติงาน กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม

การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย

นายเจษฎาภรณ์ รอดภัย

พุทธศักราช ๒๕๕๕

การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย

นายเจษฎาภรณ์ รอดภัย

พุทธศักราช ๒๕๕๕

การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย

นายเจษฎาภรณ์ รอดภัย

พุทธศักราช ๒๕๕๕